

4A-250/4

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА

Књ. LXXV

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Књ. 4

БЕОГРАД
1962

ЗБОРНИК РАДОВА

Књ. LXXV

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Књ. 4

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

RECUEIL DES TRAVAUX

TOME LXXV

INSTITUT D'ETHNOGRAPHIE

№ 4

Rédacteur
DUŠAN NEDELJKOVIĆ
Membre de l'Académie

Comité de rédaction
DUŠAN NEDELJKOVIĆ, BRANISLAV KOJIĆ, MILISAV LUTOVAC,
et MIRKO BARJAKTAROVIC

Accepté à la VI Séance de la Classe des Sciences sociales de l'Académie, le 5. VI. 1962.

BEOGRAD
1962

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

БИБЛИОТЕКА
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

И. Бр. _____

ЗБОРНИК РАДОВА

Књ. LXXV

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Књ. 4

Уредник
академик *ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ*

Редакциони одбор
ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ, БРАНИСЛАВ КОЈИЋ, МИЛИСАВ ЛУТОВАЦ
и МИРКО БАРАКТАРОВИЋ

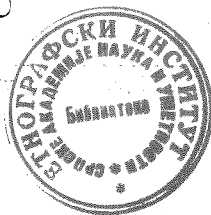
Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука Српске академије наука
и уметности од 5. VI 1962.

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА

Научно дело

БЕОГРАД

1962

САДРЖАЈ

	Стр.
1. Душан Недељковић, <i>Друг Тито у народној ђесми</i>	1
2. Драгослав Антонијевић, <i>Народне ђесме ђозива на усђанак и борбу</i>	7
3. Видосава Николић, <i>Дрвар у нашој народној револуционарној ђесми</i>	13
4. Бурђица Петровић, <i>Пуђи ђесме Крајинске чеђе: „Крајински смо млади партизани“ у народноослободилачком рађу</i>	29
5. Душан Недељковић, <i>Одраз свесног социјалистичког ђроцеса ослобађања „рובה рада“ и сђајања „села и града“ у народној ђесми усђанка 1941. и 1943</i>	41
6. Видосава Николић, <i>Радниђтво и селаниђтво у нашим народним ђесмама револуциђе и изградње</i>	49
7. Десанка Николић, <i>Прилог ђроучавању кађе и ознаке у народноослободилачкој борби</i>	65
8. Петар Ш. Влаховић, <i>Народни ђесник Пузовић</i>	87
9. Душан Дрљача, <i>Несђајање ођворених огњиђтиа у условима социјалистичке изградње у нашој земљи</i>	95
10. Бреда Влаховић, <i>Од жиђне јаме до силоса</i>	105
11. Мирко Барјактаровић, <i>Промјене у менијалиђеђу наших ђуди у ђериоду изградње социјализма</i>	115
12. Јован Ф. Трифуноски, <i>Послерађне миграциђе сђановниђтва у Народној Републици Македонији</i>	121
13. Атанасије Урошевић, <i>Сђановниђтво Балканског ђолуосђрва у ђрој ђоловини XVI-ог века</i>	129
14. Миљана Радовановић, <i>Једна ђесма која није ђосђала народна</i>	137
15. Милисав Лутовац, <i>Преображсвање насеља и ђривреде у околини Београда</i>	149
16. Милица Илијин и Оливера Младеновић, <i>Народне игре у околини Београда</i>	165

TABLES DES MATIÈRES

	Pages
1. Dušan Nedeljковић, <i>Le camarade Tito dans le chant populaire</i>	7
2. Dragoslav Antonijević, <i>Chansons populaires — appels à l'insurrection et à la lutte</i>	13
3. Vidosava Nikolić, <i>Drvar dans notre chanson populaire de la Révolution</i>	29
4. Djurdjica Petrović, <i>Le cheminement de la chanson de la compagnie de Kraina „Nous sommes les jeunes partisans de Kraina“ au cours de la guerre de libération</i>	41
5. Dušan Nedeljковић, <i>L'expression du processus socialiste conscient de la libération „des esclaves du travail“ et de l'union „du vilage et de la ville“ dans le chant populaire de l'insurrection de 1941 et de 1943</i>	49
6. Vidosava Nikolić, <i>La classe ouvriere et la paysannerie dans le chant populaire de la Révolution et de l'édification</i>	65
7. Деса Николић, <i>Приложение к изучению шайки и значка времен народно-освободительной борьбы</i>	87
8. Petar Š. Vlahović, <i>Volkshieddichter Milosav Puzović</i>	95
9. Dušan Drljača, <i>Das Verschwinden offener Feuerstätten, bedingt durch den Ausbau des Sozialismus in unserem Lande</i>	105
10. Breda Vlahović, <i>Die Entwicklung von den Korngruben zu den Silos in der Volksrepublik Serbien (Ein Beitrag)</i>	115
11. Mirko R. Barjaktarović, <i>Some changes in beliefs and customs among Yougoslavs in the period of the building up of socialism</i>	121
12. Jovan F. Trifunski, <i>Les migrations de la population dans la R. P. de Macédoine après la deuxième guerre mondiale</i>	129
13. Atanasije Urošević, <i>La population de la péninsule balkanique dans la première moitié du XVI-ième siècle</i>	137
14. Miljana Radovanović, <i>Une poésie qui n'est pas devenue chanson populaire</i>	149
15. Milisav Lutovac, <i>Transformation de l'habitat et de l'économie des environs de Beograd</i>	165
16. Milica Ilijin et Olivera Mladenović, <i>Les danses populaires dans les environs de Beograd</i>	

ПОСВЕЋЕНО
ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦИ
РЕВОЛУЦИЈЕ

ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ

ДРУГ ТИТО У НАРОДНОЈ ПЕСМИ

Анкетни пресек, што га је Фолклорно одељење Етнографског института Српске академије наука и уметности учинило од 1949. до 1953. године са двадесет својих екипа и осамнаест појединачних истраживача о нашем данашњем народном певању, донео је поред осталих значајних резултата и тај што се могло у преко двадесет хиљада прикупљених народних песама констатовати на хиљаде народних двостихова и разних песама из свих крајева наше земље који су у целини или појединим својим епским или лирским елементима и моментима посвећене лику друга Тита као народном поетском оличењу свеколике народноослободилачке борбе, револуције и социјалистичке изградње.

О овоме смо имали прилике да за последњих десетак година са разних страна и становишта, и у више махова пишемо заједно са другим етнолозима и фолклористима који се баве нашим савременим фолклором, као што су другови Драгослав Антонијевић, Марк Краснићи, Видосава Николић, Оливера Младеновић, Милица Илијин, Јелена Допућа, Рада Борели, Петар Влаховић, Марија Кираљ и други. Зато се овде нећемо бавити питањима самог посебног и широког круга народних песама које су у целини посвећене другом Титу, нити питањима њихова места у песмама позива на устанак и у борбу, нити њиховог борбеног и идејног значења међу народним песмама како наших народа, тако и мањина уопште, а посебно у обради новог херојства наше револуције и изградње социјализма, нити како је Титово коло израстало из козарачког, као ни толиким другим питањима која су се са темом друга Тита у народној песми већ код нас постављала и досад су у нашој науци о народном стваралаштву прилично расветљена.

Овде ћемо скренути пажњу на општенародни карактер лика друга Тита у народној песми као оличења монолитног братства и јединства наших народа у револуцији и изградњи, којим је прожета свеколика структура данашњег не само народног певања, већ и осталог народног стваралаштва кад ово одражава и оличава херојске напоре ослобађања, препорода и изградње нашега новог друштва и човека од устанка 1941. до данас. На свим својим линијама, у којима народно стваралаштво одражава саму динамичку друштвену структуру кретања наше народне револуције и изградње, и у свим родовима, врстама и облицима народног стваралаштва, од песме, приповетке, пословице,

игре или мелоса, преко везива и ткива, до резбарије на гуслама, лик друга Тита постаје после црвене петокраке обавезно живо оличење и знамење саме присутности револуције и данашњег нашег препорода, као што то и сâм народ осећа и у своме козарачком колу, које је постало општенародни симбол саме наше народне револуције и изградње, пева:

Крени коло да кренемо
Друга Тита споменемо!

Ниједно се коло не окрене
Док се име Тита не спомене.

И као да најнароднији, јер најмасовнији и колективно у колу створени, продубљавани и глачани, орски двостихови и нехотице објашњавају зашто се друг Тито тако свуда помиње тиме што је речју, мишљу и делом ослобођења и револуције пре свега монолитним братством и јединством ујединио сву омладину, народ цео, и старо и младо:

Друже Тито, љубичице бела,
Тебе воли омладина цела.

Друже Тито, наше росно цвеће,
Цео народ за тобом се креће.

Друже Тито, ти народна надо,
Тебе воли и старо и младо.

А овако се све око друга Тита и његова лика у народној песми ујединило, зато што се он пре свега за слободу бори:

Друга Тита цео народ воли
Зато што се за слободу бори.

И управо први пут стварним ослобођењем наших народа, он их слободом и у слободи братски уједињује:

Друже Тито, ти народни сине,
Пјевамо ти пјесму од милине.

Друже Тито, наш рођени брате,
Ти сједини Србе и Хрвате.

А у томе ослободитељском монолитном братству и јединству наши народи се осећају први пут потпуно безбедним и то у колу казују, јављају и преносе двостиховима као што је:

Уза Тита ми стојимо,
Никога се не бојимо.

И ови и овакви двостихови улазе и у све друге лирске и епске народне песме и, узети заједно објашњавају прожетост скоро свеколиког народног певања револуције и изградње ликом друга Тита тиме што, оличење свеколике народноослободилачке борбе, он је симбол и знамење уједно слободе радног народа и монолитног братства и јединства његовог, те и победе и слободе његове.

И безброј је народних орских двостихова који сви исту основну лирску мисао разнолико изражавају и у њој суштину Титова лика виде, као што је овај двостих из Срема:

Тито зове, сва се земља тресе:
— Ој, народи, уједините се!

То исто у лику друга Тита као залогe слободе, братства и јединства истичу после двостихова и бројне дуже лирске и епске народне песме устанка и ослободилачке борбе, као што је, на пример, ова позната народна песма из Лике и Кордуна:

Ој, народе Лике и Кордуна,
Дошло, вр'јеме да се диже буна
Против свију твојих угњетача,
Устапа и туђих освајача.
Састали се Кордунаши с Ликом,
Не дају се покорити ником.
Кунемо се нашем другу Тити
Да ћемо се до краја борити,
Дон'јећемо срећу и слободу
Хрватском и српском народу.

Залогa слободе, братства и јединства у народним песмама устанка и револуције, друг Тито је у народним песмама и први покретач изградње нове земље и новог живота, као што то кажу, на пример, следећа два двостиха из Титограда:

Омладину Тито зове
На изградњу земље нове.

Друже Тито, ево омладине
На изградњи наше домовине.

И објединитељ наших народа у новој слободи и изградњи новог нашег света и човека, друг Тито је такав лик народног руководиоца коме се ради народног јединства, слободе и напретка све даје:

Ја сам друга Тита даровала,
Три му брата у Армију дала,

али зато јединство и слобода доводе корак по корак до стваралачког преображаја наше заостале земље у земљу све већег обиља.

Од Брчкога па до Бановића
Нова пруга Титових младића.

И у градитељском усхићењу лик друга Тита као знамење лепоте новог света и човека јавља се и у самим народним лирским, љубавним песмама, па кад у љубићком крају момак од девојке око затражи, она му одговара:

Да си, драги, служио Маршала,
Ја бих теби оба ока дала.

А безброј је најнежнијих народних песама и двостихова испеваних о самом другу Титу, међу којима их има лепих и потресних баш и самом древном и традиционалном нашем народном симболиком, као што је:

Исцватила перуника плава
Крај прозора гдје друг Тито спава.

И у свеколиком усхићењу и надахнућу ликом друга Тита нова народна песма истиче увек усхићење у њему оличеним постигнућем јединства и радости наших народа у њиховој слободи и независној изградњи новог свог социјалистичког света, живота и човека, као у овој песми из околине Грачаца.

Игра коло, све партизан,
Србин, Хрват и Муслиман.
Сви народи весело,
Весело је све село.
Социјализам ми градимо,
Нич'ју помоћ не тражимо.

И свеколико ово градитељство је у народној песми често надахнуто љубављу према другу Титу и многа народна песма носи ове стихове којима се завршава једна која је забележена из околине Шапца:

... Што се гради Железник и Пруга,
Ја у Босни, а брат у Србији,
Он у Скоју а ја у Партији,
Нас смо двоје, Титу најмилији.

Али свуда доминанта у лику друга Тита данашњег народног певања је несумњиво у ослободилачком и градилачком монолитном братству и јединству наших народа, којим се наша народна песма надахнује у његовој личности и револуционарном делу, обрађујући на стотине разних начина лирске мисли као што су ове, забележене у песми из околине Богатића:

Друже Тито из горе зелене,
Прими поздрав од мене малене.
Друже Тито из горице цвеће,
За тобом се цео народ креће.
Друже Тито јагодо из росе,
Са тобом се народи поносе.

Тако у основној перспективи ослободилачке и градитељске монолитности братства и јединства наших народа лик друга Тита у народној песми постаје уопште знамење саме слободе и социјализма, те се у песмама свих наших народа јављају такви стихови покличи као што је овај двостих поклич македонског народа:

Напред за Тита, за социјализам,
За нашата земја и нашата слобода!

И у народним епским песмама ослободилачког рата и револуције лик објединитељ друга Тита се сасвим природно идентификује и са ликом свеколиког народа и свеколике народне армије, па се, на пример, епска песма из Градача, која описује слом Хитлера и усташа, завршава овим стиховима:

... Купи Анте ћораво и глуво
Не би л' своју државу сачув'о.

Богами је сачувати неће,
Друг се Тито с Романије креће.

А веома дуга епска народна песма гуслара из Перућца на Дрини, епска хроника предреволюционог времена, устанка, ослободилачког рата и револуције истиче отсудну, водећу, херојску улогу друга Тита, певајући између осталог:

... Па се народ подизати поче,
Родољуби, народни јунаци,
У Србији и у Црној Гори,
Са херојем Титом надомашним
Ставише се на чело покрета
И у борбу народ поведоше ...

тима још једном подвлачи објединитељску улогу као основу самог Титовог руководства устанком и револуцијом.

А босанско-посавски гуслар завршава своју епску песму хронику ослободилачког рата и револуције стиховима:

... Подижу се куће попаљене,
А тјеше се мајке упв'јељене,
Обнављају села и градови,
Земљу ору тракторски плугови,
Измишљено ко у пчелињаку,
Има рада сваком поштењаку.
Напред води омладина твоја,
Јер не жали напора ни зноја.
Друже Тито, крило соколово,
Порушено диже се поново,
Држава је твоја првог реда,
У њу ц'јела Европа сад гледа.

Зато четврти гуслар, муслиман из Градачца, своју песму слободе и победе завршава стиховима:

... И тој пјесми сад је завршетак,
Бандитима дош'о црни петак.
Да се сјетим па да рекнем и то:
Ви реците живио друг Тито!

Тако од безбројних орских двостихова, преко толиких лирских и крајних епских народних песама баладног облика, до најдужих народних гусларских хроника, у лику друга Тита је новим народним песмама пре свега одражена и оличена сама, толико битна ослободилачка и градителска монолитност братства и јединства наших народа који су за њу управо у лику и револуционарној речи и делу друга Тита нашли своје надахнуће, — тако да песма, настала из усклађених орских двостихова, Титовог кола већ крајем револуције пева о Титу као не само симболу народне слободе, већ и саме среће, као ова песма забележена од Фрање Црљића из села Горњих Хргова:

Лепо ти је друга Тита коло,
Такво коло, ко га не би воло!
Играју га млади партизани,
Партизани зелени јаблани,
И са њима младе партизанке,

Партизанке оморике танке.
 Црвен' звезда на капе им пала,
 Светлост сунца пушке обасјала.
 А из груди песма им се вије:
 „Друже Тито, наше најмилије,
 „Тебе ни'де нико раван није,
 „Ти си симбол слободе и среће,
 „Ти си наше најмилије цв'јеће,
 „Омладинке њиме груди кит'те,
 „Омладинци сви у гору ид'те!“
 Сви играју коло виловито,
 Сви пјевају: „Живео друг Тито!“

И овде смо истакли само једну битну црту у лику друга Тита, борбену, ослободилачку и градитељску монолитност братства и јединства радних маса свих наших и не само наших народа, којом је одражена и оличена сва интенационалистичка и хумана дубина и смисао наше револуције и изградње, и којом је прожето свеколико ново наше народно певање преломног нашег ослободилачког и стваралачког времена.

R é s u m é

L'auteur étudie dans cet article LE CAMARADE TITO DANS LE CHANT POPULAIRE le trait caractéristique de la fraternité et de l'unité des peuples yougoslaves que le chant populaire yougoslave fait ressortir tout particulièrement dans la figure révolutionnaire du camarade Tito comme symbole de la révolution populaire yougoslave et de l'édification socialiste dans le chant populaire contemporain très riche et très expressif.

ДРАГОСЛАВ АНТОНИЈЕВИЋ

НАРОДНЕ ПЕСМЕ ПОЗИВА НА УСТАНАК И БОРБУ

У анализи врло бројних народноослободилачких песама позива на устанак и борбу очито се намећу и издвајају по својој форми две фазе у њиховом развоју. Прва је фаза песама позива на сâм устанак, које су биле одраз Прогласа ЦК КПЈ за дизање општенародног устанка као и самог устанка, и друга је фаза народних песама такође позива, али за ослободилачку борбу која је већ у току.

У студији проф. Д. Недељковића „Прилог проучавању законитости развоја нашег народног певања“¹, истакнуто је да се песме позива на устанак налазе у првом слоју динамичке структуре народног певања раздобља 1941—1942. године, тако да ту поред ових песама позива на устанак у том првом слоју налазе се и песме хајдучког циклуса и устанака заједно са радничким песмама и песмама народнофронтовским: „Управо овде, каже се у поменутој студији, у вези и продужетку ове три линије наслеђа револуционарног народног певања настаје од њих још коренистија и делотворнија линија народног певања које преноси позив ЦК КПЈ на један нов и веома карактеристичан начин“².

Овде ћемо се задржати, прво, на анализи песама које су директно биле одраз Прогласа ЦК КПЈ за дизање устанка, и самог масовног устанка и, друго, песама позива у даљу и разбукталу народноослободилачку борбу, и покушати да класификујемо те песме, већ према садржајима које оне доносе.

1.

„Радници, сељаци, грађани, омладино Југославије, каже се у Прогласу ЦК КПЈ, у бој, у бој, против фашистичке окупаторске банде, која тежи да заведе најстрашнију владавину над народима коју памти историја. У бој, јер је сад куцнуо час да збацимо фашистички јарам“³. И као одјек баш оваквим борбеним духом у тим одсудним часовима устанка народне песме позива на устанак на свој специфичан и оригиналан начин притичу у помоћ и позивају радника, сељака, интелекту-

¹ Душан Недељковић, *Прилог проучавању законитости развоја нашег народног певања у периоду народне револуције, ослободилачког рата и изградње социјализма Југославије*, „Зборник радова Етнографског института“ Српске академије наука, књ. 3, Београд 1960, стр. 39—167.

² Исто, стр. 49.

³ *Зборник докумената НО рата*, том I, књ. 1, Београд 1949, стр. 18—21.

алца и све поштене родољубе да се дигну у борбу за нову народну слободу, гдешто се и непосредно позивају на сам проглас ЦК КПЈ, као што то чини ова песма:

Ал' јуначка Компартија славна,
Припремила устаничког плана
На све стране њезин проглас стиже,
Да се народ на устанак диже.
Јунак Тито наређује свима:
„Сви на ноге, ко јунаштва има!
Који жели слободу, ал' праву,
Нек не жали на рамену главу.
Нека нико не сједи у миру
И слободу чека на тањиру“.⁴

Да одмах овде наведемо и стихове из оне песме сељака — партизана Драгослава М. Томића, коју је трећи број ужичке „Борбе“ донео 1941. године:

Ој, сељаче радниче, слушај сада речи ове,
Тебе сада отаџбина у редове наше зове,

да би даље, у другом двостиху истакао и објединио следећу мисао:

Не погледај са запада да се твоје сунце роди,
А још мање да помислиш да те други ослободи.⁵

Овде би дошли и они врло познати актуализовани двостихови из групе народнофронтовских песама, који су пре свега у време Прогласа ЦК КПЈ, а затим и касније били тако често и широко у народним масама певани:

Устај, сељо, устај роде,
Куцнуо је час слободе.
Устај сада, ил' никада,
Јер твој народ љуто страда.⁶

Песме позива на устанак у основи својој су мобилизаторске, оне су на свој специфичан начин окупљале нове борце, не наредбама, већ добровољним укључивањем у прве чете и одреде. На пример, 7. августа 1941. год. борци колубарске партизанске чете заузели су село Славковицу, улазећи у село певали су врло карактеристичан двостих, који је добровољно позивао народ у борбу:

Ко год хоће нека дође
Под наш барјак црвени.⁷

Позив на устанак пронеле су широм наше земље не само песме испеване у форми орских двостихова, или краћих лирских песама слојених из орских двостихова, него и бројне епске — гусларске народно-ослободилачке песме, које су својом живом и топлом народном речју биле моћно оружје у окупљању и дизању наших народа на устанак.

⁴ *Савремене народне њјесме*, Сарајево 1957, стр. 17—18.

⁵ *Историјски архив КПЈ*, том I, књ. I, „Борба“ 1941, Београд 1949, стр. 52—53.

⁶ *Народне пјесме о борби и изградњи*, Сарајево 1958, стр. 18.

⁷ Драгојло Дудић, *Дневник* 1941, Београд 1951, стр. 35.

О, радници, браћо и сељаци
 Узми пушку тешки оков збаци.
 Не слушајте који кажу рано,
 Шта су они, ми то добро знамо.
 То су старе фашистичке слуге;
 Удри и њих сад ти нема друге.
 Они су нам крв и месо пили
 Док смо њима у рукама били...⁸

У једној подужој епској песми опева се позив на устанак на један врло оригиналан начин, наиме, народни херој Чича са Романије, одмах по објављивању Прогласа пише писмо омладинцу, члану партије, Данилу Ђокићу да хитно подигне народ на оружје. У песми се надаље са карактеристичном епском опширношћу опева како курир хита Данилу Ђокићу и предаје му поруку за дизање устанка, а он „одмах јунак на ноге скочио“, како то песма казује, па окупљеном народу објавио одлуку партије о дизању устанка:

„Чујте, браћо, колико вас има
 Сви видимо, сви требамо знати
 Да морамо сада ратовати.
 Да чекамо биће онда касно
 Јер видите шта фашисти раде
 Да наш народ крваво заваде.
 На устанак зове Компартија:
 Нек загрми гора Романија!
 Нек одјекну борбе на све стране!
 Нека казна пристигне душмане!“...⁹

И доиста на позив партије широм наше земље почео је да се распламсава општенародни устанак. Није било покрајине ни народа који се не одазваше позиву. И јулских дана 1941. године само једна мисао била је брига поштених родољуба, мисао која се певала у свим песмама: „Сви у борбу за ослобођење“. И велики је број народних песама које су проносиле на свој начин ову мисао Прогласа, као што је ова песма:

Ој народе Лике и Кордуна
 Дошло вријеме да се диже буна
 Против свију твојих угњетача,
 Усташа и туђих освајача.

(10181)

2.

Другу, врло бројну групу народноослободилачких песама чине песме позива у борбу, које су дошле после песама позива на устанак, а са њима представљају логичку целину. Основна тематика ових песама јесте позив у борбу, односно добровољно полагање широких народних маса у борбу против непријатеља. Покушајмо да ове песме ближе по садржају и облику одредимо и класификујемо.

⁸ *Гусларске народне песме*, забележио и за штампу припремио Петар Ш. Влаховић, Београд 1955, стр. 30.

⁹ *Истио*, стр. 38—39.

Пре свега песме позива у борбу опевају друга Тита како, забринут за судбину наших народа, позива народне масе на оружје.

Херој Тито све у борбу зове
На одбрану домовине своје...¹⁰

Титов позив у борбу проносе сви наши народи. Илустрације ради, ево неколико стихова из једне песме коју је испевао народни песник Лазар Манчевски из Неготина у Македонији:

Слушам како Тито збори
Како прака поздрави:
„Станувајте Македонци,
Ајте, и вие во борба“.¹¹

А ево како Титов позив за борбу изгледа у једној епској народној песми, у којој народни песник назива друга Тита „соколом сивим“, очигледно користећи већ познату класичну епску форму:

Из народа јави нам се сине,
Сиви соко наше домовине.
Он устаде, народу прозбори:
— Мушко, женско, нек се свако бори,
Сви у борбу за ослобођење
Јер кроз борбу доћи ће спасење.
За слободу нема другог пута,
Него сатрт' душманина љута,
Узет' пушку, косу, сјекирицу,
Па обранит' кућу, народ, дјецу. —
Тако Тито говори народу
Позивајућ сву браћу на слогу.
Слуша народ позив свога Тита.
Са свих страна он у борбу хита
Иде народ у зелену гору,
Не оставља никога у двору
И нејаку собом води дјецу
У зелену да смјести шумицу,
Да их шума сакрије и брани,
То су наши први партизани...¹²

Чињеница је да је у устајању борачких снага предњачила омладина, за коју је друг Тито рекао: „Кад без мобилизације, добровољно, дјеца иду у борбу, знајући да ће у њој и погинути, — онда је то више него дуг према домовини, онда је то надчовјечански хероизам младих људи, који жртвују себе, иако још нису управо ни ступили у живот, да би будућа покољења била срећна“¹³. Тако је и омладински позив у борбу веома чест предмет народноослободилачких песама:

Омладино са свих страна,
Сви под барјак партизана!
Збијајмо се друг до друга
Ова борба није дуга. (64)

¹⁰ *Narodne pjesme o borbi i izgradnji*, Сарајево 1958, стр. 19.

¹¹ Васил Хаџиманов, *Македонски народни борбени песни*, Скопје 1960, стр. 91.

¹² *Narodne pjesme o borbi i izgradnji*, Сарајево 1958, стр. 23.

¹³ Јосип Броз Тито, *Борба за ослобођење Југославије 1941—1945*, књ. I, Култура 1947, стр. 255.

Или овај двостих:

А ви омладинци чујте глас,
Сви на зборно место за народни спас.

(126)

А ево и словеначка „партизанска песен“, пуна револуционарног духа, како позива младиће и девојке да дођу у борбу:

Kmečki fantje in dekleta,
vi ste naša hrabra četa,
v kup se zbirajmo, naprej marširajmo,
za svoboda naroda.

Naprej v borbo
za pravdo in svobodo,
za pravdo in svobodo,
slovenskega naroda.¹⁴

Заједно са мушкарцима у устанку и револуцији учествују и жене. Оне су се бориле уједно против фашистичког непријатеља, и за своју пуну равноправност. У мору таквих стихова о њиховој борби посебно место заузимају песме које позивају жену у борбу.

Другарице, ајд' у борбу с нама
Јер слобода неће доћи сама.

(1639)

Или једна друга варијанта:

Другарице хај'мо на планину
Гдје' но млади пролетери гину.
Другарице пођ у гору с нама
Јер слобода не долази сама.¹⁵

Такође су врло бројне и раширене народне песме које се и директно обраћају другарицама — по имену — позивајући их у борбу; на пример:

Ој девојко, Јулијана,
Би ли и ти пошла с нама?
Ај са нама у војнике,
Даћемо ти реденике.
Ако нећеш реденике,
Ти превијај рањенике... итд.

(8230, 8238, 10001)

И тако редом најчешће у народном партизанском колу двостихом или краћим орским песмама, народни песник је позивао у борбу. Наведимо још неколико примера који су без сумње речитији од сваког коментара.

Хајд у борбу, моја мила дико,
Партизане не побиједи нико.¹⁶

¹⁴ *Partizanska pesem*, Ljubljana 1953, стр. 30.

¹⁵ *Narodne pjesme o borbi i izgradnji*, Sarajevo 1958, стр. 31.

¹⁶ *Savremene narodne pjesme*, Sarajevo 1957, стр. 234.

или:

У бој друже, другарице,
Осветлајмо наше лице.
Оставимо страх по страни
Напред, напред, партизани.
(9629)

Народна песма није пропустила да охрабри и оне који су се још увек колебали. Ево једног примера:

Ој народе, који си по страни,
Долазе нам сада сретни дани
Шта да радиш, зар ти није јасно?
Пођи с нама још ти није касно.¹⁷

На крају можемо са сигурношћу казати да су и саме песме позива на устанак и борбу на свој специфичан и оригиналан начин допринеле одушевљавању и покретању широких родољубивих народних маса наше земље за ослободилачку борбу и револуцију. Народни песник је не пером, већ живом и топлом речју и осећањем умео да одушеви и понесе народне масе, и својом поетском лирском или еписком речју позива на устанак и борбу пронесе позив наше Партије, устанка, ослободилачког рата и народне револуције широм наше земље.

CHANSONS POPULAIRES — APPELS À L'INSURRECTION ET À LA LUTTE

L'auteur distingue dans son étude le cycle des chansons populaires de la Révolution populaire de la Yougoslavie, qui sont des appels populaires lyriques à l'insurrection même et le cycle des chansons populaires qui sont des appels à la lutte jusqu'au bout, jusqu'à la liberté de la nouvelle vie socialiste des peuples yougoslaves. Il en étudie les conditions, la compréhension, la forme et la fonction historiques et sociales spécifiques et originales, profondément caractéristiques de la Révolution populaire yougoslave.

¹⁷ Крајинске народне њесме, Бања Лука 1949, стр. 29.

ВИДОСАВА НИКОЛИЋ

ДРВАР У НАШОЈ НАРОДНОЈ РЕВОЛУЦИОНАРНОЈ ПЕСМИ

I

У току наше народне Револуције и Народноослободилачке борбе многа места широм наше домовине прерасла су од географских и етничких појмова у симболе Револуције, у појмове револуционарних жаришта и жаришта наше социјалистичке изградње. Међу њима мало је било таквих места чија је жива динамичност друштвеноисторијског процеса развитка нашла свој пуни одраз у народном револуционарном поетском стваралаштву, као што је то био Дрвар.

О улози Дрвара и његове околине у устанку 1941. и касније у народноослободилачкој борби, друг Тито је једном приликом рекао: „Дрвар спада — иако у нашој земљи има много градова и села у којима је буктао народни устанак — у онај мали број мјеста која су од првих дана устанка 1941. године до свршетка рата била жижка народног устанка. Дрвар је мали град који је чврсто носио буктињу револуционарно-ослободилачког покрета у нашој земљи. Прије рата мало је ко знао у свијету за Дрвар. И не само у свијету, него чак и у Југославији. Било је то забачено мјесто о коме нико није водио никакву бригу. Данас, међутим, Дрвар је познат не само широм земље, него и широм свијета, јер су се у њему, његовој околини и Босанској Крајини одвијале херојске борбе. Овдје је народ показао шта може када је свијестан своје дужности, када је свијестан да је ослобођење једино у његовим сопственим рукама... У Дрвару, као и у осталим нашим крајевима, радници који су сачињавали његово језгро и сељаци из околине који су истовремено били и радници, иступили су јединствено у борби против надмоћног непријатеља. И док смо се ми још налазили у планинама и селима Србије, док смо се још тамо борили, ми смо знали за Дрвар и његову упорну борбу...“¹

Колико је Дрвар као жариште и буктиња Револуције и ослободилачког покрета био дубоко везан за наш народ, најбоље показују бројне народне песме о Дрвару и његовој револуционарној прошлости, које су настале у процесу револуционарног ослобођења и преображаја овог малог босанског града.

¹ Јосип Броз Тито, *Говори и чланци*, књига V, Загреб 1959, стр. 56—57.

Пратити одраз оваквог једног процеса друштвеноисторијског преображаја у нашем савременом народном поетском стваралаштву није било могуће без једног свеобухватног анкетног пресека савременог нашег народног певања. Управо таквом анкетом располаже Фолклорно одељење Етнографског института САНУ. Користећи трансверзални пресек свеколиког нашег савременог народног певања, који пружа поменута анкета, у могућности смо да извршимо други — лонгитудинални пресек: да линијом снаге наше народне традиције реконструиремо пут прерастања једног жаришта наше Револуције у мотив и симбол нашег савременог народног револуционарног певања.

Наше народне песме о Дрвару и дрварском крају у поменутом анкетном пресеку одражавају опште карактеристике нашег савременог народног револуционарног поетског стваралаштва које, како је то у науци већ истакнуто, „пружа перспективу трију етапа развитка... карактеристичних сукцесивних динамичких структура...: наше Револуције, Ослободилачког рата и изградње социјалистичке Југославије...“²

Према овоме, у нашим народним песмама о Дрвару и дрварском крају налазимо три различита лика града Дрвара и његове околине: онај најстарији, у коме се Дрвар ни по чему није издвајао од земљорадничко-сточарских насеља и среских места у југозападном делу пасивне Босанске Крајине, у коме аустроугарски капиталисти, у раздобљу с краја XIX века до првог светског рата — стварају зачетке шумске индустрије, чију су главну радну снагу чинили сељаци, као јефтина неквалификована радна снага³; са настанком и развитком дрвне индустрије у Дрвару ниче и прво упориште радничког покрета — синдикална организација у Дрвару, четврта по величини у Босни и Херцеговини после Првог светског рата⁴ — из које израста други лик Дрвара, у периоду јачања радничког покрета у раздобљу између два светска рата, у низу штрајкова и бунта дрварских радника против експлоататорског капиталистичког режима; а нов лик Дрвара, града револуционара, израста у првим данима капитулације монархије 1941. и непријатељске окупације, када је радништво и сељаштво Дрвара и околине подигло устанак. Овај револуционарни лик Дрвар је задржао у нашим народним песмама све до краја рата, до ослобођења 1945, и у периоду социјалистичке изградње, све до наших дана.

Овакав процес трансформације Дрвара, релативно краткотрајан, али скоковит и квалитетан — одражен је у народном стваралаштву дрварског краја, као народном револуционарном уметничком изразу.

Као непосредан одраз нашег савременог народног певања, народне песме о Дрвару у себи садрже и све особености његове форме стиха: у њима одлучујуће место и улогу има нови, револуционарни развитак

². Др. Д. Недељковић: *Прилог истраживању законитости развоја нашег народног певања*, „Зборник радова“ САН, LVIII, Етнографски институт књ. 3, стр. 44.

³. Nikola Babić: *Drvarski kraj u 1941 godini*, „Pregled“, 7—8, Sarajevo 1961, стр. 3.

⁴. *ibid*, стр. 3.

орског певања, које „сагледавамо у сва три структурна слоја народног певања“⁵.

То су карактеристични орски двостихови, уз које се јављају и неке дуже и краће традиционалне епске десетерачке песме, са новом, револуционарном садржином.

По времену настанка у овим народним песмама о Дрвару разликујемо стихове настале у време развитка и јачања радничког покрета уочи Револуције и рата, затим; оне, настале непосредно у току или после дрварског устанка 1941, у годинама од пада Дрвара, током непријатељских офанзива све до Шесте и Седме непријатељске офанзиве у Босанској Крајини, као и оне, настале у току или непосредно после десанта на Дрвар у мају 1944. године; и најзад — оне песме које су настале у току ослобођења и социјалистичке изградње земље. У току народно-ослободилачке борбе и касније, песме о Дрвару у народу су се сливале, преносиле и мењале, чувајући у себи оно основно осећање народног песника о значају и величини Дрвара у нашој ослободилачкој борби. Тако је у многим песмама, различитим по времену постанка, упадљива контаминација стихова, нарочито у оним стиховима који опевају руководиоце ослободилачког покрета и револуције: напр. у песмама о дрварском устанку о њима се пева само као о друговима—„друг Тито“, „друг Славко“ (Бановић,) „друг Марко Орешковић“, „друг Милутин“ (Морача), да би ти исти стихови народног песника, у новим условима даљег развитка НОБ-а о истој личности певали као о „маршалу“ или „генералу“.

Народне песме о револуционарном Дрвару које смо обухватили у овом прилогу певане су највећим делом у самом Дрвару, а мањим делом у околини Приједора и Бос. Дубице, и уопште у Босанској Крајини. Узете су углавном песме које су забележене од Дрварчана бригадиста у радним бригадама на жариштима социјалистичке изградње у току 1949/50.

II

У периоду у коме је Дрвар постојао као мало сеоско насеље, не разликујући се од осталих села и касаба Босанске Крајине. У условима натуралне привреде овог пасивног краја, становништво његово често је одлазило у најам, ради зараде, код имућнијег сеоског и градског слоја⁶. О томе пева и народни песник из подргмечких босанских села, у која се убрајао и Дрвар са околином:

Ја се најмих у попа,
Да му орем и копам,
Да му орем долове,
Да му гоним волове... (6982)

После аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, са наглом инфилтрацијом страног капитала и појавом дрвне индустрије, као нај-

⁵ др. Д. Недељковић, *op. cit.* стр. 59—60.

⁶ „Насеља и порекло становништва,“ књ. 30, Београд 1948, стр. 528.

рентабилније и за капиталисте најпривлачније гране привреде, са отварањем модерне стругаре „са 17 гатера“ (1900. године), и фабрике целулозе (1907. године) у Дрвару⁷, босанска шумска индустрија је уопстила велики број сељака дрварског краја (преко пет хиљада). Сељаштво је, као неквалификована радна снага, било изложено јакој експлоатацији и другим облицима угњетавања од стране аустроугарских капиталиста. Радило је „од зоре до мрака“, са надницом од 0,80 до 2,20 круна, и било је отпуштано за сваку ситницу⁸. Положај дрварских, односно босанских сељака шумских индустријских радника није се побољшао ни после ослобођења 1918. године. Тежак положај босанског сељака надничара са надницом од 7—15 д. и 10 часовним радним времевременом притешњеног, с једне стране, изабљивањем као неквалификоване радне снаге у капиталистичкој дрвној индустрији, а, са друге стране, сеоским зеленашима, у годинама између Првог и Другог светског рата, опевале су народне песме из овог краја:

А шта радим мјесец дана —
 За опанке на ногама...
 А од гуња ни спомена,
 Настадоше зла времена...
 Одох газде те запита'
 Да ми даде метар жита.
 Он за метар два ми иште.
 Код куће ми дјеца иште,
 „Шути газда није право,
 Зар ти није дјече жао?...“ (6981)

И даље, у истој песми, објашњавајући стање у коме се налази босански сељак надничар, народни песник доноси закључак, у коме већ бујају клице буђења класне свести дрварских, подгрмечких сељака радника:

Није ни он паре јео,
 Није сио ни попио,
 Ни у карте потрошио —
 Исплаћиво' интересе,
 Дошо кући празне кесе...

У периоду јачања радничког покрета, у годинама између Првог и Другог светског рата, а нарочито од 1937. године до априла 1941. године, у време активног деловања КП у Дрвару, код великог дејла радника, као и код већег дејла осталог становништва Дрвара и околине; јачала је свест о класним супротностима и о нужности револуционарног преображаја⁹. То се нарочито испољавало у сукобима са органима власти и у одржавању масовних скупова радника и сељака у Дрвару тога времена. У литератури је забележено да су се на тим скуповима „често чуле револуционарне песме“¹⁰, у којима су радници и сељаци устајали против постојећег стања, у коме је, по стиховима народне песме, владао

⁷ N. Babić, *op cit*, сср. 2—3.

⁸ *ibid.*, стр. 3.

⁹ *ibid.*, стр. 9.

¹⁰ *ibid.*, стр. 9.

Режим пљачке и терора,
Старе паше и дахије,
И народне крвопије...

Народ се у овим песмама питао докле ће то да постоји да

Над радником и сељаком,
Да је жандар са кундаком,
Робујући да слушамо:
„слобода је луксуз само“...¹¹

III

У овако тешком економском и друштвеном положају, а са ојачаном класном свешћу, народ Дрвара и околине дочекао је Други светски рат, капитулацију монархије, непријатељску окупацију 18. априла 1941. године, и прве дане завођења усташког терора.

Одмах по уласку Немаца и по доласку усташа у Дрвар, комунисти дрварског краја, као илегални политички радници, живо су агитовали у народу да се оружје, које је Јадранска дивизија југословенске војске у отступању оставила у околини Дрвара, не предаје непријатељу, већ да се склања и чува за устанак, који је народу наговештаван непосредно после саветовања комуниста Босанске Крајине, одржаног у јулу код Бањалуке¹².

Управо о овим историским моментима, о овим предустаничким данима Дрвара и Босанске Крајине, народни песник је испевао стихове:

Ал' се народ Босне освјестио,
Сакривене пушке прихватио —
Устаници њега освјестили
И на Дрвар сложено ударили...¹³

Устанак, који је у Дрвару плануо 27. јула, рано ујутру, и који је народ дрварског краја са нестрпљењем очекивао, опеван је у безброј песама, које су испевали устаници Дрварчани:

Те године дваес седмог јула,
У Дрвару подиже се буна,
Пуче пушка око Илиндана
У рукама наших Дрварчана...¹⁴

Мислили су усташа бандити,
Да ће браћу Србе уништити.
Ал' се браћа јаду досјетише,
Сакривене пушке прихватише,
И на Дрвар сложено ударише.
Поче борба, до подне је била,
Брзо паде та усташка сила.

У Прекаји отвори се ватра...
Одобра се некол'ко младића,
И растера банду Павелића... (6319)

¹¹ *Крајишке борбене њесме*, Бања Лука 1959, стр. 42.

¹² N. Babić, *op. cit.*, стр. 10.

¹³ *Narodne pjesme o borbama i izgradnji*, Сарајево 1958, стр. 52.

¹⁴ *Ibid.*, стр. 19.

Устанак је у Дрвару био,
Зато се је Дрвар прославио.
Дваес седмог јула баш у лету,
И дадоше пример цијелом свијету,
Како треба гинут за слободу,
Донијет' је својему народу... (6362)

Устанак се ширио. Нападнуте су биле непријатељске посаде у Дрвару, Оштрељу, Прекаји, Босанском Грахову и другим местима¹⁵, о којима је устанички народ дрварског краја испевао песме. Устанак се муњевито ширио по читавој Босанској Крајини, и за кратко време, само за неколико дана, створена је слободна територија, са центром у Дрвару¹⁶. О овим славним и крвавим данима устаничког Дрвара испевао је народни песник, борац и устаник спонтане и полетне орске двостихове:

Црн се облак на небу развио,
А Дрвар се мали прославио. (6426)

Из Дрвара пламен борбе пош'о,
Цијелом Босном к'о муња је прош'о. (6355)

Ој, Дрвару, и у теби крушка,
У теби је прва пукла пушка. (6425)

О томе да је устанак у Дрвару био не обичан неорганизован бунт народа против окупатора, већ да је вођен организовано, под руководством КПЈ и Друга Тита, врховног заповедника Народноослободилачког покрета, говоре нам и бројни стихови народних песама, у којима народ дрварски устанак везује за КП и Друга Тита:

Дрвар се је Титу одазвао,
И уз десну руку му је стао...
Дрвар се је јуначки борио,
Тито га је јако заволио...
Војска бјеше једна чета мала,
Нове чете брзо основала.
Ој, Дрвару наш бијели граде,
Ти се славом овјенчаваш саде...¹⁷

О овоме такође сведоче и бројне народне песме о комунистима организаторима и учесницима дрварског устанка 1941, члановима среског и обласног комитета КП, Николи Котли, Љуби Бабићу, Рајку Боснићу, Милутину Морачи и другим. Једну такву песму, која је испевана у традиционалном епском десетерцу, навешћемо овде:

Мили боже чуда великога,
У хиљаду деветој стотини
Четрдесет и првој години,
Кад у Дрвар Швабе долетеше,
И почеше оштрити ханџаре,
Да покољу људе Дрварчане.
Ал' не знаду јаћсна им мајка

¹⁵ N. Babić, *op. cit.*, стр. 16—17.

¹⁶ А. Сарајлић-Д. Струњаш, *Први дани устанка у Дрвару и околини* „Годишњак историског друштва Босне и Херцеговине“, Год. II, Сарајево 1950, стр. 8.

¹⁷ *Narodne pjesme o borbi i izgradnji*, стр. 19.

Да је народ жељан сад устанка.
 Кад се диже народ код Дрвара,
 Пред њима је једна гуја млада,
 По имену Бабић Љубомира.
 Кад је било око пола дана,
 Виче Љубо из свег свога гласа:
 „Напријед браћо, победа је наша“
 Кад су били код Дрвара града,
 Виче Љубо: „Напријед браћо драга,
 Па да видиш како Швабо страда!“...
 Кад је било око пола ноћи,
 Храбри Љубо у Дрвар ускочи.
 Да је било коме погледати,
 Како народ швапску војску млати...“ (6365).

У песми се даље опевају подвизи осталих комуниста-дрварских устаника.

Долазак Милутина Мораче, комунисте, у родни крај, међу дрварске борце, раднике и сељаци, народни песник, учесник устанка, опевао је спонтаним, борбеним стиховима:

Милутине генерале,
 Са тобом се борци хвале.
 Прево си дивизију
 Преко Ибра у Србију... (6433)

Ој, Морача генерале,
 Твојој мајци нема мане,
 Каква би јој била мана,
 Кад је војска одабрана,
 Не боје се Павелића....

О тешким и крвавим борбама за одржавање Дрвара и слободе дрварске теорије, испевали су борци учесници ових бојева песме, које су дуго, и после пада Дрвара, па све до његовог коначног ослобођења, славиле херојски самопрегор и пожртвовање дрварских устаника. У једној од тих песама опевано је и рушење железничке пруге Сански Мост—Дрвар и Кључ-Петровац, које су извршили партизани да би онемогућили долазак непријатељских појачања у правцу Дрвара у времену од 10. до 25. септембра 1941¹⁸:

Кад је борба покрај пруге била,
 А друг Рајко распореди војску,
 До Новог, браћо, па до Вуге,
 С горње стране, браћо, покрај пруге,
 А четврту чету преко Сане,
 Да уфате живе домобране... (6267)

У овим акцијама пало је много бораца Дрварчана, чије су пожртвовање и храброст преживели устаници овековечили у песмама као што је:

Да је слава паломе младићу,
 Партизану Јовану Марићу.
 Њега жали и старо и младо,

¹⁸ „Годишњак историког друштва Босне и Херцеговине“, Сарајево, године II, 1950, Сарајево 1950, стр. 16.

Он је лицем на Саници страд'о...
 Ој, Јоване на гробници цвеће,
 Тебе Дрвар заборавит неће... (6378)

На ослобођеној територији Дрвара народ је свесрдно прихватио устанике. Најпре су се образовале радне бригаде, (углавном омладинске, пошто су старији отишли у борбу), којима је основни задатак био да устаницима обезбеде храну. О томе је дрварска омладина испевала бројне стихове као што су:

Поносна је дрварска долина,
 Челична је њена омладина...
 Омладино, то је дужност наша,
 Да отмемо жито од устапа...

Ој усташе нема вам помоћи,
 Ми знадемо жети и по ноћи...

Партизани не бојте се глади,
 За вас ваша омладина ради... (6354)

Тако у устанку 1941. Дрвар прераста у једно од жаришта ослободилачког покрета Босанске Крајине:

Ој, Дрвару на маломе брегу,
 У теби се комунисти легу.
 Ја сам младо из Дрвара дијете,
 Комуниста од главе до пете...
 Дрвар нам је од велика чуда
 Пролетере разбацао свуда... (6387)

IV

Бројно несразмерно јачи и технички надмоћнији, непријатељ је успео да 25. септембра привремено потисне дрварске устанике и разгарање устанка¹⁹. Непосредно пред продор непријатеља, партизани су се повукли, а по одлуци војног и партијског руководства устанка, у Дрвару је запаљена пилана и фабрика целулозе, уништена су сва железничка постројења, да не би пали непријатељу у руке. Ове драматичне тренутке опевао је народни песник револуционар стиховима, у којима је славио самопрегор и несаломљиви, пркосни борбени дух народа дрварског краја, и његову веру у даљу борбу и коначно ослобођење Дрвара:

Ој Дрвару ти си градић мали,
 Хероји те славом овенчали... (6208)

Ој Дрвару и отац и мајка,
 У теби су вође од устанка,
 Дрвар нам је изгорио,
 Ал се није покорио... (6255)

После пада Дрвара, у својој непријатељској пропаганди против устаника, нарочито против комуниста, четнички елементи и италијански

¹⁹ N. Babić, *op. cit.*, стр. 25.

окупатори, и њихова цивилна управа, нарочито су искористили акцију спаљивања пилане и фабрике целулозе, и уништавање других постројења, оптужујући партизане да су тиме уништили извор егзистенције Дрварчана, позивајући народ да се због тога укључи у производњу коју су организовали Италијани. Италијанске власти настојале су и на други начин да створе лажну претставу код народа о правим циљевима окупације ових крајева²⁰. О томе да је народ одмах прозreo намере непријатеља, најбоље нам говоре народне, песме у којима су Дрварчани одговорили Италијанима и четницима на ове њихове обмане:

Талијани залуд лажу,
Да нас штите и помажу.
Ипак ћемо зато знати,
Кроз пушчану цев гледати... (6287)

После пада Дрвара оживела је четничка пропаганда у дрварском крају²¹. Међутим, до поновног развоја оружаних борби у дрварском крају од јануара 1942 године²², у народу је огромно поверење задобила партијска организација, која је у народу припремала снаге против четника и њихове великосрпске пропаганде. Овај период и у народном певању дрварског краја обележен је усмеравањем идејне борбе против четника:

Живео нам Тито и слобода,
Доле банде четничких изрода... (6205)

Из Дрвара Тито писмо пише
Све четнике зове на бојиште:
„Дођ’те амо, чупави ђикани,
Овамо су млади партизани...” (6363)

Од Дрвара до Љубије,
Партизански вод путује,
И са њима бацач мина,
Чулавцима главе снима... (6432)

Павелић са својом гардом,
И четници са кокардом,
Сви су једно — сад се љубе,
Показују нама зубе.
Четници су попут вјетра.
Сад за Анту, сад за Петра,
Четник хоће, ништа мање,
Сад да врати старо стање...
Четничке нам вође зборе,
За свог краља да се боре,
Не вјерују зато нама,
Пактираше с усташама...²³

Тако је после пада Дрвара народна песма јачала у народу борбени дух, наду у поновне борбе за ослобођење. У току свих непријатељских офанзива, од друге, треће четврте, до пете и шесте, борци из дрварског

²⁰ *Ibid.*, стр. 26

²¹ *loc. cit.*

²² *Ibid.* стр. 27.

²³ *Крајинске борбене пјесме, сир.* 42.

краја су ступали у редове Првог пролетерског батаљона Босанске Крајине, Ударног батаљона у саставу Прве Крајишке бригаде. Од бораца са дрварског подручја већ је у току 1942 године образована Трећа крајишка пролетерска бригада, Десета Крајишка бригада и бројне теренске партизанске јединице. Насупрот свима непријатељским офанзивама су борци Дрварчани испевали песме пуне пркоса непријатељу и борбеног полета:

Дрвар, Приједор, пруга растргана,
Крајина се славом овјенчала... (1627)

Мислила је пета офанзива,
Да ће Тита ухватити жива... (8140)

Тако су се устаници Дрварчани после пада Дрвара слили у општи ослободилачки покрет херојске Босанске Крајине и целе Југославије.

И после пада Дрвара, све до свршетка рата Дрвар је остао, по речима друга Тита, „жижа народног устанка“. У њему се пламен Револуције никако није гасио. Са доласком Врховног штаба у Босанску Крајину током шесте и седме непријатељске офанзиве, Дрвар је постао центар ослободилачке борбе у земљи: у њему је био смештен Врховни штаб НОВЈ 1944. године, и поново је створена слободна територија.

Тако је устанак у Босанској Крајини који је почео у Дрвару, доживео свој победоносни завршетак ослободилачке борбе у том истом жаришту устанка. Судбоносне догађаје који су се у то време одиграли у Дрвару опевале су бројне народне песме. У њима главно место заузима један од најкрупнијих догађаја у историји наше НОБе — десант на Дрвар, покушај немачке Врховне команде да привремено парализује НОВЈ уништењем Врховног штаба и савезничких мисија у Дрвару, на територији Босанске Крајине²⁴. У том циљу су немачке снаге започеле борбена дејства 25. маја 1944. године.

Опевајући драматичне тренутке борбе на Дрвару 25. маја 1944. године, народни песник учесник и очевидац ових крвавих борби опевао је све по реду, онако како су се збили догађаји, започињући најпре од тренутка спуштања немачких падобранаца:

Ој, Дрвару, ти си градић мали,
У тебе су падобранци пали, (6340),

да би прешао на детаљан опис одбране Дрвара:

На Спасовдан звоно звони,
Јуре шваски авиони.
На Дрвар су долазили,
Не би л' Тита ухватили...
Ој Дрвару, гори, гори,
Ал се Шваби не покори!... (9966, 9713, 6300, 9683)

²⁴ Славко Ф. Одић, *Дејства 2 бригаде 6 личке пролетерске дивизије у Дрварској операцији „Војно историски гласник“*, децембар 1959, св. 6, стр. 3.

Штаб Врховни у Дрвару био,
 Душманин га задобит' мислио,
 Друга Тита ухватити хтио,
 Мјесеца је ово маја било,
 Лика, Босна у огњу гораше,
 Крв се људска свуда проливаше...
 Прије зоре двес' петог маја,
 Зазујаше штуке, авиони,
 Цијели Дрвар пламеном гораше.
 Баџи Швабо многе падобранце,
 Пет'нес' стотин' спусти из облака...
 Кад сазнаше лички пролетери,
 Да ј' опкољен Тито у Дрвару,
 Полетјеше као соколови...²⁵

Ове судбоносне догађаје преносио је народ и краћим орским песмама као што је:

Кад је била борба код Дрвара,
 Шеста личка спасила Маршала,
 Шеста личка и Пета крајишка,
 Те су двије Титу најмилије. (587)

Титова пећина у Дрвару постаје у народним песмама и симбол снаге наше револуције и ослободилачког покрета:

„Из пећине Титов глас се чује,
 Цијелом земљом снажно одјекује... (6355)

Тако је у народним песмама дрварски крај током читаве НОБ био присно везан за КПЈ и друга Тита као организаторе и руководиоце наше Револуције и ослободилачког покрета.

VI

Са истим херојским поносом, са истом спонтаношћу, непосредношћу и поетским заносом којим је народни песник-устаник из дрварског краја опевао сваку задобијену битку — певао је и о тешким губицима у редовима прекаљених и срчаних револуционара хероја, о њиховим погибијама на тлу Дрвара, за чију су се слободу борили. У оваквим тренуцима надахнућа народни песник овог краја налазио је себе, свој најинтимнији израз у традиционалном епском десетерцу или осмерцу, којим су се вековима опевали хероји наше слободарске прошлости. У стиховима ових песама избија уздржан бол за погинулим друговима револуционарима, али и осветнички пркос преживелих бораца. Желећи да повеже устанички Дрвар са осталим жариштима Револуције и ослободилачког покрета, и да тиме истакне значај и улогу Дрвара, народни песник је и погибије бораца, хероја револуционара, погинулим на другим бојиштима наше Револуције и НОБ-а везивао за тле револуционарног Дрвара:

²⁵ *Narodne pjesme borbe i izgradnje*, стр. 155.

У Дрвару усред боја,
Изгубисмо члана СКОЈ-а.
Омладино округа Дрвара,
Је ли ти жао Иве секретара? (9621)

Ко се сјећа борбе код Дрвара,
Убише нам Иву секретара...
Омладина округа Дрвара
Осветиће Иву секретара... (17071)

Бодар, херојски дух народног песника из Дрвара не пева о погинулим херојима жалопојке, већ о њиховој погибији пева самопрегорно, поносећи се борцима који су пали за слободу дрварскога краја:

Покрајина свака нешто дала,
А наш Дрвар Славка Генерала
Ми жалимо, имамо за киме,
Друга Славка неумрло име.
Цио народ около Дрвара,
Данас жали Славка генерала... (6336, 6326).

Има л'ико од нашег Дрвара,
Да не жали Славка генерала? ... (6320)

Сваки погинули борац из дрварских одреда значио је једну нову песму народној песмарици дрварског краја. Највише је пало омладинаца, чланова СКОЈ-а:

Омладина округа Дрвара,
Осветиће Душка секретара.
Осветиће шест младих хероја,
Окружнога комитета СКОЈ-а...

Изгубисмо два најбоља тића,
Друга Брацо и Косту Боснића.
Друг је Брацо и са њиме Коста
Васпитао омладине доста... (6425)

О херојској борби оперативног официра у борбама код Оштреља у дрварском устанку 1941²⁶, народни песник је испевао стихове:

Пети корпус носи славно име —
Родић Славко командује њиме. (6327)

Куда Славко са корпусом креће,
Без победе вратити се неће... (6908)

Непосредно везан за чланове КПЈ, вођом дрварског устанка и ослободилачког покрета, у првом реду за оне који су били чланови обласног комитета КП за Босанску Крајину, народ је испевао о њима доста стихова. Нарочито су опевани они руководиоци КПЈ, у којима је народ дрварског краја гледао борце за јединство наших народа:

²⁶ N. Babić, *op cit.*, стр. 21.

Ко не жали Стојана и Марка,
 Оног сина не родила мајка...
 Друг је Марко хрватскога рода,
 Ал је мајка српскога народа... (6337)

VII

Чврстину и херојство народа дрварског краја у НОБ, из које је изашао бодар и пун полета, налазимо и у стиховима певаним победничког кола Дрварчана у ослобођеној земљи. Свака песма у колу се започињала сећањем на славне дане устанка и борбе:

Какву бих ја пјесму запјевала,
 Кад је не бих борбу спомињала? (6909)

Ој Дрвару, и отац и мајка,
 У теби се слави дан устанка... (6371)

Сећајући се жртва које су поднели борци овога краја у борбама за ослобођење, народ у својим песмама, које пева у слободној домовини, одаје поштовање онима који су жртвовали свој живот или део себе за слободу свога родног краја:

Омладино Козаре, Дрвара,
 Сјетимо се Ивана Рибара —
 Сјетимо се кад је овде био (6232)⁵

Друже Иво, секретару СКОЈ-а,
 Ова земља јесте сада твоја (6621)

Инвалиде све овога рата,
 Волим сваког ко рођеног брата (6410)

Своју борбену традицију народ дрварског краја наставио је и у социјалистичкој изградњи своје домовине. Иста она крепкост духа, којом одишу борбене народне песме дрварског краја, избија из стихова о изградњи попаљених дрварских села и изградње других места широм домовине. И у овоме, као и у борби, предњачила је дрварска омладина. Изградњу свог родног устаничког града омладина је започела са песмом-поздравом Титу:

Друже Тито, љубичице бела,
 Поздравља те омладина цела,
 Поздравља те омладина цела
 Попаљених дрварскијех села. (6381)

Скојевци се поносе са радом,
 А наш Дрвар ударном бригадом. (6376)

Омладино дрварскога среза,
 Није нама тешка обавеза. (6323)

Омладина од Дрвара знаде
 Ђе год која акција имаде. (6331)

VII

Значај и улога Дрвара као жаришта наше народне Револуције и НОБ-а посебно је истакнут у широко распрострањеним песмама о херојству и жртвама народа устаничког Дрвара. О Дрвару, његовим борцима и херојима, певале су се у току НОБ-а и дуго после ослобођења, и певају се све до наших дана, бројне народне песме у свим крајевима наше земље који су дошли у додир са борцима крајишких бригада НОВЈ и омладинских дрварских радних бригада на радним акцијама, социјалистичким градилиштима, после ослобођења. У овим песмама се „види невиђена утакмица ... Истицање једног града је ... одраз ... новог, социјалистичког хуманизма. ...”²⁷ У њима је изражено и „дивљење народног песника према непобедивој чврстини извесних градова какав је Дрвар ...”²⁸

Од песама о Дрвару и дрварским борцима најраспрострањеније су у Србији и у другим нашим крајевима оне песме у којима је опевана Шеста и Седма офанзива, и десант на Дрвар. Ове песме су или исте оне које су се певале у самом Дрвару и Босанској Крајини, или су нешто допуњене и измењене. Најчешћа је то песма наведена под бројем 587 („Кад је била борба код Дрвара“), која се пева свуда у Србији (у ваљевском крају 7915), у ужичком крају (9620, 7717), у Добричу (8266), у штавичком крају (8140). У Војводини се пева песма о Седмој офанзиви и десанту на Дрвар овако:

Мислила је седма офанзива,
Да ће Тита ухватити жива.
Ал’ у Тита заштита је јака,
Дивизија вичнијех момака.
Ту се деси сва трећа бригада —
Не смета јој немачка блокада ... (5654)

У народним песмама азбуковачког краја Дрвар је везан за борбу против четничке издаје:

Кад је била борба код Дрвара,
Заробише чупавога краља,
И још много црних издајника,
Пет хиљада чупавих четника ... (9175)

Чињеница да су ове и овакве песме о Дрвару забележене и на самим жариштима наше социјалистичке изградње из уста младих генерација, градитеља социјализма, сведочи о већ традиционалном револуционарном и слободарском духу народа Дрвара, чија снага песмама подстиче наше народне стваралачке снаге и у ери изградње социјализма. Ова несаломљива револуционарна снага народа дрварског краја језгровито је изражена овим народним стиховима који су познати и који се певају широм наше земље:

Ој Дрвару, три пут си горио,
Ал’ се Шваби ниси покорио ... (80)

²⁷. Д. Недельковић, *op. cit.*, стр., 121.

²⁸. *Ibid.*, стр. 121.

DRVAR DANS NOTRE CHANSON POPULAIRE DE LA RÉVOLUTION

L'auteur examine les conditions historiques et sociales de de l'évolution et de la lutte, entre autres, de la petite ville de Drvar en Bosnie occidentale, qui l'ont faite dans les chants populaires de la Révolution le symbole même de la Révolution. Et, suivant la ligne de l'évolution de tout un cycle de chants populaires qui ont pour sujet la lutte révolutionnaire héroïque de Drvar et qui ont pour source les actions et les chants révolutionnaires de la région de Drvar lui-même et l'extension dans toute la Yougoslavie, l'auteur montre la genèse de ce cycle et analyse son riche contenu lyrique révolutionnaire, ainsi que la richesse des formes et des expressions de ses nombreux chants populaires, soulignant leur originalité et nouveauté dans l'évolution historique de la poésie populaire yougoslave.

ЂУРЂИЦА ПЕТРОВИЋ

ПУТ ПЕСМЕ КРАЈИНСКЕ ЧЕТЕ
„КРАЈИНСКИ СМО МЛАДИ ПАРТИЗАНИ“
У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ РАТУ

Последњих година неколико научних институција у нашој земљи почеле су са систематским истраживањима и проучавањима нашег новијег народног поетског стваралаштва насталог у току народноослободилачке борбе и рата. Резултати овог рада пружили су занимљиве податке и о пореклу појединих познатих, популарних песама из овог периода. У оквиру плана рада Фолклорног одељења Етнографског института Српске академије наука и уметности придружили смо се истраживањима услова, облика и законитости развојног процеса настајања песама народноослободилачке борбе и покушали овде да утврдимо специфични пут кретања и ширења песме крајинске чете „Крајински смо млади партизани“.

Разлог са којег смо се определили за истраживање ове песме је двојак: *прво*, ова песма може да се уброји у најпопуларније, и можда најмасовније прихватане и певане песме у току народноослободилачког рата у партизанским јединицама, на маршу, на приредбама, у слободним часовима, затим на слободној и полуослобођеној територији међу присталицама народноослободилачког покрета, као и после ослобођења земље скоро у целој Југославији. *Друго*, ова песма може да послужи као класичан пример преображавања и прилагођавања свесно настале песме појединца у народну песму колективне својине.

Текст ове песме гласи:

Крајински смо млади партизани,
Ми волимо свој родни крај.
Хајдука Вељка ми смо потомци,
За слободу народа бијемо бој.
С пушком у руци кроз шуму идемо
Она нам је мати, она нам је дом.
Певају машинке лепше него птице
Из бункера наших — зелене шумице.
Данас шума, сутра село и град
Бригада ће бити наш одред млад.

1. У протеклих неколико година интересовали смо се за порекло песме, тада нама познате као „Сремачки смо млади партизани“, верујући да је настала негде у Фрушкој гори, можда већ 1942. године. При-

купљајући о њој податке дошли смо до запањујућих чињеница, и то да је иста ова песма настала не само у Срему, већ и у Топлици, у Расини, и у Врањском крају, у временском периоду од 1941. до 1943. године. Управо ови контрадикторни, али законити, подаци о времену и месту њеног настанка, подстакли су нас да покушамо да сазнамо о њој нешто више. Због тога смо разговарали са многим припадницима некадашњих одреда, бригада, дивизија, партиским радницима из Србије, Босне, Хрватске, где се ова песма певала у току рата, интересујући се када се почела да пева на одређеној територији. Резултат ове усмене анкете пружио је увид не само у путеве кретања, примања и преиначавања ове песме, већ је поново потврдио контрадикторност података о времену и месту њеног настанка. Илустрације ради наводимо само неколико података из ове усмене анкете: настала је 1941. године у Срему. Спевана је 1942. године у посавском одреду у Доњем Срему. Настала је 1943. године у Топлици. Певана је у лето 1943. у источној Босни, где је прихватају пролетерске јединице, које овамо долазе после пробијања обруча у Петој непријатељској офанзиви, и разносе је даље. У пролеће или јесен 1943. певала се и у западној Босни и Славонији. Настала је 1941. у Врањском крају. Емитована је у програмима Слободне Југославије, па су је прихватиле многе војне јединице на нашој територији и адаптирале својим потребама, а пореклом је руска песма. И тако даље, и тако даље.

2. Песма крајинске чете „Крајински смо млади партизани“ објављена је досада на више места. Колико нам је познато, она је први пут штампана у „Младом борцу“, органу Народне омладине Србије, за време рата 1944. године, као „Топлички смо млади партизани“¹.

Као песма расинских партизана објављена је у Збирци народних песма и игара, издање, „Нолит“, Београд 1955.

На VI конгресу Савеза фолклориста Југославије, одржаном на Бледу 1959. Владислав Хиршл је саопштио текст ове песме као „Тимочки смо млади партизани“, и први дао податке о њеном настанку, наводећи да је под именом „Топлички, Пожешки, Ужички, и Славонски смо млади партизани позната широм земље“². У овом свом ин-интересантном саопштењу о песмама народноослободилачке борбе из источне Србије, Хиршл износи за ову песму да су њу саставили инж. Воја Јеленковић, тада војни руководилац одреда, Мирко Петровић-Славко и покојни Сретен Цвијић, геометар из Зајечара, за прославу Првог маја 1943. године, која је одржана на Љиљачици код села Рготине, недалеко од Зајечара. Инжињер Јеленковић је чуо мелодију ове песме када се као рањеник налазио на лечењу у партизанској болници 1942. године од једне глумице из Ниша, која је често певушила на ту мелодију текст: „Улични смо млади музиканти, Певамо, свирамо по цео дан“. О ширењу песме Хиршл наводи да је у то време на терен Тимока дошла једна чета са Јастрепца, која је, враћајући се у свој крај,

¹. Саопштио Милорад Панић-Суреп, директор Музеја револуције, Београд.

². Vladislav Hiršl, *Pesme NOB iz Istočne Srbije*, „Rad VI Kongresa folklorista Jugoslavije-Bled“ 1959, Ljubljana 1960, стр. 223.

понела и ову песму, па су је Тимочани касније чули на Озрену као „Топлички смо млади партизани“. Одатле је она наставила свој пут.

Текст и мелодију ове песме, сада као „Расински смо млади партизани“, објавио је Ђорђе Караклајић у свом чланку „Революционарна радничка песма у Србији“, и то као песму оригиналну по тексту и мелодији. Он је ставља у групу првих одредских песама, односно расинског партизанског одреда, створених почетком револуције.³

Текст и мелодију ове исте песме, под називом „Банатски смо млади партизани“ даје и Сава Вукосављевић у раду „Данашња српска револуционарна песма у Војводини“.

У објављеној хроници тимочког батаљона изнет је цео текст песме „Крајински смо млади партизани“, којој је први стих преиначен у „Тимочки смо млади партизани“ на приредби организованој поводом стварања тимочког батаљона 16. јуна 1943. године⁵.

У зборнику песама НОБ, који ускоро излази из штампе, налази се шест варијанти ове песме са мелодијама. Те варијанте су: Топлички, Расински, Славонски, Бачвански, Банатски, и Сремачки смо млади партизани. Поред варијанте „Топлички смо ...“ налази се податак да је то запис Николе Херцигоње из августа 1943, према певању девојака из Далмације, које су се налазиле у опоравилишту НОВЈ у Коцану у Италији, а које су песму чуле од српских партизана. Поред варијанте „Сремачки смо ...“ је белешка: „запис Саве Вукосављевића (1944). Певао Светислав Врбашки. Песма је настала већ у првим данима устанка и певала се међу сремским партизанима“⁶.

3. Полазећи од података Владислава Хиршла о крајинском покрету песме, обратили смо се ауторима песме, инжењеру Воји Јеленковићу и Мирку Петровићу, затим припаднику некадашњег тимочког батаљона потпуковнику Ивану-Џини Глигоријевићу и ондашњем члану среског комитета за Тимок и Заглавак Милораду Бисићу, желећи да добијемо потпуније податке о условима настанка ове песме.

После многих успешних окршаја и претрпљених удара почело је почетком 1943. године у Тимочној Крајини прикупљање малих растуриених чета и одреда: тимочког, крајинског и бољевачког, који су нарочито били десетковани у „Аћимовићевој офанзиви“ (јун-новембар 1942). Непријатељ није успео да терором промени расположење народа према народноослободилачком покрету, иако је повећао своје оружане

³ „Зборник радова Етнографског института САН“, књ. 3, Београд 1960, стр. 498, 503, 505.

⁴ *ibid.*, стр. 535.

⁵ Иван-Џина Глигоријевић, *Смрти једног рађа сјао нових*, Београд 1961, стр. 38.

⁶ Светислав Врбашки из Сремских Карловаца је творац неколико партизанских песама; 21. маја 1943. написао је у Чортановцима текст песме: „У бој, у бој“. Када смо са њим разговарали о појави песме крајинске чете у Срему, није знао ништа о томе да каже одређење. На основу тога могуће да је сам Сава Вукосављевић дао објашњење о времену певања ове песме у Срему. Уосталом, то је веома раширено мишљење.

јединице и учествовао са нападима. Напротив, поверење народа у снагу народноослободилачког покрета је расло, а то расположење је носило у себи нове могућности за даље ширење народноослободилачке борбе и стварања већих јединица него што су партизанске чете⁷.

У таквој ситуацији крајинска чета, која се после годину дана вратила поново на терен Крајине⁸, спрема се да прослави Први мај са уобичајеном приредбом у којој би, поред реферата, били врабац, рецитације, пригодни скеч (критика и самокритика), а требало је створити и пригодну песму која би била одраз новог развоја ослободилачке борбе Крајине, и која би заменила досадашње тужне песме⁹. Петнаестак дана пре прославе, у шуми „Букова глава“, између варошице Салаша и Беле Реке, на територији по којој је крстарила крајинска чета, инж. Воја Јеленковић, командир крајинске партизанске чете, Мирко Петровић, културно-просветни референт у чети и Сретен Џвијић, саставили су песму крајинске чете, намењену за првомајску прославу. Прва четири стиха саставио је инж. Јеленковић, седми и осми стих Мирко Петровић, а остале заједно¹⁰.

Идејни покретач замислио о једној оваквој песми био је инж. Јеленковић. Када се узиму 1941/42. нашао као рањеник у једној појати у Заплању, у селу Орловац, на северној падини Суве Планине, заједно са групом оболелих партизана, чуо је од једне болесне партизанке, која је иначе била глумица у Нишу, познату песму из позоришног комада са музиком „Улични свирачи“ од Паула Шурека, који се 1939. године почео да даје у Народном позоришту у Београду, у режији Бојана Ступице. На ту мелодију, коју је компоновао Маријан Козина¹¹, а која је послужила и за песму крајинске чете, инж. Јеленковић покушавао је од тада да створи речи.

Тако је створена песма која је требало да буде израз вере бораца у победу. Сваки стих је изражавао оно што је било блиско осећањима сваког борца, а у целини је требало да одговара атмосфери маја у крају у коме су се налазили¹².

Првог маја 1943. године, код варошице Салаша, на јужним огранцима Дели Јована, на коси званој „Лија глава“, прослављала је

7. Рачуна се да је почетком 1943. било у Тимочкој Крајини више хиљада Немаца, Бугара, Мађара, Руса белогардејаца, Српске државне страже и четника Драже Михајловића. За акције против многобројних непријатељских снага требало је формирати веће јединице него што су партизанске чете, ступати у борбу са непријатељем и разбијати га. Ситуација је јасно показивала да је извор пораста партизанских одреда само акција. После сваке акције без обзира на њену величину и број жртава, у чету су придлазили нови борци (Монографија НОБ у Источној Србији, у рукопису).

8. Иван-Џина Глигоријевић, *op. cit.*, стр. 34.

9. Саопштио инж. Воја Јеленковић, директор Пољопривредне банке НР Србије, Београд.

10. Према саопштењу потпуковника Глигоријевића последња два стиха су доцније додата, када се чета кретала за Јужни Кучај. Инж. Јеленковић се не сећа тога, али предпоставља да је то могуће, док Мирко Петровић, службеник Државног секретаријата за унутрашње послове ФНРЈ, тврди да је тада испевана „у једном даху“

11. Саопштио Бојан Ступица, редитељ, Београд.

12. Саопштио инж. Јеленковић.

крајинска чета празник рада. У току приредбе први пут су отпевали ову песму њени аутори. Тада је и једини пут у Крајини певана у колу, пошто је по првобитној замисли аутора требало да буде пратња партизанском колу¹³.

Крајем маја 1943. крајинска чета напушта Крајину и креће за Јужни Кучај, где је требало да се састане са тимочком четом. Почетком јуна пребацује се у источну Србију и делегат Главног штаба за Србију Недељко Караичић-Брка са јастребачком четом из I јужноморавског одреда, којој су се прикључили и остаци озренског одреда ради пружања помоћи Тимочкој Крајини у оживљавању народноослободилачке борбе и ради формирања веће војне јединице¹⁴.

Једанаестог јула састали су се у рејону Јаворка крајишка, тимочка и јастребачка чета¹⁵. Пошто је 15. јуна формиран од ових чета тимочки батаљон, после смотре батаљона, 16. јуна, одржана је приредба. У припремљеном програму свака чета је имала по неку своју тачку. Крајинци су свој део програма започели новом песмом „Крајински смо млади партизани“. Како су они сада саставни део тимочког батаљона, секретар ОК Мија Станимировић-Душко сутерирао је да ова песма постане песма свих партизана Тимочке Крајине¹⁶. И управо после приредбе први стих се преиначава у „Тимочки смо млади партизани“¹⁷.

Овом првом променом једног стиха започео је процес, дуг две године, њене трансформације, у којем се ова песма, створена свесно од познатих твораца, прилагођава месту и условима, уопштава и актуализује, постаје колективна својина, радо прихватана и певана, јер је управо одговарала перспективама даље борбе партизанских јединица у Србији, а потом својом ведрином и борбеним полетом и осталим јединицама у другим крајевима наше земље.

4. Из Тимочке Крајине песма је прво пренета у Расину. Са делегатом Главног штаба за Србију Недељком Караичићем, који се почетком јула пребацује из Тимочке Крајине у II чету расинског одреда¹⁸, одлази као партиски радник у срез Крушевац и Љубомир Љубиновић-Павле, који преноси ову песму расинском партизанском одреду¹⁹. Ра-

¹³ Исто.

¹⁴ *Ослободилачки рајн народа Југославије 1941—45*, књ. I, Београд 1957, стр. 484; Петар Вишњић, *Борбе у Србији за време бишке на Сушјесци*, „Војно-историски гласник“ 2—3, Београд 1958, стр. 110, 111.

¹⁵ Иван-Џина Глигоријевић, *op. cit.*, стр. 35.

¹⁶ Према саопштењу потпуковника Глигоријевића; упор. и *op. cit.*, стр. 38.

¹⁷ *ibid.*, стр. 38.

¹⁸ *Зборник докумената*, том I, књ. 5, Београд 1954, стр. 236-Извештај Недељка Караичића од 6. јула 1943. Покрајинском комитету КПЈ за Србију о акцијама Расинског НОПО.

¹⁹ Према саопштењу Паје Алексића, службеника Државног секретаријата за унутрашње послове НР Србије, који је био у расинском одреду, и Милорада Бишића, службеника истог Секретаријата.

синци прихватају песму, преиначавају први стих у „Расински смо млади партизани“, а трећи у „Цара Лазе ми смо потомци“. Доцније, додиром са II јужноморавским одредом мењају га у „Обилића Милоша ми смо потомци“²⁰.

Тридесетог јула 1943. тимочки батаљон се налази на Буковику због растанка са јастребачком четом. Културнопросветни одбор је припремио приредбу²¹. Тада је озренска десетина новоформираног тимочког батаљона променила први стих у „Озренски смо млади партизани“²². Када је у новембру 1943. поново формиран озренски партизански одред²³, она постаје песма овог одреда.

Седмог августа јастребачка чета се пребацила преко Јужне Мораве поново у састав I јужноморавског одреда²⁴. Она са собом односи и ову песму, која се на терену Јастрепца од тога времена пева као „Топлички смо млади партизани ... Топлице Милана ми смо потомци“. То је била врло популарна песма међу припадницима сва три батаљона I јужноморавског одреда, а касније и I јужноморавске бригаде²⁵. Посредством курира и бораца из Топлице песма се у истој варијанти преноси и одомаћује и у Пустој Реци и Јабланици²⁶.

И управо из овога краја, жаришта народноослободилачке борбе у Србији у 1943. години, посредством јужноморавских јединица ова песма се шири ка југу, северу и западу наше земље губећи спознају о свом првобитном пореклу. Отада она постаје општа својина, настала увек у једној одређеној средини и односи се на сваку јединицу свих области до којих је допрла.

У лето 1943. године, услед тешке војно-политичке ситуације на Косову и Метохији, формиран је један косовски батаљон у Јабланици²⁷. Овај батаљон је преиначио песму јужноморавских партизана у „Косовски смо млади партизани“, доцније певану и као „Шиптарски смо ...“²⁸. Овај батаљон преноси песму на десну обалу Мораве, у Црну Траву²⁹, друго жариште народноослободилачке борбе у јужној Србији, другом јужноморавском одреду који од почетка јуна дејствује у Врањском крају³⁰. Ту се она јавља као „Врањански смо млади партизани ... Обилића Милоша ми смо потомци“³¹. Када је крајем године формиран кумановски

²⁰ *Ibid.*

²¹ Иван-Џина Глигоријевић, *op. cit.*, стр. 117.

²² Саопштио потпуковник Глигоријевић.

²³ *Ослободилачки райи народа Југославије*, I књ. стр. 620.

²⁴ *ibid.*, стр. 485.

²⁵ Према саопштењу др Миљивоја Перовића, адвоката из Београда, који је био за време рата војни руководилац у том крају.

²⁶ Саопштио Драгутин Ђорђевић, свештеник из Лесковца на основу података које је добио од првоборца Василија Стефановића из Белановаца и Милутина Живковића из Добре Воде.

²⁷ *Ослободилачки райи народа Југославије*, I књ. стр. 623.

²⁸ Саопштио др Марк Краснићи, професор универзитета у Приштини

²⁹ Саопштио др Миљивоје Перовић.

³⁰ *Ослободилачки райи народа Југославије*, I, стр. 489.

³¹ Према обавештењу Виле Николић, асистента Етнографског института САН из Београда.

батаљон „Јордан Николов“, који је са косовским батаљоном и првим батаљоном II јужно-моравског одреда имао заједнички оперативни штаб³², ова песма продире и у ову македонску јединицу и пева се као „Кумановски смо млади партизани ... Хероја Карпоша³³ ми смо потомци“³⁴.

Такође посредством II јужноморавског одреда песму су прихватиле и групе некадашњег нишавског одреда, у јесен 1943, и оне је усвајају као „Нишавски смо млади партизани ... Стевана Синђелића ми смо потомци“³⁵.

Крајем новембра 1943. кренула је I јужноморавска бригада преко Шумадије ка источној Босни. Она је почетком децембра дошла у додир са космајским одредом и предаје му песму коју Космајци прихватају и мењају први и трећи стих у „Космајски смо млади партизани Јанка Катића ми смо потомци“³⁶. У том периоду ова песма је прихваћена и у Поцерини и то као „Поцерски смо млади партизани ... Милоша Поцерца ми смо потомци“³⁷.

У првој половини децембра 1943. I јужноморавска бригада пребацила се преко Дрине у источну Босну и успоставила везу са јединицама 5. крајишке дивизије, а нешто касније ушла у састав II пролетерске дивизије³⁸. У источној Босни, где су се налазиле јединице војвођанске, песма је прихваћена и певана као „Сремачки смо млади партизани Друга Тита ми смо добровољци“³⁹. На Романији песма је такође певана, али као „Романски смо млади партизани Старине Новака ми смо потомци“. Јавља се и са трећим стихом: „Друга Чиче ми смо добровољци“⁴⁰.

Са I јужноморавском бригадом долазе у источну Босну Милка Минић и Цана Станисављевић-Савић ради формирања мачванског одреда од већ постојеће мачванске чете у саставу I војвођанске бригаде. Оне доносе песму међу Мачване у поцерској варијанти. Када се крајем јануара или почетком фебруара 1944. формирао одред, који је остао у источној Босни, у одреду се певало: „Мачвански смо млади партизани Стојана Чушића ми смо потомци“⁴¹. Највероватније преко Мач-

³² *Ослободилачки рат народа Југославије*, I, стр. 629.

³³ Командант батаљона „Јордан Николов“ био је народни херој Христијан Тодоровски-Карпош, који је погинуо фебруара 1944, *Ослободилачки рат народа Југославије*, II, стр. 169, н. 238.

³⁴ Саопштио потпуковник Глигоријевић.

³⁵ Према саопштењу Драгана Антонијевића, асистента Етнографског института САН из Београда.

³⁶ Саопштио Љубомир Ивковић, члан Градског комитета СКЈ из Београда.

³⁷ На основу података Драгослава-Дече Пармановића из Шапца, саопштио Милан Јевтић, управник Народног музеја у Шапцу.

³⁸ *Ослободилачки рат народа Југославије*, I, стр. 620, II, стр. 15.

³⁹ Саопштио Цвијетин Мијатовић, амбасадор ФНРЈ у Москви.

⁴⁰ Саопштила Јелена Допућа, сарадник Земаљског музеја у Сарајеву, која је ове варијанте забележила 1945. међу војницима.

⁴¹ Према саопштењу Милана Јевтића из Шапца.

вана ова песма продире у Доњи Срем, где се почетком 1944. певала као „Сремачки смо млади партизани ... Стојана Чупића ми смо потомци“. После десанта на Дрвар, посредством сремачких јединица у источној Босни, трећи стих се мења у „Друга Тита ми смо добровољци“⁴².

Преко Срема, у пролеће 1944. песма долази и до јужнобанатског одреда. У првој фази она је остала иста као у Срему са променом првог стиха у „Банатски смо млади партизани“. Доцније, претпостављамо после ослобођења Баната, додати су стихови:

Недићеве банде сад више не важе
Нема више Шпилера⁴³, усташа и Драже.
Партизан ће нов живот да спрема
У слободној земљи, где фашиста нема⁴⁴.

Такође у току 1944. песма је прихваћена и у Бачкој. Бачка варијанта: „Бачвански смо млади партизани ... Марковића Тозе⁴⁵ ми смо потомци“ има као и у Банату накнадно испевани додаток, можда и део неке друге песме:

Недићеве банде сад више не важе,
Неће бити Хортија, Хитлера и Драже.
Партизан ће нов живот да спрема
У слободној земљи где фашиста нема.
Прођосмо кроз села и кроз многе горе
Ми из равне Бачке, на Јадранско море⁴⁶.

5. У току 1944. године песма се врло брзо разноси по Босни и Хрватској. Сада међутим, ту свуда, у измењеним условима народно-ослободилачког рата, просторно се ширећи, она се удаљавала од свог извора, а тиме и уопштавала и актуелизовала. Уместо да у трећем стиху узима личности из наше прошлости, сада се у садржају јавља централна личност наше револуције, и овај стих гласи у горе поменутих областима:

Друга Тита ми смо добровољци.

У источној Босни носилац ове песме постаје V дивизија. Посредством ње песма се шири по централној и западној Босни. На Озрену су је борци певали као „Озренски смо млади партизани“⁴⁷, а у западној Босни као Крајишки ...⁴⁸. Шта више у Крајини је ова песма певана и у колу у којем се играчи држе испод руке⁴⁹. Такође се јавља и варијанта

⁴² Саопштио потпуковник Жакић из Београда. О појави ове песме у Срему, и поред многобројних покушаја да нешто више сазнамо, нисмо могли да добијемо прецизне податке. Углавном сви анкетирани су подвлачили да је песма настала у Срему 1941, 1942. или 1943. године.

⁴³ Јурај Шпилер је био на челу Команде јавне безбедности од које потичу углавном све иницијативе и акције у борби против НОП.

⁴⁴ Сава Вукосављевић, *op. cit.*, стр. 536.

⁴⁵ Фебруара 1943. обешен је у Новом Саду Светозар Марковић-Тоза, организациони секретар ПК КПЈ за Војводину.

⁴⁶ Запис Саве Вукосављевића, *Збирка песама НОБ* (у штампи).

⁴⁷ Саопштио Вељко Форџан, акад. сликар из Београда.

⁴⁸ Саопштили: Виба Рајван, службеник Секретаријата за информације СИБ и потпуковник Гојко Вујић из Београда.

⁴⁹ Саопштио потпуковник Гојко Вујић.

„Босански смо млади партизани“⁵⁰. Срби, борци у V дивизији, певали су ову песму у Босни као „Космајски смо млади партизани“, желећи на тај начин да потврде борбу народа Србије⁵¹.

Покретима војних јединица у пролеће 1944. песма се шири у два правца. Један је према Славонији и Далмацији. У Славонији се певала као „Славонски смо млади партизани“⁵², а у Банији као „Банијски смо млади партизани“⁵³. Посредством сељака-активиста који су одлазили по храну у Славонију, пренета је ова песма и у Мосор, где се јавља као „Мосорски смо млади партизани“⁵⁴. У Далмацији се певала у нешто измењеној варијанти: „Титови смо млади партизани“⁵⁵.

Други правац кретања песме био је поново ка Србији. У јесен 1944. продором снага НОВЈ у западну Србију песма се у космајској варијанти поново враћа у своју постојбину⁵⁶. У Шумадији се јавља као „Шумадијски смо млади партизани .. Хајдука Вељка ми смо потомци“, или „Друга Тита ми смо добровољци“⁵⁷. Песма се креће ка Београду, да би је у ослобођеном граду прихватиле, сем војних јединица, и омладина, и као Космајски, Топлички, Расински, Сремачки, певала по својим домовима, на приредбама, акцијама.

У западној Србији песма је и даље доживљавала промене. Тако се на Златибору и у Ужицу певала као „Ужички смо млади партизани ... Димитрија Туцовића ми смо потомци“. То је била у јесен и у зиму 1944/45. најчешће певана песма у ужичком одреду, код самосталних чета и у народу⁵⁸. Последња два стиха више се не певају.

У Чачанском крају песма је такође скраћена и пева се као „Чачански смо млади партизани ... Драгише Мишовића ми смо потомци“⁵⁹.

Из ослобођеног Београда, преко сремског фронта и даље у правцу продора снага НОВЈ песма се разноси, да би у току 1945, у завршним операцијама, посредством II армије, почела да се пева у Словенији: у гарнизонима у Штајерској, Долењској и Нотрењској. Песма је прихваћена као „Штајерски смо млади партизани“, Долењски, и Нотрењски, са варијантама: Симона Грегорчића или Ивана Цанкара потомци⁶⁰.

⁵⁰ Податак дала Јелена Допуђа.

⁵¹ Према саопштењу Станке Лаковић, члана Среског комитета СКЈ у Титовом Ужицу, која је била у V дивизији.

⁵² Саопштила: потпуковник Добрила Јурић-Керавица из Београда и Катица Мишковић из Београда, које су се налазиле у славонским јединицама.

⁵³ Саопштиле потпуковник Добрила Јурић-Керавица.

⁵⁴ Саопштење Анте Назора из Задра.

⁵⁵ Саопштио Маријан Баришић, амбасадор ФНРЈ у Бразилу.

⁵⁶ Према саопштењу Станке Лаковић.

⁵⁷ Податак дала Вида Николић.

⁵⁸ Саопштио Стојадин Костић, уредник „Вести“, Титово Ужице.

⁵⁹ Збирка песама Фолклорног одељења Етнографског института САНУ.

⁶⁰ Према саопштењу потпуковника Илије Глигоријевића.

Сем на нашој територији ова песма је певана и у опоравилиштима и болницама у Италији где су се налазили југословенски партизани у разним варијантама, али углавном у онима са територије Србије⁶¹.

Колико је ова песма била популарна и општенародна својина види се и по томе да су се на основу ње стварале нове песмице. Тако се у Тимочкој Крајини певало 1943. на исту мелодију:

Крајински смо храбри партизани,
Ми смо млади борци одабрани.
Хајдука Вељка ми смо потомци,
Не бећари, но добри момци.⁶²

У Банату је ова песма послужила као основа за подругливу песмицу која се односила на оне који су остајали код својих кућа после ослобођења Баната и нису одмах ступали у редове НОВЈ. Тај текст је гласио:

Банатски смо млади партизани,
Ми волимо кући да седимо⁶³.

6. Највероватније, то би био углавном пут ширења песме крајинске чете. Она се јавља, колико смо досада успели да утврдимо у 32 варијанте у временском периоду од 1. маја 1943. до 15. маја 1945. године. Она је могла да доживи толико варијаната јер је садржајем одражавала борбени полет све моћније ослободилачке војске, неминовност стварања јачих војних формација, прилив нових бораца у редове народноослободилачке војске Југославије из друштвених слојева којима је овакав тип песме близак. Тим својим особинама, као и лако, непретенциозном, адаптираном од већ створене, мелодијом, ова песма носи све карактеристике другог слоја динамичке структуре нашег поетског стваралаштва у периоду народноослободилачког рата 1943—45. године⁶⁴.

Али, у исто време, ова песма указује на још једну, већ утврђену, законитост у развоју нашег песничког стварања народноослободилачке борбе и рата уопште, на општенародност, као нов квалитет народног певања узетоу у целини⁶⁵. Као што је већ познато поетско стваралаштво нашег ослободилачког рата углавном је анонимног порекла. Песме су настајале у колу, на маршу, после неког догађаја, ради приредбе ... Њих су стварали, свесно или спонтано, појединци или колектив. У тренутку настајања аутор или аутори били су познати. Уколико је једна песма прелазила границе територије на којој је настала или настајала, а то значи уколико је својим садржајем и квалитетом одговарала усло-

⁶¹ Наведени запис Николе Херцигоње у „Зборнику песама НОВ“. Салко Репак, који је био за време рата члан Позоришта ослобођења, чуо је ову песму у болници у Торонту, где је лежао као рањеник, а потом ју је чуо у разним варијантама обилазећи наше рањенике са једном културно-просветном екипом.

⁶² Саопштио потпуковник Иван Глигоријевић.

⁶³ Запис Саве Вукосављева у „Зборнику песама НОВ“.

⁶⁴ Др Душан Недељковић, *Прилог истраживању законитости развоја нашег народног певања у периоду народне револуције, ослободилачког рата и изградње социјализма*, „Зборник радова Етнографског института САН“, књ. 3, Београд 1960, стр. 108—126.

⁶⁵ *ibid.*, стр. 53.

вима, масовним осећањима и општем борбеном полету других области, губила се спознаја о њеном, не само творцу, већ и територијалном пореклу. Она се прилагођавала, мењајући који пут неку реч или стих, селу, крају, области где је примљена, и постајала је својина сваког села, сваког краја, сваке области где је певана. И увек је та песма управо настала у том селу, у том крају, у тој области. Тако је углавном цело поетско стваралаштво народноослободилачког рата постало народно стваралаштво, односно општеномско. Ради илустрације наводимо два примера врло познатих и широм земље певаних песама у току протеклог рата, па и после његовог завршетка.

Сви се још увек сећамо песме:

Ми смо млада војска Титова
С нама иде наш народ сав,
Наша земља биће слободна,
Само Тито нек нам је здрав, нек је здрав.

Ова песма певала се широм наше земље. „Априла 1944. године певушили су је официри енглеске мисије, у јуну 1944. могла се чути у емисијама Радио Лондона, ушла је и у музику совјетског филма „У планинама Југославије“⁶⁶, као и нашег филма Ешалон доктора М⁶⁷. Њу је написао Јанко Симеоновић, првоборац тимочког краја, у лето 1942. године, а разнели су је у друге крајеве наше земље припадници девете бригаде⁶⁸.

У свим нашим областима била је позната песма о мајци која тражи гроб свога сина. Варијаната има безброј: На Козари гроб до гроба, На Тимоку, На Мосору, и тд. Она је први пут објављена у песмарици партизанских песама, штампаној у Бијелини 1943. Већ тада се није знао њен творац а ни територија на којој је настала. У току рата па и после ослобођења земље, она је припадала свима и већином се везивала за одређену мајку једног краја која је изгубила сина.

У разношењу и популарисању песме крајинске чете, као и ове две, случајно изабране, јављају се војне јединице као важан фактор о коме се мора повести рачуна приликом проучавања порекла и распрострањења многих песама народноослободилачке борбе. Чете, одреди, бригаде, својим кретањима разносе своје четне, одредске, бригадне песме. Разносе и примљене песме из других војних јединица са којима су дошле у додир у току извршавања заједничких задатака, на погледима бригаде (одржаваним обично између две офанзиве), којима је присуствовало и становништво територије на којој се одржава смотра. На тај начин војне јединице се јављају као творци и носиоци једног дела фолклора нашег ослободилачког рата и револуције.

⁶⁶ Vladislav Hiršl, *op. cit.*, стр. 223.

⁶⁷ Саопштио потпуковник Иван Глигоријевић.

⁶⁸ Vladislav Hiršl, *op. cit.*, стр. 224.

LE CHEMINEMENT DE LA CHANSON DE LA COMPAGNIE
DE KRAINA „NOUS SOMMES LES JEUNES PARTIZANS DE
KRAINA“ AU COURS DE LA GUERRE DE LIBÉRATION

Par une enquête minutieuse et exhaustive l'auteur a réussi à reconstruire tout le chemin qu'a fait la chanson populaire de la compagnie de Kraina, passant de celle-ci à une autre, d'un bataillon à l'autre, et chacun la considérant comme la sienne propre et le disant même dans les vers de la chanson. Ainsi, l'auteur a examiné une des voies de la propagation des chants populaires de la révolution sur un cas particulier et concret, et il a déterminé une des formes d'admission des chansons de la révolution qui sont devenues des plus populaires tout en étant toujours localisées régionalement très différemment et s'étendant par leurs différentes localisations d'un bout à l'autre de la Yougoslavie.

ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ

ОДРАЗ СВЕСНОГ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ПРОЦЕСА
ОСЛОБАЂАЊА „РОБОВА РАДА“ И СТАПАЊА „СЕЛА И ГРАДА“
У НАРОДНОЈ ПЕСМИ УСТАНКА 1941. И 1943.

У нашој студији *Прилог истраживању законитости развоја нашег народног певања*¹ смо у структури основног слоја нашег народног певања Устанка 1941. уочили и истакли одмах поред традиционалних народних песама хајдучког циклуса, народних буна и устанака народне песме радничког покрета уопште, у којима раме уз раме наступају радништво и сиромашно селаштво, а међу којима „у структури основног, почетног слоја песама устанка и народне револуције стоје народне песме које су нове по свом садржају и представљају се као песме устанка „робова рада“, радничке класе и радног народа“². У продужетку масовних народних песама радничког покрета, сад се управо на њихову челу јављају народне песме позива на устанак које не само својим садржајем, већ и симболиком и стилем све више обједињују село и град, и, као што смо то истакли у типичном случају народног певања из села Рожанца код Задра, „у духу Интернационале и масовних песама рада и радничког покрета пева се овакав позив на устанак, ослободилачку борбу и револуцију:

... Устаните, ви робови рада,
Дамлатинци са села и града.
Позивају вас брда и долине,
Славна прошлост наше отаџбине.
Чуј, народе, гробови те зову,
Дјеца твоја падоше у боју
Борећи се противу фашиста
И градећи народу слободу ...³

Ако су овде прва и последња два стиха у стилу Интернационале и других масовних песама радничке класе и радничког покрета, а средња четири стиха у стилу народног стваралаштва далматинске сеоске сиротиње, — први и последњи стихови позивају на устанак подједнако и јединствено све „робове рада“ „села и града“ за „изградњу народне слободе“, а средњи стихови дају овоме битном друштвеном садржају устанка општенародни облик отаџбинског ослободилачког рата у име

¹ *Зборник радова Српске академије наука*, књ. LXVIII, Етнографски институт, књ. 3., Београд 1960, стр. 39—167.

² *ibid.*, стр. 47.

³ *loc. cit.*

свих наших „брда и долина“, „славне прошлости наше отаџбине“, целог „народа“ ... И тако, ако их сад поближе размотримо, структура самих ових стихова верно својим садржајем и обликом одражава саму структуру друштвеног кретања и преображаја који се устанком зачињу.

1.

Да у веома сложенем структуралном саставу оваквих народних песама као одраза и застава одговарајућих друштвених кретања и преокрета овде поближе разликујемо и издвојимо у структури садржаја само две линије: *ослобођења рада* и процеса *стйајања села и града*, а у структури форме само линију *ошйиенародносйи*, и да то учинимо на типичним примерима народног певања који су у току устанка, ослободилачког рата и револуције штампани и тиме датирани, те се може пратити и сâм скоковити временски развитак на овим линијама структуре уједно револуционарног народног певања и у њему одраженог друштвеноисторијског кретања и преокрета.

Као што се из свих устаничких штампаних листова и материјала 1941. виде надчовечански напори руководиоца устанка, КПЈ, да оствари монолитно јединство села и града, радника, сељака и грађана, и свих народа Југославије у борби за ослобођење од фашистичких окупатора и њихових помагача, квислинга, петоколонаша и разних издајника, усташа, четника и других, — тако се и у народним песмама, које ти листови и материјали доносе, одражава и опева управо остваривање ових напора ка борбеном монолитном народном јединству села и града, ослободилачком савезу радника и сељака, борбеном јединству и братству свих народа Југославије.

Тако, у броју 3. ужичке „Борбе“ од 23. октобра 1941. народни песник, сељак — партизан Драгослав М. Томић започиње своју песму ширења позива на устанак веома карактеристично одражавајући процес остваривања борбеног јединства села и града, радника и сељака певајући у *једнини*:

Ој, сељаче, радениче, слушај сада речи ове:
Тебе сада отаџбина у редове наше зове...

И као што су за њега у борби већ радник и сељак једно, тако за њега тек обједињени радни народ може сâм себе ослободити, јер пева:

Не погледај са Запада да се твоје сунце роди,
А још мање да помислиш да те други ослободи.⁴

И док ова народна песма иде од садржаја и суштине, тј. јединства ослободилачке борбе радника, сељака, радног народа ка народу као целини која једина може саму себе ослободити, тј. ка тој јединој и јединствено могућој форми друштвеног ослобођења, дотле исто тако типична и карактеристична, и најраширенија ужичка народна устаничка песма *Подигла се ужичка нахија*, објављена у броју 11 ужичких „Вести“ од 13. октобра 1941, локална каква је, иде баш од форме

⁴ *Историјски архив КПЈ*, том I, књ. 1, „Борба“ 1941, Београд 1949, стр. 52—53.

општенародности и целовитости народног устанка суштини његовој да је устанак „целокупног радног народа“ тј. обједињеног села и града, израбљеног, потлаченог и поробљеног радника и сељака. Ова најпопуларнија ужичка народна песма устанка 1941. године почиње, дакле, овим стиховима

Подигла се ужичка нахија
Против бесних немачких дахија.

Напред иду партизани смели,
А за њима српски народ цели.

Почињући овако самим обликом, општенародношћу устанка на чијем челу наступају „партизани смели“, ова песма истиче борбу противу „фашистичких хуља“, „љотићевских руља“, „српских зеленаша“ и „осталих петокOLONаша“, да најзад лирски истакне сâм циљ и садржај ослободилачке борбе:

Док не дође правда и слобода
Целокупног радног народа. 5

Ови последњи њени стихови, носиоци лирске поенте, истичу као сâм садржај и циљ устанка и ослободилачке борбе остварење „правде и слободе целокупног радног народа“, значи обједињеног „радног народа“ села и града, доскорашњих „робова рада“, а од устанка битно обједињених носилаца остварења нове „правде и слободе целокупног радног народа“.

И овде је, дакле, у овој ужичкој народној песми, насталој од двостихова првобитно певаних на древни народни начин дијафоно или „на вик“, лирски садржај и нагласак у самом процесу ослобађања и обједињавања „целокупног радног народа“, брисања разлике између села и града, између радништва и раднога сељаштва и стварања њихова монолитна јединства ослободитеља и градитеља новог света и човека нове „правде и слободе целокупног радног народа“.

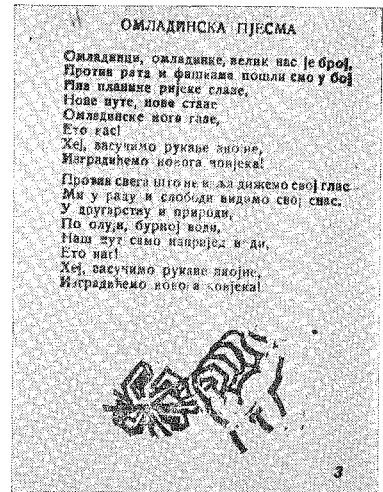
2.

Ако сад узмемо публикацију народних песама с краја 1943. године, збирку коју сам под насловом *Антифашистичке њјесме, св. 1.*,⁶ у сарадњи са осталим члановима редакције „Вијести“, Мехмедом Селимовићем, Миром Тержаном и Маријом Дебач, а са илустрацијама Воје Димитријевића, објавио у Бијељини откобра 1943. године, а која је доносила оне песме које су борцима, омладини и народу биле најомиљеније и као такве радо и најчешће певане, — наћи ћемо у њиховој развојној динамичкој

⁵. *Вести* 1941, „Музеј устанка“, Титово Ужице 1961, стр. 114.

⁶. Захваљујући генерал-пуковнику Сави Оровићу, који је од две хиљаде штампаних примерака кроз све борбе и окршаје ипак сачувао један, можемо овде, не више по сећању, већ тачан наслов ове наше публикације навести и њен садржај користити за научна проматрања и закључке.

структури поред осталог и даље развијену двоструку линију одражавања ослобођавања „робова рада“ и стапања радника „села и града“, с једне стране, и, с друге, необично и скоковито развијену линију одражавања

на нов, много зрелији и потпунији начин општеномског карактера форме у којој се ово ослобођавање и стапање као битни садржај врши.

Тако, веома типично и карактеристично, позната предратна борбена масовна песма *Падај сило и неправдо* добија у својој новој актуализацији нову поенту у својој новој завршној строфи која отвара нову перспективу после револуције, перспективу нове заставе пуног јединства радника и сељака, села и града:

Застава ће с' нова бити
Изнад наших глава тад,
Радник, сељак једно бити —
Исти им је труд и јад.⁷

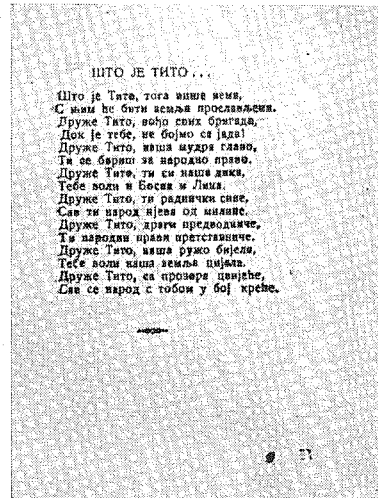
Одмах према овим стиховима стоји народна песма *Што је Тито...*, настала из двостихова козарачког кола, која на нов начин изражава оформљивање овог битног револуционарног процеса ослобађања и уједињења свих „робова рада“ „села и града“ самом општеномскошћу устанка и ослободилачког рата, за коју народни орски песник налази веома реалистичан и изразит симбол у самој личности друга Тита, потеклој са села а неустрашивог радничког борца и руководиоца, и козарачким орским двостиховима пева о самом том оличењу КПЈ и радничке класе, о Титу, као објединитељу оваквом ослободилачком борбом „целе земље“ и „свега народа“, који „земљу целу“ и „сав народ“ води слави и победи:

⁷. *Антифашистичке пјесме*, издање „Вијести“, — св. 1, Бијељина 1943, стр. 8.

Што је Тито, тога више нема,
 С њим ће бити земља прослављена.
 Друже Тито, вођо свих бригада,
 Док је тебе, не бојмо се јада!
 Друже Тито, наша мудра главо,
 Ти се бориш за народно право,
 Друже Тито, ти си наша дика,
 Тебе воли и Босна и Лика.
 Друже Тито, ти раднички сине,
 Сав ти народ пјева од милине.
 Друже Тито, драги предводниче,
 Ти народни прави представниче.
 Друже Тито, наша ружо бијела,
 Тебе воли наша земља цијела.
 Друже Тито, са прозора цвијеће,
 Сав се народ с тобом у бој креће.⁸

Пролетерске бригаде су из Босанске Крајине победоносно прошле кроз четврту и пету непријатељску офанзиву, дошле у додир са многим другим ударним бригадама, партизанским одредима, борцима и народним масама и широко земљом, па и Семберијом пронеле већ овако у једну песму усклађене козарачке орске двостихове који су у лику Тита као вође устанка, ослободилачког рата и револуције опевали неодољиву и победоносну снагу саме општенародности ослободилачког и револуционарног боја, те друштвеноисторијске форме остварења битног хуманог садржаја ослобођења монолитно уједињених „робова рада“ и „села и града“. И сваки од ових орских двостихова је лирски као израз једне од емоција борбеног ослободилачког усхићења, и сваки је епски јер говори о лику народног вође, херојском ослободилачком рату и револуцији, и сваки је борбена парола која истиче пре свега општенародност ослободилачког рата и револуције чији садржај је ослобођење „робова рада“, „раднога народа села и града“.

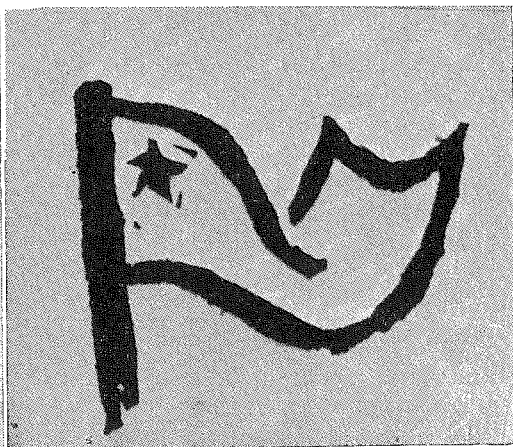
Као такви ови стихови су, дакле, понети оном свешћу којом је наше народне масе надахнула авангарда нашег пролетеријата, КПЈ, тако да је свака свесно тј. научно предвиђена законитост и форма социјалистичког друштвеног и људског ослобађања и преокрета постала свесна покретачка снага, стварни мотив, једна од посебних линија динамичке структуре развитка уједно стваралачког револуционарног народног усхићења и певања устанка, ослободилачког рата и револуције. Тако се у овоме раздобљу на друштвеноисторијској релацији село-град јављају,

⁸ *ibid.*, стр. 9.

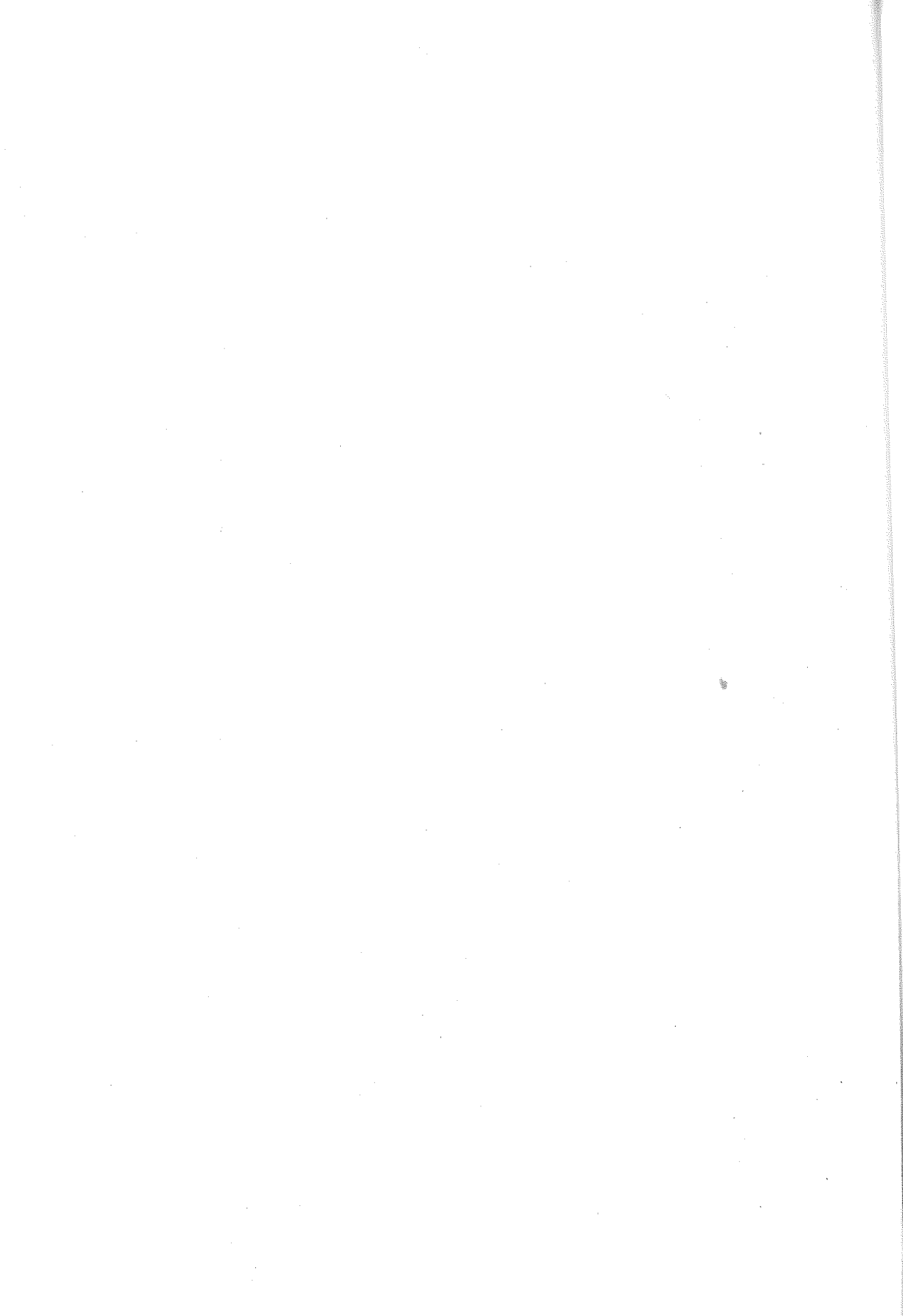
између осталих, изразите доминанте у динамичкој структури нашег народног певања законите поенте и мотиви, којима је оно бројним песмама и скроз проткано: ослобођавање „робова рада“, остваривање новог „јединства села и града“ и општенародност, са тим што је поента и мотив монолитне општенародности 1943. године већ ликовно много одређеније и богатије конкретизован и посебно обрађен, одражавајући већ саму монолитну организованост наоружаних народа Југославије ослободилачког рата и социјалистичке револуције.

То је оно што је својом типичношћу и карактеристичношћу још много разноликије и богатије видно у широком анкетном пресеку Фолклорног одељења Етнографског института Српске академије наука и уметности из 1949—1953, који броји преко двадесет хиљада забележених данашњих народних песама; али је то већ сасвим јасно и разговетно и у овим случајним анкетним пресецима које нам пружају листови „Вести“ и „Борба“ и брошура *Антифашистичке њесме* Титовог Ужица 1941. и збирка *Антифашистичке њјесме* у издању „Вијести“ ослобођене Бијељине и Источне Босне 1943.

L'EXPRESSION DU PROCESSUS SOCIALISTE CONSCIENT DE LA
LIBÉRATION „DES ESCLAVES DU TRAVAIL“ ET DE L'UNION
„DU VILLAGE ET DE LA VILLE“ DANS LE CHANT POPULAIRE
DE L'INSURRECTION DE 1941 ET DE 1943

Comparant les textes des chants populaires nouveaux notés et publiés en 1941 et 1943 au cours de la Guerre de libération et de la Révolution populaire de Yougoslavie, l'auteur y relève l'évidente expression du processus du développement de la conscience socialiste de la libération croissante „des esclaves du travail“ et de l'union „du village et de la ville“, qui va effacer toute différence entre citadins et villageois.

ВИДОСАВА НИКОЛИЋ

РАДНИШТВО И СЕЉАШТВО У НАШОЈ НАРОДНОЈ ПЕСМИ РЕВОЛУЦИЈЕ И ИЗГРАДЊЕ

Говорећи о великим данима наше револуције друг Тито је истакао улогу и значај радничке класе и сељаштва овим речима: „Дуг је и тежак то процес био, јер се наша народна војска рађала из малих партизанских одреда, стварала се од голоруких родољуба, сељака, радника, поштене интелигенције, омладинаца града и села, који су се дигли на устанак, у борбу против окупатора и њихових плаћеника . . .¹ Ми смо водили овај рат без потребних средстава, углавном на терет нашег малог човјека, сељака и радника . . .² Сељаци, радници и поштена интелигенција, то су три фактора, три најважнија фактора у нашој земљи, који су гаранција да ми можемо градити нашу земљу³ . . .“

То је оно што је надахнуло и нашег народног песника да својим стиховима овековечи радника и сељака као борце и носиоце наше народне револуције и социјалистичке изградње. Спонтаним стиховима о јунаштву, страдању и самопрегору радништва и сељаштва у припремању, подизању и вођењу народноослободилачке борбе и револуције, наш народни песник револуционар изразио је ову специфичност.

Као непосредан одраз наше револуције и изградње, и наше народне песме о радном народу града и села су део револуционарног слоја нашег савременог народног певања у коме песме, како је то у науци већ истакнуто, својим специфичним садржајем, обликом и стилем одражавају целовито саму динамичку структуру наше народноослободилачке борбе, револуције и изградње нове социјалистичке Југославије.⁴ Овакву целовиту перспективу динамичке структуре нашег народног револуционарног певања, и у њему и певања о радничкој класи и сељаштву, могао је да пружи само један целовит анкетни пресек нашег савременог народног певања, којим управо располаже Фолклорно одељење Етнографског института Српске академије наука.⁵ Јер, досада објављене

¹ Јосип Броз Тито, *Борба за ослобођење Југославије 1941—1945*, I, 1947, стр. 111.

² *ibid.* I, стр. 72.

³ *ibid.* I, стр. 51.

⁴ Др Душан Недељковић, *Прилог проучавању законитости развојка нашег народног певања у периоду Народне револуције, ослободилачког рата и изградње социјалистичке Југославије*, „Зборник радова САНУ“ LVIII, Етнографски институт књ. 3, стр. 47.

⁵ *op. cit.*

збирке песама из народноослободилачке борбе и социјалистичке изградње пружају само фрагментарне и несистематске податке за ову врсту друштвеноисторијске и етнопсихолошке анализе ових песама према карактеристичним догађајима и моментима, као и битним фазама наше револуционарне прошлости, у којима је наш народни песник уочио и опевао између осталог, улогу радничке класе и радног сељаштва у победи наше револуције. Према томе, анализа ових песама обухватиће неколико целина: 1) песме буђења револуционарне и класне свести радника и сиромашног сељака; 2) песме о револуционарној активности радничке класе и сељаштва у револуцији; и, 3) песме о радницима и сељацима у социјалистичкој изградњи.

У годинама уочи наше народне револуције, државна власт је за наш народ значила, по речима друга Моше Пијаде, „нешто што му је туђе и наметнуто, и њено оличење су били полиписки начелници, пристави, агенти и жандарми, . . . официри и чиновници, порезници и бележници, канцеларије и хапсане, касарне и логори, батине и неправда на сваком кораку“⁶.

Управо овакво стање опевао је наш народни песник стиховима, у којима се већ осећају клице буђења класне свести радног човека града и села:

Радник ради по киши и блату
Да буржују сагради палату . . .
(5280)

Радник слази у морске дубине
Да буржују повади рубине . . .
(1574)

И машина коју пара креће,
Па и она без радника неће . . .
(5280)

А на ове — као одраз свести радничке класе о сопственој вредности, као осећање поноса радника надовезују се стихови:

Мила мајко, и теби је дика,
Што си мене родила радника . . .
(1574)

Експлоатација сељаштва, нарочито у Босни, Лици, Далмацији, Македонији, Црној Гори и Санџаку, нашла је одраза и у народним стиховима, пуним огорчења против експлоататорског капиталистичког устројства:

Сељак плугом своју земљу оре,
Јер без земље живити не море,
Црне су му жуљевите руке,
Јер сви живе од његове муке.
А кад буде погача готова —
Да видите кол'ко је лопова:

⁶ Моша Пијаде, *Изабрани говори и чланци 1941—1947*, I, стр. 20, 21.

Ту се нађе краља, ђенерала,
 Министара, њихових жандара,
 И попова свакојаке боје,
 Од њих тражи од нас свако своје . . .
 (4965)

У масама радног народа села и града, са буђењем класне свести почињу да бујају и прве клице револуционарних идеја о стварању једног заједничког радничког и сељачког револуционарног покрета. Те идеје посејала је револуционарна свест радника, а прихватило их је радно сељаштво, поред осталог и стиховима народног песника:

Сељаче, друже, докле ћеш тако,
 Докле ће тебе газити свако?
 За кога ореш, за кога сијеш?
 За кога своју крвцу лијеш?
 Са себе збаци тешке окове,
 Па напред борби која те зове.
 (8159)

Развитак идеје савеза радника и сељака у борби за збацивање сваког израбљивања, народни песник је опевао својим спонатним стиховима, којима се већ наглашава руководећа улога радничке класе у револуционарном покрету, као ударне, руководеће силе:

Радничка је рука јака,
 Јача него у сељака.
 Он чекићем стално бије,
 По лицу му зној се лије.
 Он у ватри гвожђе грије
 И чекићем он га бије.
 Све алатке што имате,
 Од радника добијате,
 Он их својом руком ствара.
 (8456)

Са све јачим буђењем свести радних маса, јавља се у народу све чешћа жеља за устанком у предвечерје другог светског рата и револуције. Ови драматични тренуци инспирисали су стихове једног народног песника из Пљеваља:

Па би народ хтео да се буни,
 Ал' не дају проклети шпијуни . . .
 За несретне паре и подмиту,
 Од господе добијају плату.
 Браћо моја, ово је срамота,
 За човјека што оре и копа . . .
 Који трпи муке свакојаке . . .
 То су оне највише погани,
 Правду криви, а неправду брани . . .
 (12.975)

Превирање и нарастање напредних снага у граду и на селу уочи револуције овај исти народни песник опевао је сликовито у песми о општинским изборима у јесен 1937:

Зајечаше поља, горе,
 Јер се иде на изборе . . .

Два имају кандидата . . .
 Казаћу ти за Илију,
 Он заступа омладину.
 Казаћу ти за Стевана,
 Кандидат је радикала.
 Илија се свуда шеће,
 За јерезу листу неће,
 А Стеван се мало буни,
 Не мож' листу да попуни . . .
 Оне ноћи пред изборе,
 У Заслапске иша' горе,
 Иша' је те агитов'о . . .
 Али наду изгубише,
 Кад изборе закључише . . .
 Омладина покрет креће,
 Радикале гласат' неће . . .
 Омладина расте цијела,
 К'о у брду вита јела,
 А фашисте у племену,
 Као смреке у камену . . .

(12.974)

Демонстрације уочи револуције и рата народни песник је опевао полетним и снажним стиховима:

Дваес' шестог беше јуна
 Кад крвака изби буна,
 Излетеше лави љути,
 Сви слободом надахнути,
 Избацише летке беле
 И у њима 'вако веле:
 — Ми тражимо хлеба, рада.

(8267)

У пререволуционим данима ковало се борбено јединство сељака и радника. Стихови којима је народни песник већ опевао овај борбени савез, прерастали су у бојни поклич:

Чуј, радниче, чуј, сељаче,
 Чуј нам миле речи ове,
 Тебе твоја омладина
 У редове своје зове . . .
 Одреш се, обучи се,
 Узми пушку, обуј чизму.
 Па кроз цеви свог оружја
 Проговори: „Смрт фашизму!“

(11.025)

Kosec koso brusi, a žanjica žanje,
 Kmet pravico terja, ali je ne najde.
 Naprej v borbo,
 Za pravdo in svobodo,
 Za pravdo in svobodo,
 Slovenskega naroda⁷.

Радничка класа указала је сељаштву на прави и једино сигуран пут ка слободи:

⁷ *Partizanska pesem*, Ljubljana 1953, стр. 30.

Ој, сељаче, брате мио,
 Напредан си вазда био,
 Ако мислиш циљу доћи,
 Мораш новим путем поћи . . .

(12.015)

А тај нови пут био је, по речима друга Тита, носиоца радничког и народноослободилачког покрета у нашој земљи „народни фронт, фронт слободе, борбено јединство радника и сељака“⁸. Управо о томе пева и народни песник:

Ајде сељо, ајде роде,
 У народни фронт слободе,
 Да се браниш од господе,
 Од попова мантијаша,
 И осталих зеленаша . . .

(5279)⁹

Овај период буђења и јачања класне свести, стварања борбеног јединства радника и сељака одражен је знатним делом стварања народног песника револуционара, сељака и радника. Поенту овог раздобља његовог стваралаштва чине управо они стихови који опевају многобројне жртве, невиђени самопрегор и пожртвовање револуционара радника и сељака који су пунили тамнице и падали као жртве свих ненародних режима у земљи. Ове песме испевали су „робијаша“, револуционари у бројним казаматима широм земље, почев од „Обзнане“¹⁰ па до револуције. Оне су стваране и у тамницама исто онако колективно, као што их уопште ствара наш народ и у слободи, певане су за све, и опевале су патње и страдања свих. Ретко да је која од ових песама записана као дело само једног револуционара. У овим песмама народни песник је потресним, епски снажним стиховима опевао тамновање, мучење радника и сељака по казаматима монархије, њихов несаломљив, прекаљени дух, и веру у коначну победу. У овим песмама се помињу сви познати казамати, робијашнице и логори угњетачких режима у прошлости:

У митровском казамату
 Лежи један пролетер,
 Лежао је само зато
 Што је борац истине . . .

(2194, 1605, 13.843, 1608)

Зеница је кућа преголема,
 У њој има пет стотина соба,
 Свака соба по једнога роба.
 Ударају окове на руке,
 Па су, мајко све то веће муке.

(690)

Сјетуј, мајко, сина из малена,
 У Тузли је тамница голема,
 Од три штока, дуга и широка . . .

(2871)

⁸ Јосип Броз Тито, *Изградња Нове Југославије*, II, 99, 101.

⁹ *Народне њјесме о борби и изградњи*, Сарајево 1958, стр. 10.

¹⁰ Моша Пијаде, *ор. cit.* 1941—1947, стр. 276.

Гаји, мајко, сина из малена,
 Лепоглава кућа му голема,
 Висока је на четири спрата,
 У њој нема ни сунца ни зрака . . .
 Ту су многа увенула лица . . .¹¹
 Црна кућо, у Ливањском граду,
 Црна кућо, ништа ти не желим,
 Него желим да с' из тебе селим . . .
 (2309)

Црна кућо, усред Бања Луке,
 Направљена за најгоре муке . . .
 (9954)

Несаломљиви револуционарни дух радника и сељака бораца за слободу није клонуо под ударцима полицијске и жандарске силе, већ је прерастао у револуционарну снагу. О томе спонтано и топло пева народни песник из Македоније:

Ти не знаеш, сине,
 Прво мое чедо,
 На нива родено,
 Три дни недосно,
 Во Македонија
 Нема слободија,
 Младежта гнилее,
 Во темни заздани,
 Кога татко ти го
 Сине, обесија,
 На мене ми рече:
 . . . Сина да ми чуваш . . .
 Пушка да му купиш . . .
 Јуначки да умре
 За Македонија . . .¹²

А из Србије:

Ведро ноћ је, казальке се крећу,
 Зору чекам, сунце видет' нећу.
 Нити дрхтим, нит' се смрти бојим,
 Пред душманом ведро чела стојим . . .
 У тамници међу четир' зида,
 Сlike борбе не губе се с вида.
 На ногама звече тешки ланци,
 Задњи поздрав мојој старој мајци.
 (8168)

Ни робовање по тамницама, ни велике жртве нису угушили борбени поклич радног народа за бој за слободу. Са народним песмама измешале су се и песме радничког покрета које су позивале на револуцију, устанак. Појавили су се и многи народни препеви „Интернационале“ и других масовних песама радничког покрета. У овоме је управо био одражен борбени савез радника и сељака за слободу и солидарност наше народне револуције и народнослободилачке борбе са општим радничким и ослободилачким покретом у свету:

¹¹ Народне њјесме о борби и изградњи, стр. 7.

¹² Од борбања — народни њјесни, Скопје 1947.

Устаните ви робови рада,
Далматинци са села и града . . . ¹³

На нозе, презрени и гнајни,
На нозе робје од цел свет . . .
На нозе, робје, дигај се,
Се менува цел свет од темел.

(5534)

У револуционарном заносу у народу су се певале уочи револуције и у току револуције по већ створеној традицији, песме о косовским јунацима, о слободарским вођама устанка и буна, Матији Гупцу, „славним зидарима Крушевске републике“¹⁴.

Народни песник је у револуционарном и ослободилачком покрету наших народа видео у Комунистичкој партији „руководећу, усмеравајућу силу“ па је о томе и певао, придајући јој све оне симболе који су везани за раднички покрет и КП код нас и у свету:

Са истока рујна зора руди,
Својим сјајем радни народ буди.
Радничке се чете сјединиле,
Црвени су барјак разавиле,
На барјаку звезда петокрила,
Слобода се из ње разавила,
На Балкану и целоме свету,
Пропеваће народи у цвету . . .

(11.898)¹⁵

Осећајући се снажним под вођством КП радни народ је певао:

Партија је наша јака,
Од радника и сељака . . .

(10.233)

Да Партија не предводи борбу
Не би народ дочек'o слободу . . .

(6437)

Овако сједињени, радници и сељаци су дочекали револуцију и ослободилачку борбу свесни своје снаге, о којој народни песник пева:

Улазимо у бој велик
Прекаљени као челик . . . ¹⁶

О другу Титу као руководиоцу радничког покрета и КП „авангарде пролетаријата“ и вођи народноослободилачке борбе, о јединству радних маса града и села, КП и друга Тита, кроз читаво ово предреволуционарно стваралаштво нашег народног песника, као и у току народноослободилачке борбе, проткани су стихови спонтани, полетни и пуни револуционарне снаге:

¹³ Др Душан Недељковић, *op. cit.* стр. 47.

¹⁴ *ibid.* стр. 46; *Од борбајна — народни њесни . . .*, стр. 61; *Народне њјесме о борби и изградњи . . .*, стр. 25, 27.

¹⁵ *Народне њјесме о борби и изградњи . . .*, стр. 57.

¹⁶ *Лирске народне њјесме*, Загреб 1953, стр. 215.

Наш је Тито јунак од старине,
Он се бије против „Осовине“.
Са њим иде правда и слобода,
Он је вођа раднога народа . . . ¹⁷

Маршал Тито сив је соко,
Раширио крила од Триглава,
Од Триглава па до Ђевђелије,
Од Кладова до Јадранског мора,
Од Тимока па до реке Саве . . .
Уједини браћу завађену,
Што их клети звери завадише,
И на разне муке их стављаше,
Намучише јадну ситорину,
Намучише па је уништише . . .

(5252)

Овако идејно и својом песмом припремљен радни народ града и села дочекао је слом буржоаске монархије, издају монархофашистичке владе и најзад — фашистичке окупаторе 1941. Ови судбоносни догађаји испунили су нове странице наше народне песмарице. О томе како је радни народ града и села дочекао окупатора, опевао је наш народни песник у класичном епском десетерцу, као и сваки пресудан догађај наше националне историје:

У 'иљаду деветој стотини
Четрдесет и првој години . . .
Усред лета и сунчева сјаја,
Подиге се поробљена раја,
Због издаје правде и истине.
Монархија са краљем на челу,
Показала издају на делу . . .

(2479)

А сва влада и сви генерали,
Хитлеру су часну ријеч дали,
Да ће предат од државе кључе . . .
По селима и по градовима,
Отпочеше крвави покољи . . .
Ал' је народ жуљевитих длана,
Против таквог устануо плана,
Уста народ, јер му беше јасно,
Ал' се беше одбранити касно . . .

(1015)

Прихватајући позив КП и руководства НОБ-е у борбу против окупатора и свих оних који су се још колебали или су сматрали да још „није време“ за борбу, народ се сврставао у бојне редове са борбеним покликом:

Ој, радници, браћо, и сељаци,
Узми пушку, тешки оков збаци.
Не слушајте који кажу „рано“,
Шта су они ми то добро знамо.
То су старе фашистичке слуге,
Удри и њих, сад ти нема друге!
Они су ти крвцу исцрпили,
Док смо њима у рукама били . . .

(12014)

¹⁷ Народне њјесме о борби и изградњи . . . , стр. 51.

Са оваквом борбеном, револуционарном свешћу радне масе града и села ушле су уједињене у кржаве окршаје народноослободилачке борбе, збиле су своје редове да дочекају непријатеља. „Црвена војска“, армија радника и сељака, како је народни песник назива у својим стиховима, била је решена на борбу са непријатељем на живот и смрт:

Од Грмеча до Русије,
Све бусија до бусије,
И све човек до човека,
Црвена га војска чека.

(10372)

Отпочела је славна епопеја народних устанака, крвавих непријатељских офанзива, концентрационих логора и прогона у којима је голоруки радни народ града и села дао беспримерне жртве:

Усред лета о Петрову дану,
Цио народ уста у одбрану.
Загрмјеше пушке и топови,
Чу се ријеч: Напред соколови!
Без оружја и без муниције,
Радни народ туче издајице . . .

(1015)

. . . Швапске хорде навалише црне,
Нашу земљу да окупирају,
Радном свету да живет' не дају . . .
Пале села, пљачкају градове,
Убијају синове најбоље . . .
Руше села и пале фабрике,
Убијају најбоље раднике . . .
Што побише људе по селима,
То ће народ памтити вековима . . .

(1015)

Из дана у дан ницала су све бројнија упоришта народноослободилачког покрета, чији су редови били састављени:

Од јунака жуљевитих шака,
Са мегдана храбрих партизана.

(12073)

Са све јачим отпором, ницала су јунаштва, ницале нове песме о бојевима и јунаштвима. А истовремено су ницали и низали се све бројнији фашистички концентрациони логори, из којих су, као бујица, настајале песме о страдањима радничке и сељачке омладине:

Ја сам мали робијаш,
Трим тешке муке,
Видите ли како су ми
Завезане руке?
Смрт презирем, знајте,
Јер то није ништа.
Ја сам вјерни чувар
Својега огњишта . . .
Поручујем оцу, мајци,
Нека добро знаду,
Да сам доп'о у таоце,
Нек немају наду . . .

(5259)

Радничка класа наше земље дала је свој посебан, велики и драгоцен допринос у стварању наше народноослободилачке војске, у формирању јединица састављених од радника пролетера. О снази ових ударних борбених снага у нашој Револуцији народни песник, револуционар и борац, испевао је стихове, који су проносили њихову славу кроз поробљене и ослобођене наше крајеве, и предавао у наслеђе покољењима за чију су се слободу борили пролетери:

Расте снага, расте вјера,
Расте војска пролетера,
Млади борци к'о да ничу,
Под црвен се барјак стичу . . . ¹⁸

Пролетери земље ове,
Збијајмо се у редове,
Збијајмо се друг до друга,
Ова борба није дуга . . .
(2597)

Једна за другом у Револуцији стварале су се пролетерске јединице. У свим крвавим пробојима, кроз ватру Револуције и устанка, свуда су стизале да униште и одбију непријатеља, и ношене снагом својих радника бораца

„Све бораца биранијех,
Пролетера рањенијех,¹⁹

борбене пролетерске јединице постале су симбол снаге наше револуције и народноослободилачке борбе:

У борби су први били
За свој народ крвцу лили . . . ²⁰

Какви су борци били пролетери у борбама описао је народни песник спонтаним и снажним стиховима:

Падај кишо, крв опери
Куд пролазе пролетери.
Куд пролази пролетерска,
Цијела се земља треска . . .
(9594)

Куд пролазе млади пролетери
Не постоје жице ни бункери.
Жице секу а бункере руше,
И фашисте хватају за гуше . . .
(6262)

Долазак пролетерских јединица у ослобођене области имао је велики значај у подизању морала и борбености у народу, а посебно у погледу оживљавања револуционарног преваспитавања омладине градова и села. Колики је био углед ових ударних јединица најбоље нам говоре топли и пуни љубави и поверења стихови које је о пролетерима испевао народ:

¹⁸ *Крајишке борбене њјесме*, Бања Лука 1959, стр. 42.

¹⁹ *Народне њјесме о борби и изградњи*, стр. 58.

²⁰ *Ibid.* стр. 58.

К'о облаци изнад горе,
К'о три снијега изнад бријега,
Ђердан сунца и бисера,
Силна војска пролетера.²¹

Е како нам полазисте у те чете
У те чете пролетерске!
Ми се јадне не могосмо
Нагледати те љепоте,
И момачке и јуначке . . .²²

Ој, босанске вите јеле,
Чувајте нам пролетере,
И од сунца и од кише,
Од баџача понајвише . . .
(4345)

Златиборе, шири своје јеле,
Па прихвати младе пролетере . . .
(10.059)

Пролетерске јединице су дизале дух и бодриле на борбу народ свуда куда су пролазиле, привлачећи у своје редове нарочито радну омладину.

Мила мајко, спремај мени торбу,
Пролетери зову ме у борбу . . .
(6435)

Другарице хајд'мо у планину
Гдје 'но млади пролетери гину . . .²³

Покрајине су се поносиле и такмичиле пролетерским јединицама:

Мајко, Лико ево ти синова,
И на њима радничких знакова . . .
(2430)

Лика нам је покрајина мала,
Ал' највише пролетера дала.
(5697)

Ој, Крајино, кажу да си мала,
Ал' си доста пролетера дала . . .
(5505)

Козара је, о великог чуда,
Пролетере разбацала свуда . . .
(2249)

Далмацијо, ти си земља мала,
Ал' си доста пролетера дала . . .
(195)

Шта се оно преко Срема бели?
— То пролазе млади пролетери . . .

²¹ *Ibid.* стр. 31.

²² Маја Воšković—Stuli, *Petokraka zašto si crvena*, Zagreb 1959, стр. 21.

²³ *Народне ђесме о борби и изградњи*, стр. 31.

Стварање пролетерских јединица тесно је везано за друга Тита, врховног заповедника НОВ и ПОЈ у току рата, па га за име пролетерских јединица везује и народни певач у својим стиховима:

Пролетери благо ли је вама
Кад друг Тито командује вама . . . (9700)

Пролетери то је војска фина,
Кад друг Тито командује њима . . . (10479)

Иде Тито, води пролетере,
Сједињује нације и вере . . . (133)

Јединство наших народа народни песник је везао за личност друга Тита, идејног руководиоца радничке класе и КПЈ, руководеће и ударне снаге наше народне револуције.

Кроз вихор револуције и крваве окршаје непријатељских офанзива израстали су наши народни хероји из редова радника и сељака бораца револуционара:

Од обичних радника, сељака,
Стварају се ликови јунака . . .
Води Тито све другове своје.
Сваким даном нове борце броје.
Голих шака узеше пушака,
Ударају на влакове пуне,
На бункере, жељезничке пруге,
Својим дјелом научише друге,
Како ваља бранит' домовину . . . ²⁴

Као резултат револуционарне борбе радног народа никли су и оформили су се још у првим устаничким данима на ослобођеним територијама и први органи народне власти. Њихови носиоци били су радници и сељаци. Народни песник, борац и револуционар, као хроничар револуционарних догађаја, испевао је такође језгровите и полетне стихове о тим првим нашим истински народним органима власти:

Настали су нови дани,
На власт дошли партизани.
Још никада таквих људи —
Пред народом све се суди.
Ал' од рала и мотике,
Све имају одборнике.
Са њима се дичи Тито,
Јербо нико неће мито.
Похабане у њих груди,
Ал' поштени то су људи.
Не суди се ту по роби,
Ни по пуној, друже, торби,
Већ по оном што се збило . . .
А да буде право свима,
Свако село Одбор има . . . ²⁵

²⁴ *Ibid.* стр. 24.

²⁵ *Савремене народне њјесме*, стр. 91.

Тако се у пламену револуције и ослободилачке борбе исковао неразушиви савез радника и сељака, који је наше народе довео до слободе. Ни сва страдања, ни све жртве које је радни народ села и града поднео у неравној борби са јачим и надмоћнијим непријатељем, нису у њему могли да сломе дух и жељу за слободом. У својој борби истрајали су до краја, до коначне победе. О овоме говоре и ови ретко изражити стихови које је испевала мати погинулог борца пролетера:

Пуче пушка издајничка,
Погоди ми јединика,
Усред чела јуначкога,
У свијезду петокраку.
Прште чело начетверо,
Ал' не прште петокрака,
Но се пуста расјајала,
Сву нам земљу обасјала . . . ²⁶

А после рата и револуције гледајући разорену земљу, порушене домове, пустош коју је за собом оставио непријатељ после рата за ослобођење, народни песник је дубоко осећајно изразио у својим стиховима сву тежину дужности радног сељаштва и радника у првим годинама изградње и обнове:

Босно моја похарана,
Земљо моја неорана,
Четир' љета несијана,
Кућо моја без зидова,
Стара мајко без синова . . .
Место браће и сестара
Слобода ме разговара . . .
(5236)²⁷

И не жалећи за губицима и жртвама, народ се прихватио рада:

И наше се очи отворише,
Руке наше рада се латише . . . ²⁸

Свестан да ће га његов вођа у револуцији, друг Тито, повести и у изградњи социјализма, радни народ се са полетом прихватио тешких задатака изградње слободне социјалистичке домовине:

Друже Тито, наш соколе сиви,
Пјевамо ти, радћи на њиви.
Развиј крила, наш соколе сиви,
Радни народ у слободи живи . . . ²⁹

Преносећи поруке радном народу за изградњу домовине, које је упутило руководство нове социјалистичке Југославије, народни песник овако поново истиче чврсти револуционарни савез радника и сељака у социјалистичкој изградњи:

²⁶ Народне њјесме о борби и изградњи, стр. 81.

²⁷ Ibid. стр. 135.

²⁸ Савремене народне њјесме, стр. 247.

²⁹ *op. cit.*

Чуј народе и поља и гора,
 Шта се прво подузети мора:
 Ти раднице напоритог кова,
 На теби је сва обнова ова.
 Да приступиш својим задацима,
 И израдиш алат сељацима,
 Да изградиш пруге и мостове,
 Авионе, кола и котлове,
 Да подигнеш фабрике изнова,
 И да смањиш што више трошкова . . .
 Израдите што више машина,
 За машине има сировина.
 Ти сељаче употреби снаге,
 И обради наше њиве драге,
 Умножите стоку и живину,
 Индустрији дајте сировину.
 Нек те зора на њиви затече,
 Жуљевима богатство се тече . . . ³⁰

Са истом високом класном свешћу са којом је дизао револуцију и водио народноослободилачку борбу радни народ је пришао изградњи слободне социјалистичке своје домовине:

Рудник Голеш пун си бела злата,
 Све радничких крампа и лопата,
 Све радничких крампа и чекића,
 У рукама Титових младића . . .

(11.006)

Творнице нам на све стране ничу,
 Радни људи са свих страна кличу,
 Радном свету отворена врата,
 Јер буржујских нестале магната . . .
 Пет година напреднога плана,
 Наша земља подић' ће се сама.
 Дићи ће се тешка индустрија . . .
 Ископават наше рудно благо,
 Што туђинска хтјела су господа . . .
 Јабланицо и хидроцентрало,
 Теби дође велико и мало.
 Техничара и инжењера,
 Све по избор јунака минера,
 Ударника на дјелу радника,
 И сељака тврђих од челика . . . ³¹

И у социјалистичкој изградњи, као и у борби, неразрушиво јединство сељака и радника коначно је у народној песми трудбеника и града и села подједнако, просто и кратко радником назвало:

Слободан радник и града и села,
 Живот сад нови стварају . . .

(5704)

У нашем савременом народном поетском стваралаштву народне песме о радничкој класи и радном сељаштву заузимају значајно место. Оне по својој садржини и форми и динамичкој структури нашег савременог народног певања одражавају процес савеза и стапања радника

³⁰ *Ibid.* стр. 263.

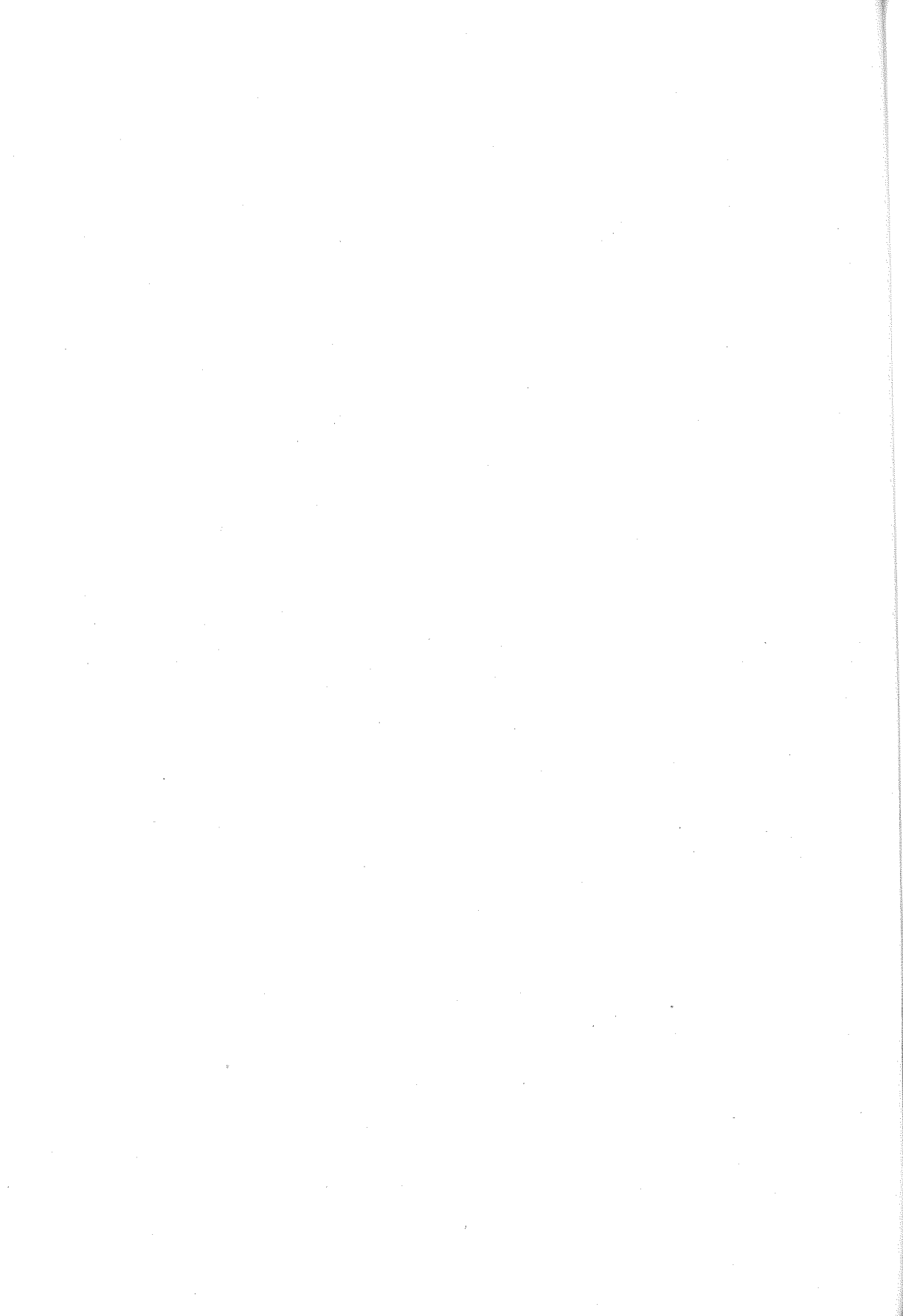
³¹ *Народне пјесме о борби и изградњи*, стр. 177.

града и села. У њима су одражене све три етапе нашег револуционарног друштвеноисторијског преокрета: етапа ницања и борбеног распламсавања и организовања општенародног устанка и револуције, ослободилачки рат и изградња социјалистичке Југославије.

Певане већином у десетерцу или осмерцу, у дужим или краћим епским или лирским песмама, и у двостиховима, ове народне песме су понеле и све специфичне одлике нашег савременог народног револуционарног певања уопште. Опевајући догађаје из наше најновије историје онако како су они текли, ове песме су показале колико је живи и традиционални дух нашег народног певања дубоко активан и стваралачки и у најновијем раздобљу нашег народног поетског стварања.

LA CLASSE OUVRIÈRE ET LA PAYSANNERIE DANS LE CHANT POPULAIRE DE LA RÉVOLUTION ET DE L'ÉDIFICATION

L'auteur suit dans son étude le processus de l'établissement tout d'abord de l'alliance de plus en plus profonde et ensuite de l'union de plus en plus parfaite de la classe ouvrière et de la paysannerie au cours de la révolution et de l'édification socialiste de Yougoslavie, tel qu'il est exprimé très richement dans les chants populaires qui ont suivi de pré les évènements de l'époque qui a précédé la révolution, ainsi que ceux qui caractérisent la révolution et l'édification socialiste de Yougoslavie. Par là il montre que de ce côté aussi la structure dynamique de l'évolution créatrice du chant populaire révolutionnaire yougoslave d'aujourd'hui est bien adéquate à celle de la métamorphose historique et sociale qui est en cours.

ДЕСАНКА НИКОЛИЋ

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ КАПЕ И ОЗНАКЕ У НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ

У комплексу новина које је са собом донела револуција народа Југославије 1941, посебно у изгледу њених учесника тј. њихове одеће, најважније место заузимају капе револуционара и припадника народно-ослободилачке борбе, јер представљају спољни материјални израз самог карактера и развоја те борбе.

Потсетимо читаоца да ово није први пут у историји наших народа, већ да је капа и у ранијим бунама и устанцима од XVIII до XX века служила као знамење борбе¹. Из тога се види континуитет наше борбене традиције и у овом конкретном случају, јер се њоме највидније истиче припадност њеног носиоца (етничка, социјална, политичка итд).

О капи у револуцији и народноослободилачком рату, колико је нама познато, писано је посебно само на једном месту². Међутим њен значај у ширем смислу, распрострањење, а и сâм развој су остали да буду потпуније обухваћени.

Овом приликом ћемо покушати углавном на основу једног дела фотографија који нам је био приступачан, да капу у револуцији и народноослободилачком рату посматрамо с обзиром на три фазе њеног развитка:

1. Коришћење наслеђених капа из народа, као резултат припрема за Устанак 1941. и прве фазе револуције;

¹ Проф. Душан Поповић говорећи о одевању хајдука у нашој земљи, које је варијало у разним крајевима, напомиње тзв. „хајдучку капу“, као специјално хајдучко обележје. По облику је била слична већој шубари, тј. врсти калпака често са кићанком, коју су хајдучи имали права да ставе по једну сваке године и то од сребрне срме, што је претстављало прави „хајдучки обичај“ — Душан Поповић, *О хајдучима*, Београд 1931, стр. 147, 148, 149.

Слично се може рећи и за капу „заврату“ — завратка, која се до Херцеговачког устанка 1875. године није масовно носила у том крају, а преносена у току Устанка из Црне Горе постала је у неку руку део устаничког одевања. — Desanka Nikolić *Nrilog proučavanju opreme i snabdevanja u Hercegovačkom ustanku 1875—76*, „Vesnik Vojnog muzeja“, sv. 2, Beograd 1955, стр. 161.

Устанички карактер македонске капе из времена Илиндена 1903, а специјално револуционарни знак: *слобода или смрт*, који је био нашивен на предњем делу капе најбоље указује да је ова капа била знамење борбе, док је теже говорити о унифицираној ношњи из овог периода на читавој територији Македоније на којој се распростирао Устанак. — Десанка Николић, *Прилог проучавању ношње у Илинденском устанку* (у штампи).

² Dobrila Jurić-Keravica, *Копе и ознаке на капата и Народноослободилачком рату*, „Vesnik Vojnog muzeja“, 5, св. 2, Beograd 1958, стр. 163—178.

2. Појава нових војничких капа и њихова примена у народно-ослободилачкој борби, везаних за ширење Устанка и период партизанских одреда и бригада;

3. Појава и примена капе народноослободилачке борбе („титовка“) као одраз развитка борбе, те и организационо чвршћих војних формација (дивизије, корпуси), обухватајући завршну фазу народноослободилачког рата, као и послератни период.

I

Приказ капе у револуцији и народноослободилачкој борби долази пре свега у склопу приказа опште шароликости одевања устаника. Различит социјални састав устаника: припадници радничке класе и сеоског становништва спојени у јединственој борби са градским становништвом, давао им је је веома разнолик спољни изглед. Свако је пошао у борбу у одећи у којој се затекао. Са друге стране, у условима партизанског ратовања, снабдевање бораца одећом заснивало се на специфичном начину сабирних акција и заплена.³ Мада су знатну помоћ за ову сврху пружале партизанске кројачке радионице,⁴ ипак се о једнообразној одећи, па и јединственом типу капе за све крајеве Југославије и читав период народноослободилачке борбе не може говорити.

Расположиви илустративни материјал, као и усмени искази учесника, указују да су, нарочито почетком Устанка 1941. капе револуционара и првих припадника партизанских група биле различите према њиховој ранијој употреби, а и према ново насталим околностима борбе.

Пре свега више примера говоре о употреби шешира код једног дела градског становништва.⁵

Специјална је била карактеристична употреба качкета и то више врста, памучних и кожних са крзненим додацима за уши. Један примерак овог типа кожног качкета чува се и у Војном музеју ЈНА, кога је носио првоборац Никица Кнежевић приликом дизања Устанка у Санчаку јула 1941. Мноштво фотографија из устаничких дана 1941, а и нешто касније, говоре о широкој употреби качкета и то нарочито код командног и партиског кадра.⁶ Ова капа, од раније ознака класе радника и пролетеријата, нашла је у револуцији своје право место као спољна ознака основних хтења борбе за национално и социјално ослобођење.

³ „Вести“, Музеј устанка 1941, Титово Ужице 1961, стр. 12.

⁴ Dobriša Jurić, *Prilog proučavanju krojačkih radionica u Narodnooslobodilačkom ratu u Hrvatskoj*, „Vesnik Vojnog muzeja“, 2, Beograd 1957, стр. 310—322.

⁵ Већи број фотографија, а и искази учесника упућују на то да су многи пошли у народноослободилачку борбу у шеширима. Из каснијег периода еклатантан пример је и Владимир Назор.

⁶ Ова врста покривача за главу имала је богату примену не само почетком Устанка, него и читавим током народноослободилачког рата, а захватао је готово читаву земљу. Неки примери: Црна Гора, Бока Которска (Орјенски батаљон)-по саопштењу пуковника Мирка Матковића, који је 1941. године био командант овог батаљона; Босанска Крајина (фотографија групе партизана на Козари 1941, Фотоархива Војног музеја, инв. бр. 3851/4; Фотографије Веселина Маслеше у Далмацији 1942, Фотоархива Војног музеја, инв. бр. 1264/11; партизани у Срему 1943, Фотоархива Војног музеја, инв. бр. 7451; Партизани у Срему 1943, Фотоархива Војног музеја инв. бр. 1264/11 и 1248/12 итд.

Што се тиче сеоских маса у Устанку, употребљавале су капе свога краја, што је остало, мада у мањој мери, и до краја рата. Мала, црвена капа Лике и Цетинске крајине, „заврата“ Црне Горе и Херцеговине, „шкрљак“ Хрватске и Славоније и др. биле су у широкој употреби код бораца партизанских јединица, које су у почетку биле локалног значаја. Наиме, за боље схватање спонтане широке употребе народних капа 1941. за већи део земље, важна је чињеница о тадашњој организацији устаничке

Сл. 1. Капа — „шкрљак“ — устаник 1941, село Плоча, Хрватска*

војске, која је имала за основу сеоске чете стваране готово у сваком селу са браним командиром, откуда и назив „народна војска“.⁷ Ова војска је, у почетку бранећи само своја села и куће, и одећом била углавном снабдевена „о свом круху и руху“. Зато је напр. и снимљени сељак-устаник из села Плоче (Хрватска) са рогуљом у руци као оружјем за борбу, уз своје народно одело носио и „шкрљак“ на глави. (сл. 1).

⁷ Херцеговина у Народнослободилачкој борби, Требиње 1961, стр. 35.

* Све фотографије у тексту су из фото-архива Војног музеја ЈНА.

Међутим не може се рећи да народне, сеоске капе нестају тако брзо и у свим крајевима. Тако на пример ново придошли партизани током народноослободилачке борбе при ступању у јединице долазе у својим завичајним капама, као што је био случај и у околини Сиња (Цегинска крајина) 1943.⁸ Исто тако већ формиране плеваљске јединице 1942. приказане су на фотографијама у народним капама свога краја.⁹ Једну црногорску капу која је од првих дана устанка у Црној Гори до краја рата прошла са својим носиоцем V непријатељску офанзиву и борбу код Сутјеске, налазимо у збирци Војног музеја ЈНА.

Једна, по употреби у већем делу земље, најраширенија капа, која је устаницима прешла из војске краљевине Југославије, а и из народа (где представља део народне ношње) била је шајкача. Највише је била распрострањена у Србији (ужа Србија, Санџак, Срем итд), обухватајући на пример и партизане Јабланице, где се задржала готово до краја рата,¹⁰ Шумадију, даље санџачку бригаду на путу кроз Босну,¹¹ допревши и до Срема 1943.¹² Носила се добрим делом и у Црној Гори, што налазимо и на фотографијама црногорских јединица (IV црногорска бригада 1942. и 1943, на терену Црне Горе, а и у Босни. код Јајца).¹³ Њу су носили и крајишки партизани у Босни, а и партизани у другим крајевима.¹⁴ Међутим њен се опсег сужавао идући према Хрватској и Словенији, јер се тамо није у народу употребљавала пре II светског рата. У крајевима где се више носила била је веома популарна међу борцима, што је народ и у песми опевао. Ево једног примера из села Крајчиновића код Прибоја:

Партизане, ко ти шајку скроји
Те ти тако над очима стоји.

или из Црне Траве где се такође помиње ова капа:

На рамо му пушка златна,
А на главу шајка капа.¹⁵

У недостатку других покривача главе, ова капа, по свом основном материјалу и кроју праве војничке капе, а и по наведеној популарности могла је да послужи својој сврси, те јој се и употреба протеже и временски и просторно нешто више од других капа у народноослободилачкој борби народа Југославије.

Важно је истаћи, особито за период припрема за Устанак, као и за прве фазе народне револуције, да се фес, у деловима земље где је ста-

⁸ Фотоархив Војног музеја, фотографија инв. бр. 725/11.

⁹ *Ibid.*, бр. 402/9; партизан формираног партизанског одреда у Шарпланини 1943, н си на глави кече са ознаком, Фотоархива Војног музеја, фотографија инв. бр. 1295.

¹⁰ *Ibid.*, бр. 1250/9; Јужно Моравски партизански одред у Србији 1941. године такође је био карактеристичан по употреби шајкаче, Фотоархива Војног музеја, фотографија инв. бр. 984/1.

¹¹ *Ibid.*, бр. 4046.

¹² *Ibid.*, бр. 1264/11.

¹³ *Ibid.*, бр. 4014.

¹⁴ *Ibid.*, бр. 3960/15.

¹⁵ Др Душан Недељковић, *Прилог истраживању законитости развојка нашег народног њевања у периоду народне револуције, ослободилачког рата и изградње социјализма Југославије*, „Зборник радова САН“, књ. LXVIII, Етнограф. институт књ. 3, Београд 1960, стр. 58, 139.

новништво углавном било муслиманске конфесије, као и кече Шиптара у Санџаку нису масовно носили међу партизанима. Наиме, окупатори су коришћењем наслеђене буржоаске националистичке и верске нетрпељивости у тим крајевима изазивали мржњу међу становништвом, а наведене капе и сами употребљавали. Тако су, на пример, у Санџаку 1941, наредбом сви муслимани носили кече. Са истог разлога је и девиза муслиманске реакције уопште тада била: „Ко је муслиман, фес на главу“¹⁶.

Сл. 2. Употреба Феса 1944 год. у Босни — рад Петра Шимаге

Међутим, неколико цртежа из каснијег периода народноослободилачког рата, тј. с краја 1943. и у 1944. указују да је и фес, мада са ознаком, био у употреби код партизана, и то код припадника босанске хусињске бригаде¹⁷ (сл. 2).

¹⁶ Данило Јауковић, *Санџак у Народнослободилачком рату*, „Војно историски гласник“, Београд 1960, стр. 46.

¹⁷ Петар Шимага, *Партизан из Хусињске бригаде*, 1944, лавир. туш, збирка Војног музеја, инв. бр. 168/83.

Досад реченим ни из далека нисмо исцрпили податке који се односе на врсте капа код партизана. Иако више појединачни случајеви, не треба мимоићи на пример употребу шубаре, која се носила у разним деловима земље,¹⁸ можда и капе бораца југословенских добровољаца из шпанског грађанског рата и тако даље, што је све зависило од моментаних услова, а још више од потпуне слободе личне креације и стваралачке активности како појединаца, тако и група у народно-ослободилачкој борби. Ово се нарочито огледало у првим фазама народне револуције (сл. 3).

Сл. 3. Употреба шубаре са петокраком у Црној Гори — цртеж Пива Караматијевића

¹⁸ Србија: Пиво Караматијевић, „Поп Блажо Марковић“, портретисани на глави има шубару са петокраком звездом и у њој учртан крст; Захум-Мељак — 1943, цртеж тушем, збирка Војног музеја, инв. бр. 148/10; Црна Гора: Иван Милутиновић на више фотографија је приказан са врстом шубаре на глави, крајем 1941. и у 1942 години; Македонија: у више делова партизани су током 1942. године носили шубаре (Фотоархива Војног музеја, фотографија приказује члана Штаба 3 чете партизанског одреда „Димитар Влахов“ 1942, инв. бр. 4/2).

Веома тешко је код свих ових типова капа диференцирати њихове територијалне и етничке границе распрострањења, као и да им се да временско опредељење и прецизно одреди употреба с обзиром на функције њихових носилаца. Међутим ако се узме у обзир карактер опште-народног устанка у Југославији и напред наведена слобода изражавања и у капама, онда је јасна и њихова разноврсност (сл. 4).

Сл. 4. Више типова капа код бораца I крајишке бригаде и дела IV црногорске бригаде у Јању, Босна крајем 1942. г.

Нешто се више може рећи о националним капама партизана. Наиме, почетком устанка 1941, оне су на једној, мада ужој територији биле типски уједначеније. Ово се провлачило и нешто касније, као што смо видели и приликом доласка нових партизана током Устанка, када су капе бораца још увек биле и обележје појединих крајева, чак негде и до краја рата, код теренских јединица и народне милиције, тј. страже по селима.

Међутим, ширењем устанка и новим условима развијене народно-ослободилачке борбе, са тенденцијом стварања чвршћих војних целина, одреда и батаљона, а специјално појавом пролетерских јединица, парти-

зани се одвајају од свог ужег тла, те и капе губе свој ужи етнички колорит. Пре свега долази на удаљенијим теренима до повезивања и међусобног мешања разних јединица у својим дугим маршевима. Са друге стране нове друштвене снаге захтевају у општем склопу и појаве нових капа, које ће бити одраз саме борбе, а по којима ће се познати њен борац. Значи да је народноослободилачка борба постепено развијала и саму капу, која ће претрпети неколико метаморфоза да би се искристалисала у тип опште југословенске капе народне војске.

II

Све богатија садржина народне револуције (већи прилив бораца, стварање слободних територија итд. а специјално као одјек значајног војног саветовања у Столицама,) наметала је и нове форме којима се изражавала народноослободилачка борба, те се крајем 1941. и 1942. години јављају и тенденције за унифицирањем одеће партизана, те и капа. У вези са тим јављају се и неки покушаји у том правцу. Тако је, на пример, на темељу старинске народне, округле капе из народа у Црној Гори никла иста таква само од војничког сукна, која се употребљавала у недостатку других.¹⁹

Као једна епизода у развоју капа у народноослободилачкој борби може се сматрати и капа „партизанка“, названа и „тророга“ или „трошошка“, по свом основном кроју, тј. три неједнака превоја на горњој страни (слика 5)²⁰. Била је углавном везана за партизане Хрватске и Словеније.²¹ Прве капе овога типа израђивале су се у Загребу и то углавном од војничког сукна. Међу првима их је радила и Добрила Јурић, тада илегални радник, у кројачкој радионици Дане Мажуран, у улици Краљице Марије, сада Браће Кавурића бр. 4. Шивене су и у оквиру одреда, а и у селима, где су моментано партизани боравили. Тако су се на пример на Каменском израђивале за цео батаљон Марка Орешковића, који се ту налазио.²² У недостатку других, ова капа је брзо освојила и Далмацију.²³ Њено ширење је интензивније у другој

¹⁹ По саопштењу Наде Милутиновић, учеснице народноослободилачког рата на терену Црне Горе, 1941—1944.

²⁰ Службени назив није дат овој капи, настао је спонтано. У Лику, тј. у батаљон „Марка Трбовића“ продрла је крајем 1941. и поч. 1942. године преко V Оперативне зоне, где су је партизани прозвали „трошошка“. Саопштио Перо Мамула; прво-борац из села Дрежнице (Огулин), који је у то време био у саставу овог батаљона.

²¹ У оквиру Главног штаба партизанских одреда Хрватске, Отмар Креачић и Владимир Поповић, дали су идејни нацрт за израду једнообразне капе за све борце ослободилачког рата на терену Хрватске, што је прослеђено нижим јединицама. — Dobrila Jurić-Keravica, *Копе и ознаке* стр. 169.

²² Danilo Danić Damnjanovic, *Krntijaši, slavni putevi bataljona Marka Oreškovića*, Zagreb 1957, стр. 73.

²³ Извод из Дневника Драга Гиздића, где се говори о појави и употреби ове капе у оквиру Солинског одреда (Далмација): „Четвртак 6 новембра. Данас сам добио прекрасан дар. Другарица ми је донијела партизанску капу „Тророгу“. На капи од талијанског војничког сукна извезена је првена петокрака звијезда, а испод ње хрватска тробојка. Капа је унијела радост у сав логор. Због толиког интересовања МК ће се побринути да сви борци Солинског одреда што прије добију „тророгу“ како би и по томе били „прави партизани“. — Drago Gizdić, *Dalmacija 1941*, Zagreb 1957, стр. 391.

ратној години, те је налазимо у Лици међу хрватским јединицама 1942.²⁴ Доласком партизана из Лике у Дрвар, капу хрватских јединица почели су да носе и Крајишници. Нарочито после додира славонских партизана са козачким и подгрмечким одредима, „партизанка“ се шије и у овом делу Крајине.²⁵ Налазимо је и у Гламочу, а и код Јањева у склопу плеваљских јединица исте године.²⁶ Пут кретања ове капе се може пратити

Сл. 5. Капа — „тророга“ Илије Марковића командира 3. чете 4. бригаде I корпуса, 1942.

и до Словеније у првој половини 1942. Почетак њене употребе на овом терену поклапа се са датумом успостављања везе између хрватских и словеначких партизана.²⁷ Наиме, Словенци су јој уз усвајање основног

²⁴ Фотоархива Војног музеја, фотографија, инв. бр. 7307.

²⁵ *Ibid.*, бр. 4071.

²⁶ *Ibid.*, бр. 4021/9.

²⁷ 19. априла 1942. године Штабови III групе словеначких одреда дошли су у контакт са Штабом приморско-горанског НОП одреда. Том приликом је усвојен и основни нацрт ове капе, а узорак је требао да буде послат свим батаљонима преко Штаба III групе одреда. — *Зборник докумената из народноослободилачког рата*, VII, том V, књ. 4, стр. 29.

нацрта, додали сунцобран и наушнице због хладноће, те је прилагодили својим потребама. Дали су јој име „триглавка“. Преко словеначких партизана ова капа је доспела и италијанским партизанима, који су, на пример, у Горском Котару, прелазивши из окупираних области у партизански одред Марка Трбовића, стављали на главе нове партизанске капе.²⁸ Ову капу су носиле и морнаричке десетине, док нису добиле праве морнаричке капе.²⁹ Колико је ова капа била једна од фаза у развоју капе уопште у народноослободилачкој борби, специјално везана за поменуте крајеве видимо по томе што је једном одлуком од 19. априла 1943. године на територији Хрватске требала да стави ван употребе све до тада употребљаване покриваче за главу. Ово се специјално односило на мараме (рубци) и на шешире³⁰ (сл. 6).

Сл. 6. Капа тророга партизанске групе, село Диво, Госпић 1941.

Као што смо видели капа „партизанка“ је подмиривала потребе једног дела партизанских јединица, али обухватајући највише борце Хрватске и Словеније и то крајем 1941. и у 1942. години, она је и временски и просторно имала локално обележје. Имајући у виду илустративне доказе уверавамо се да се у централним (Босна и Херцеговина, као и део Црне Горе), источним (Србија у ширем смислу) и југоисточним

²⁸ Саопштио Перо Мамула из села Дрежнице (Огулин).

²⁹ По речима п. пуковника Раде Вурдеље из Карлобага (Хрватско приморје), учесника народноослободилачке борбе на терену Велебита 1941—1943.

³⁰ Dobrila Jurić-Keravica, *Кепе и ознаке*, стр 172 (цитира докуменат који се налази у VII, бр. пер. 1—3, к. 892).

(Македонија) деловима земље јављала углавном у појединачним случајевима. Самим тим она није могла да постане свеобухватна капа јединица ослободилачког рата, те ни опште знамење југослованских партизана. Међутим, као једна од материјалних творевина многих настојања за унифицирањем капа у народноослободилачкој борби специјално везана за њене прве фазе, могли би је сматрати за знатни покушај на том пољу, када је заједничка карактеристика свих капа учесника ослободилачког рата још увек била разноврсност.

Сл. 7. Друг Тито у Млиништу VIII 1942.

III

Даљим развитком борбе већ се у II половини 1942. јавља тежња за покривачем главе, који ће бити одраз све чвршћег борбеног јединства народа. Дотадашња разноврсност у том погледу законито је условила рађање једног заједничког и јединственог обележја, који се огледао и у новом типу капе.

Тако већ исте године у Гламочу, где се тада налазио и Врховни штаб, друг Тито јој је дао скицу за све регуларне јединице. Као узор му је послужио ранији облик шајкаче, претрпевши промене на темену, које је у овој новој варијанти сужено и прошивено са три уздужна шави.³¹ Иако јој службени назив није дат, добила је и она име спонтано, одражавајући приврженост човеку који је био на челу народне борбе, а који ју је међу првима и пронео, што закључујемо по фотографијама његовог боравка у Босни (Млиниште), август 1942.³² (сл. 7).

Важно је нагласити, да је и „титовка“ претрпела метаморфозе док није добила коначни облик плитке капе, која се носила мало косо на глави, а гледајући са предње стране, деловала благо троугласто. Од њене прве употребе с краја 1942. године, све готово до 1944, наслућујемо да се постепено стварала на тај начин што се често личном интерпретацијом самог носиоца шајкача сужавала на горњем делу, и то на разне начине. По једној фотографији закључујемо да су борци спајали њене бочне стране, чак само на једном месту, да би, колико толико, добили жељени, тада популарни облик „титовке“.³³ На овај начин је постајала плића. Постављала се, опет по личном укусу, више накриво над челом. Вероватно ни само прекрајање од старих шајкача није увек потпуно успевало, а не треба изгубити из вида ни иницијативу онога, који ју је кројио од новог комада.³⁴ Тако је, бар судећи по фотографијама, за читаву годину дана њеног развитка, често тешко установити да ли се ради о „титовки“ или о шајкачи, или свакако о њиховој прелазној форми. У оваквом облику је налазимо међу првима код омладинских делегата II Пролетерске бригаде пред полазак за Бихаћ на Конгрес омладине 1942. године,³⁵ а у исто време и у оквиру вода 3. чете I црногорског батаљона I Пролетерске бригаде.³⁶ Следеће године је њена употреба масовнија; и не налазимо је само у Босни, већ и како се одатле зракасто шири у све крајеве.³⁷ Прихватале су је и друге националности у оквиру народноослободилачке борбе, као што је био случај и са чехословачком ударном бригадом „Јан Жишка“, која се 1943. године налазила на терену Пакраца³⁸ (сл. 8).

Колико се нама чини, у свом дефинитивном облику срећемо се са „титовком“ Иве Лоле Рибара у новембру месецу 1943. године у Јајцу, пред његов полазак за Египат.³⁹ Иако не поседујемо засада писани докуменат о потпуном оформљењу „титовке“ у 1943. години, сматрамо да је до тога дошло као одјек I Заседања АВНОЈ-а, после кога су донети многи организационо-војни прописи, што је свакако ишло уредом са

³¹ Dobrila Jurić-Keravica, *Кепе и ознаке*, стр. 175.

³² Фотоархива Војног музеја, фотографија инв. бр. 3882.

³³ *Ibid.*, (Прослава оснивања крагујевачког батаљона на Петровом пољу, јула 1943), фотографија инв. бр. 7651.

³⁴ *Зборник докумената*, том V, књ. IV, стр. 273.

³⁵ *Ibid.*, бр. 3942/9.

³⁶ *Ibid.*, бр. 3989/3.

³⁷ *Ibid.*, бр. 4626/5, 4902/3, 1637/12, итд.

³⁸ *Ibid.*, бр. 7651/6.

³⁹ *Ibid.*, бр. 4780.

настојањем о унифицирању и капе припадника већ развијенијих војних формација (дивизија, корпуса) у ослободилачком рату.⁴⁰

Тако у следећој, 1944. години „титовка“ све више овладава. То видимо већ у јануару исте године међу припадницима II батаљона 3 бригаде 37 дивизије у Санчаку.⁴¹ Дошире она и на Вис у оквиру I далматинске бригаде, даље до наших авијатичара у Африци јуна исте године да би при ослобођењу Београда октобра 1944, као и на сремском фронту била регуларни део униформе Југословенске Армије.⁴² Из овог периода

Сл. 8. Претварање шајкаче у титовку, крагујевачки батаљон, Петрово поље 1943.

њеног развоја Војни музеј ЈНА поседује „титовку“, коју је носио Врховни командант Јосип Броз Тито. Израђена је од сукна сиво маслинасте боје (војнички шајак), а црвена петокрака звезда је извезена на самој капи. Горња страна капе је заобљена и то више над челом, него на темену. Скројена је из три дела: стране су посувраћене и проштеповане по ивици; теме је израђено из једног комада и по средини прошивено уз-

⁴⁰ 21. маја 1943. године Врховни Штаб НОВ и ПОЈ доноси измену прописа о означавању подофицирских и официрских чинова, који отада треба да се носе на рукавима војничких блуза, односно шињела. Истовремено се доноси и декрет о увођењу ордена, а интензивније се ради и на формирању и одржавању војних курсева при вишим Штабовима. Водич Војног музеја ЈНА, Београд 1953, стр. 165.

⁴¹ Фотоархива Војног музеја, фотографија инв. бр. 6.

⁴² *Ibid.*, бр. 2038/7, 2022/13, 1986/1
21/8, 3201/13 и тд.

дужним шавом. Са унутрашње стране, капа је постављена платном сиве боје.⁴³

Као знамење свеколике народне борбе, ова капа је била усвојена и од стране позадинских и партиских радника срезова, тј. котара, као и од припадника омладинских организација, без обзира на пол и узраст. Колико је ова капа у народу популарно изражавала „легендарно херојство и мушкост“ судимо и по једној песми из села Крајчиновића код Добоја:

Сл. 9. Капа титовка — македонске јединице 1944. Скопје.

Скени драги Титовку са чела,
Много ме је у љубав занела. 44

Док са једне стране можемо да пратимо њен пут у народ, са друге стране не смео изгубити из вида чињеницу да и у завршним операцијама народноослободилачке борбе наше бораца нису у потпуности биле уједначене, чему је у многоме разлог и јак прилив нових бораца у јединице

⁴³ Војни музеј, збирка униформи НОР, инв. бр. 39/74.

⁴⁴ Др Душан Недељковић, *op. cit.*, стр. 139.

на целој територији Југославије. Тако су појединци дочекали и крај рата у шајкачама, партизанкама или чак и народним, сеоским капама (теренске јединице). Отуда је Врховни командант НОВ и ПОЈ издао наредбу 25. априла 1944. године о ношењу прописне капе. Нижи штабови су проследили ово наређење, по коме се морало настојати да се уклони разноликост, те да се приступи шивењу нових капа, „титовки“ на целој територији земље⁴⁵ (сл. 9).

Као што смо видели, замах ширења ове капе ишао је упоредо са развитком народноослободилачке борбе. На тај начин као знамење опште југословенске, народне борбе, „титовка“ је нашла своје место и у послератном социјалистичком развоју земље. Зато је, као настављач тековина револуције и борбене традиције, прихваћена и од градитеља на радним акцијама широм земље а и млади нараштаји у пионирским редовима, уз своју мараму, имају и „титовку“ на глави. С обзиром на свој значај за борце народноослободилачке борбе, ова капа постаје и службено саставни део походне униформе јединица ЈНА. (сл. 10).

Сл. 10. Капа титовка — борца ЈНА, 1944. године.

Важно је нагласити да је „титовка“ после другог светског рата усвојена и од самог становништва неких делова наше земље. Тако је, на пример, у Лесковцу прошле године постојала кападиска радња, која је израђивала „титовке“ за потребе становништва Лесковца и околине. Значи да је заменила шајкачу, која је у Србији до прошлог свет-

⁴⁵ Зборник докумената, VII, том II, стр., 402.

ског рата, била саставни део мушке народне ношње. На тај начин, капа поникла у народним оквирима претрпела је извесне промене, да би се, одигравши значајну улогу током народноослободилачке борбе, поново вратила своме извору.

IV

Упоредо са развојем капе у народноослободилачкој борби, и ознаке на њима су имале своју еволуцију.

Од коликог је значаја уопште била ознака уверавамо се већ у време припрема за Устанак. Наиме, 4. јула 1941. године Политбиро Централног комитета КПЈ на својој седници у Београду, решивши да име самог борца у одреду буде „партизан“, посветио је пажњу и његовој ознаци, те је одлучено да то буде петокрака звезда.⁴⁶ Популарност коју је као знамење борбе партизанских јединица стекла црвена петокрака

Сл. 11. Употреба мараме и качкета са знаком — Анка Берус и Веселин Маслеша 1942.

звезда, јер је одговарала жељама свих бораца, огледала се у томе, што није била ретка појава да су партизани и пре одлуке Политбироа ЦК КПЈ стављали на своја капе црвене звезде са пет кракова. Било је и случајева да су појединци спонтано стављали на звезду срп и чекић. Овакав један пример даје и Родољуб Чолаковић у својим „Записима“.⁴⁷ Ова чињеница, а и многе друге указују да је у периоду припрема за

⁴⁶ Dobriša Jurić-Keravica, *Каре и ознаке* стр. 165.

⁴⁷ Родољуб Чолаковић, *Записи из Народнослободилачког рата*, књ. I, стр. 24.

устанак, а и у почетним фазама борбе разноликост ознака била веома уочљива. Она се огледала не само у односу на разне покрајине Југославије, већ и на личну интерпретацију, у погледу облика, величине и израде самог знака (сл. бр. 11).

Све ово се нарочито запажало у првој години рата. Тако су, на пример далматински партизани носили уз црвену петокраку звезду и црвену заставу, мада то, колико је нама познато, није било предвиђено никаквим упутством.⁴⁸ Исто тако, и пре саветовања у Столицама, по једном упутству ЦК КПЈ упућеног Централном комитету Хрватске од 4 септембра 1941 године сазнајемо да партизани у Србији носе на капи српску заставу и црвену петокраку звезду.⁴⁹ Месец дана касније словеначки партизани су такође пришивали на своје капе националне заставе.⁵⁰ На тај начин наредба Врховног Штаба народноослободилачких партизанских одреда за ношење ознака на капи за целу народно ослободилачку војску од краја октобра 1941. године уствари представља само писану потврду тада већ уобичајеног начина ношења на капи петокраке звезде, као основног антифашистичког знака и националних тробојница појединих области.⁵¹ Значај овог двојног знамења-тробојка и звезда — из овог почетног периода народноослободилачке борбе регистровале су, у свом уводном чланку, „Вести“, орган Штаба ужичког, народноослободилачког партизанског одреда од 3. X. 1941.⁵² (сл. 12).

Из краја исте године историја народне борбе у Југославији убрза још један важан датум, а то је формирање I Пролетерске бригаде у Рудом, а убрзо затим оснивају се пролетерске бригаде и у осталим крајевима. Овим јединицама је услед особите храбрости и пожртвовања дозвољено да на петокракој звезди носе срп и чекић.⁵³ Уз настојања што прецизнијих регулисања ознака на капама, у следећој, 1942. треба напоменути ангажовање Моше Пијаде, који је направио пројекат, по коме би се, с обзиром на ознаке, борци оперативних јединица разликовали од бораца територијалних јединица и упутио га Главном Штабу НОВ и ПО за Црну Гору. Септембра исте године овај пројекат је одо-

⁴⁸ *Зборник докумената*, VII, књ. 1, стр. 306—307.

⁴⁹ *Зборник докумената*, VII, том II, стр. 55.

⁵⁰ *Зборник докумената*, VII, том VII књ. 1, стр. 119.

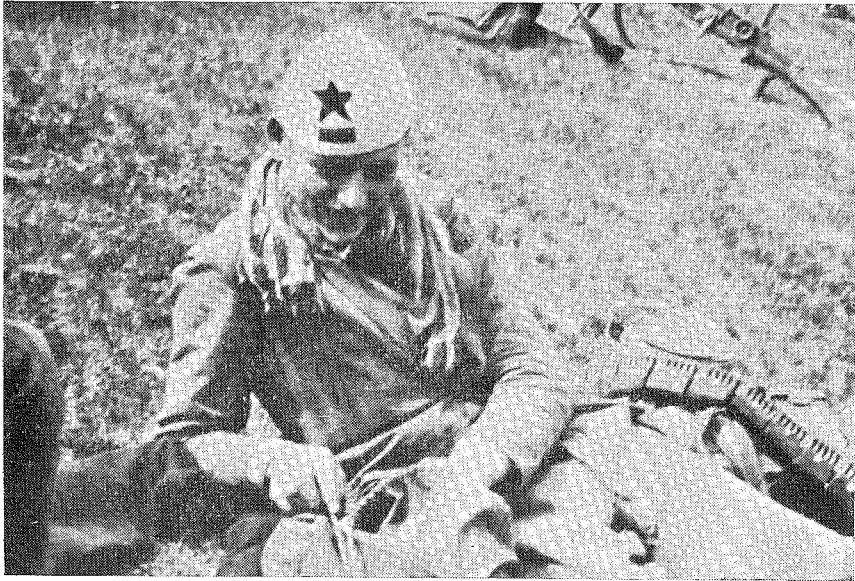
⁵¹ *Зборник докумената*, VII, том II, стр. 80, 81.

⁵² Извод из уводног чланка ужичких „Вести“ од 3. X 1941. гласи: „Победоносни српски народ и ослободилачки партизански одреди прогонећи гнусне окупаторе са свога националног тла, продужују ову славну традиционалну борбу у којој се над светлим српским мачевима лепршала српска застава црвена, плава, бела. Зато су прихватили као знамење своје борбе за народно ослобођење, тај тробојни српски знак.“ — За други део ове симболике знака (петокрака звезда) даље се наводи на истом месту: „Нема слободе ни за кога у свету, па ни за српски народ док се не уништи бандистски фашизам, а то ће се моћи постићи једино сложним снагама свих слободољубивих народа“ — мало даље — „зато су српски, народно-ослободилачки партизански одреди понели и то друго знамење, црвену петокраку звезду, свесни да само руку под руку са другим народима и целим радним човечанством у јединственом антифашистичком фронту могу извојевати слободу свога српског народа.“ „Вести“, Титово Ужице 1961, стр. 16.

⁵³ *Зборник докумената* VII, том II стр. 137.

брен, по коме „сви другови и другарице, одређени на рад код позадинских и војних власти носе на капама црвену петокраку звезду на зеленом петоугаоном пољу.⁵⁴

Међутим поред свега, често моментано насталим околностима, није се све могло спровести и на целој територији, тако да је било случајева индивидуалних одступања, а и појава нових елемената, са богатом и разноврсном применом у овом смислу. Тако је, на пример, једна јединица указивала на веома шаролику слику и капа и ознака на њој, а и да не говоримо о више јединица једне веће територије. Углавном се може рећи да је од средине 1942. године постепено преовладавала само пето-

Сл. 12. Знак на капи — шарпланински одред 1943.

крака звезда, која се носила како на качкету, тако и на шубари и народним капама (кече, заврата, шајкача итд.). И народна песма из Црне Траве је помиње на шајкачи:

На главу му шајка капа,
И на шајку петокрака. 55

У овом периоду њеног постојања петокрака звезда је мноштву капа била заједничка материјална спона и знак распознавања припадника народне борбе. О томе нам готово лирски говори један савременик догађаја. Наиме 1942. године на терену од Зеленгоре до Купреса, група партизана на свом мучном путу наишла је на једног младића који је извадио из џепа качкет, на коме је била петокрака. „Обрадовали смо се

⁵⁴ Зборник докумената VII, том II, књ. 6, стр. 35, 36.

⁵⁵ Др Душан Недељковић, *op. cit.*, стр. 58.

и осјећали као да смо нашли нешто најдраже, нешто давно изгубљено, што нам се сада повратило,⁵⁶ вели аутор ове хронике.

Поштовање народа према овом симболу борбе јасно истичу и речи једне песме из Горњег Поља крај Никшића, по којима друг друга партизана заклиње петокраком звездом, изједначавајући ово своје осећање са појмом другарства:

Немој друже другарства ти
Старој мајци казивати,
Звијезде ти петокраке,
Кажи да су ране лаке.⁵⁷

У првим данима устанка ознаке су се израђивале у оквиру самих одреда, али и на неослобођеној територији, у великим градовима. Располажемо податком за нешто касније време у Херцеговини, где су чобани из села Жељевице, Гата, Сића и Стјепана правили петокраке чувајући стада на пашњацима.⁵⁸ Биле су од црвене чохе (углавном од старих џемадана), коже или платна, а у недостатку материјала, или по личним захтевима, у неким местима су их омладинке везле директно на капе.⁵⁹ Понегде су се израђивале и од метала и то у ковачким радионицама. Тако се у Историском музеју у Крушеву чува калуп помоћу кога је ковач Марко Христовски резао у металу звезде са српом и чекићем за одред „Питу Гули“ у Македонији (сл. 13).

У 1943. години интензивнијом употребом „титовке“ и знак на њој се постепено устаљивао (петокрака звезда) у већем делу земље. Међутим једна народна песма из Македоније настала 1943. године доводи нас у недоумицу, јер се у њој каже:

„На глава носат, ах мила мамо,
Титовска шапиња.
На шапиња, ах мила мамо,
Звезда петокрака.
На петокрака, ах мила мамо,
До два три знака.
На знаците пишует, ах мила мамо,
Смрт или слобода.
Смрт или слобода, ах мила мамо,
За Македонија.“⁶⁰

Питање је да ли се овде ради о слободној песничкој интерпретацији старије песме или о стварним чињеницама, које ако се узму у обзир, још једном указују на локалне услове за богату употребу и капе и знакова на њој у време народноослободилачке борбе у Југославији.

Судећи по обилном илустративном материјалу из других крајева, ово не би била општа појава међу борцима већ формираних дивизија и корпуса крајем 1943, и у 1944. години. Петокрака звезда постаје све више саставни део „титовке“, што се наставило и у послератном периоду.

⁵⁶ Васо Ковачевић, *Од Зелен-Горе до Кујреса*, стр. 349—350.

⁵⁷ Др Душан Недељковић, *op. cit.*, стр., 90.

⁵⁸ *Херцеговина у борби*, стр. 499.

⁵⁹ По казивању Станка Виле из села Орловци (Приједор), учеснице збегу у Козари 1942.

⁶⁰ Др Душан Недељковић, *op. cit.*, стр. 12.

Код припадника ЈНА прописом су тачно утврђени: димензија, материјал и начин ношења код појединих служби и пригодних прилика⁶¹.

Значи да капу и ознаку из ослободилачког рата народа Југославије треба посматрати у склопу свих услова и догађаја четворогодишње борбе. Самим тим она је резултат припреме и почетка Устанка, као и његовог ширење и организованијих војних формација, те и опште југословенске тежње за јединством („титовка“ са петокраком). На тековине народноослободилачке борбе ова капа са ознакама и данас потсећа народ који ју је и стварао.

Сл. 13. Знак на шубари, партизан из Македоније 1942.

⁶¹ „Као ознаку припадности ЈНА свако војно лице носи на капи и шапки црвену петокраку звезду, односно амблем... (гл. III, 22.)... Ка средини металне звезде пролетерске јединице и јединице Гарде имају срп и чекић од истог метала као и оквир (23).. Звезда за капу виших и нижих официра и војних службеника VII-I класе КОВ и РВ је метална споља црвено емајлирана, оивичена оквиром златно жуте боје и мало испупчена, а другом страном налетована на металну подлогу оловне боје... Величина звезде је 28 мм., рачунајући од врхова њених супротних кракова. (Правило о одећи Југословенске Народне Армије, Београд 1955, стр. 10—14).

ПРИЛОЖЕНИЕ К ИЗУЧЕНИЮ ШАПКИ И ЗНАЧКА ВРЕМЕН НАРОДНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ

В введении автор статьи исходит из факта что шапка является той частью одежды, которая лучше всего изображает и показывает к какой именно группации (этнической, политической, социальной и т. д.) принадлежат носящее ее лицо. Эти очевидные данные автор применяет и к типу одежды повстанцев Югославии, каковая, как продолжение традиции, особенно выявляется во времена Народной революции 1941 года и Народно-освободительной борьбы. В следствии этого, шапки и значки помянутого периода рассматриваются как отражение и символы развития Народно-освободительной борьбы в Югославии.

I

1. *Практическое применение унаследованных шапок* из периода до Второй мировой войны является прямым отражением первых дней Возстания и его распространения. Главной характеристикой шапок этого периода было разнообразие которое, в основном, явилось как результат неодинакового социального происхождения участников, партизанского способа ведения войны, откуда сама собой возникла и выявилась свобода выбора в отношении практического применения шапок со всей многообразностью способов индивидуальной интерпретации. Из времен этой фазы шапок перечисляются различные головные уборы партизан, окончания войны, каковыми были: шляпы, папахи, „шайкачи“ и разные другие местные народные крестьянские шапки. Кратко обрисованы их главные особенности и распространенность на территории действия югославских партизан.

2. *Появление и применение первых солдатских шапок* в период Народно-освободительной борьбы, которое по времени совпадает с распространением борьбы в различных частях страны. Здесь автор задерживается на примере шапки специального покроя (где темя состоит из трех выпуклостей — рогов, откуда возникло само название — „тророгая“), как настоящие и попытка унифицировать форму некоторого количества партизанских частей (отрядов, бригад), находящихся в 1941 году и в течении 1942 года на территории Хорватии и Словении.

3. *Появление и применение шапки „титовки“*, которая представляет собой окончательно оформленный вид эволюции головного убора на протяжении всей Народно-освободительной войны, как отражение создания освобожденных областей и более организованных боевых соединений (дивизий, корпусов) на территории всего государства. Этот новый тип шапки — „титовки“ появляется по инициативе Верховного Коменданта, отчего, спонтано и получил свое название, представляя собой некую вариацию народной „шайкачи“ которая, суживаясь на темени постепенно изменила старую форму. Далее приводится несколько примеров ее распространения из Боснии во второй половине 1942 года

откуда она затем и в течении всего 1943 года лучеобразно ширится и охватывает собой все больше и больше областей, чтобы уже в 1944 году, и, до самого конца войны следующего года, полностью превратиться в обязательную походную принадлежность военной формы единиц Югославской Армии.

Как отражение достижений Народно-освободительной войны, автор констатирует ее широкое применение и в после военном, социалистическом развитии Югославцев, особенно среди пионеров и молодежи на различных рабочих акциях. В конце этой статьи также указывается и на распространение „титовки“ среди населения, где она в некоторых областях Сербии служит головным убором и теперь.

II

Вторая, меньшая часть данной статьи посвящена значку на шапке представителей Народно-освободительной войны, который, как и шапка, перетерпел целый ряд изменений обусловленных развитием самой борьбы.

Во времена помянутой фазы разнообразных головных уборов, значек (пятиконечная звезда) был введен 4 июля 1941 года, являясь главным и основным фактором для распознавания участников Народно-освободительной войны. Вскоре затем были ему доданы ленточки национальных флажков отдельных областей Югославии, превращая его в двойную эмблему борьбы за национальное и социальное освобождение. В начале вольное прибавление к нему серпа и молота со временем изменяется общим народным характером антифашистической борьбы и задерживается лишь в пролетарских военных частях. В связи с этим периодом развития, в статье кратко упоминается о материале и способе изготовления помянутых эмблем в различных областях Югославии в течении 1942 и 1943 г.

В дальнейшем развитии Народно-освободительной войны, другая часть этого значка, именно ленточка-флажок уступает место исключительно красной звезде с пятью концами, которая стабилизируется параллельно с распространением и применением шапки — „титовки“, чтобы вместе с ней сделаться общим югославским символом освободительной народной борьбы во Второй мировой войне.

ПЕТАР Ш. ВЛАХОВИЋ

НАРОДНИ ПЕСНИК МИЛОСАВ ПУЗОВИЋ

Наши народи су представљени страном свету благом које није пронађено у старим архивима, већ у живој речи неписмених и полуписмених народних маса, или боље речено у њиховом усменом стваралаштву. Посебно место на тој лествици заузимају народне песме, лирске и епске, које опевају најразличитије мотиве од најранијег доба па све до наших дана.

Стварање наше епике није завршено. То потврђује јединствен и за науку драгоцен анкетни пресек од око 20.000 хиљада савремених народних песама које су прикупили и средили сарадници Етнографског института Српске академије наука и уметности.

О томе сведоче и песме народног песника Милосава Пузовића, пословође текстилне фабрике „Љубиша Миодраговић“ из Пријеполја, од кога сам у септембру 1961. године за кратко време забележио 11 епских песама.

Једна песма је из предреволуционих дана, једна о прослави одржаној 4. јула 1961. године у Титовом Ужицу, а остале описују догађаје из народнослободилачке борбе у Пријеполју и околини. Пузовићево певање је специфично и занимљиво за науку са више својих страна.

Пузовић је својим стваралаштвом опевао савремене нам људе и догађаје. На њега није могла извршити утицај никаква страна епика, јер у његовим стиховима као на каквом филмском платну пред нашим очима промичу савременици оцртани најчешће према месту, догађајима и улогама које су имали.

I

Милосав Пузовић, данас пословођа текстилне фабрике „Љубиша Миодраговић“, рођен је 1915 године у Коловрату, маленом селу, које се може назвати предграђем Пријеполја. Оскудно имање и посна, песковита санџачка земља у долини речице Сељашнице, леве Лимове притоке, наговештавали су малишану, као и његовим родитељима, лошу судбину.

Пријеполје је у оно време животарило као и свака друга санџачка касаба. Упркос томе, породица је покушала да школује Милосава, јер је Пријеполска гимназија била, такође „на кућном прагу“, удаљена свега петнаестак минута хода. Пузовић је завршио два разреда гимназије, а онда отишао „трбухом за крухом“ на кројачки занат. Године 1932, у време опште економске кризе, Пузовић је морао да напусти посао, па се нешто касније уз препоруку Љубише Миодраговића, запослио кратко

време на изградњи пута Пријепље—Бијело Поље. Затим је прешао на нову деоницу Сјеница—Кладница, јер га је жандармерија ухватила да са Коловрата пренеси у Бродарево неки партијски материјал.

Војни рок је служио у VI кажњеничком пуку у Бијелини, где су се углавном налазили они које је полиција прогонила као људе наклонене „дрвенима“. У време капитулације бивше југословенске војске Пузовић се враћа у родно место Коловрат и потпомаже за каснији покрет сакупљање ратног и осталог материјала. Најзад, и њега захвата вихор ослободилачког рата и револуције.

Народни песник Милосав Пузовић

Животне недаће, које су га у стопу пратиле, остале су дубоко урезане у Пузовићевом животу. Већ из предратних времена понео је

у души мотив о животу радника на путевима, па га је касније у току рата и револуције опевао заједно са другима.

Занимљиво је да Пузовић не зна да гусла, а ипак пева у десетерцу. Почео је да пева за време рата и то за четне; батаљонске и бригадне зидне новине па је са тим послом наставио и по повратку из војске на имању и у фабрици; и то је оно што нам у случају његовог народног стваралаштва изгледа најкарактеристичније.

Пузовић је, иако данас високо квалификовани мајстор-кројач, радник типа који је, по мом мишљењу, дубоко везан и за пољопривреду. Тако он непосредно, преко свога маленог поседа, прати још увек рад и живот на селу, без обзира што је прилично заузет и у фабричкој производњи. Па ипак, не само „поред фабричког димњака“, већ и у пољопривредној производњи, под њим, Пузовић ствара за себе и друге епске гусларске песме и без обзира што не зна да гусла, јер живи у средини којој стваралаштво ове врсте и овакав начин певања још увек „лежи на срцу“. Он пева без ичије помоћи. Размишља о мотивима за оно време док ради, па потом саставља стихове и исписује их. Чита их појединачно или на скуповима радницима који их даље разносе у народ.

II

Пузовић је током рата, а и касније, испевао приличан број епских песама. У њима је пропратио низ значајних догађаја из предреволуционе борбе, описао многе догађаје из времена рата, затим живот, борбу и рад појединих народних хероја његовога краја. Једну песму је посветио изградњи наших фабрика у послератном периоду. Све те песме имају изванредну документарну вредност. Оне су хроничарског карактера и временом су постале саставни део епске народне поезије у околини Пријепоља.

Песма *Погибија Бадера* приказује економску беду коју је аутор песме од 1932. до рата преживљавао заједно са осталим народом. Ево почетка те песме:

На хиљаду и девет стотине
И тридесет и друге године,
Наста време невоља и беде,
Нема народ ни хлеба да једе.
Нема народ одјеће ни пара,
Газда слугу почео да вара.
Слуга газди само за хлеб ради,
А газда се од радости слади.
Слуга служи, газда вино пије,
А кад хоће свога слугу бије.
Слуга нема имања да ради,
Нит га хоће да приме на џади...

У песми је даље изнео тежак положај надничара на приватним поседима и државним радовима, што је и довело пред други светски рат до убиства предузимача Бадера, који није благовремено исплаћивао радницима ни ону злехуду зараду коју је сам са својом администрацијом одређивао.

Песма *Устанак у санџаку* опева капитулацију старе Југославије и позив на устанак ради борбе за слободу. Наиме, Љубиша Миодраговић организатор овога покрета, како то песник каже, пише писма на све стране и позива преко бораца револуционара народ на устанак. Илустрације ради ево неких стихова:

Пролеће је, хладно сунце грије,
 Шта се ово од народа крије?
 Са Авале јунак проговара;
 „Пропала је краљевина стара,
 Да ли борци солунски знадоше,
 Да државу без борбе дадоше?
 Тешко гробу Војводе Путника,
 Јер су Немци дошли до Рудника.
 А Степи се мртво срце пара,
 Где Цветковић неке пакте ствара.
 Створи пакте и пропаст државе,
 Оде земља за јефтине паре.
 Скочи народ на страну од владе,
 Пали штампу и пише плакате.
 Доли пакти и разне рације,
 Доста беше гестапополиције.
 Ми волимо опет ратовати,
 Него срамно пактовати.
 Од издаје ништа горе нама,
 Сад Партија на челу се спрема...

Даље песник говори у песми да овај глас слуша Воја Лековић и преноси поруку Љубиши Миодраговићу да подигне устанак у Санџаку и води га док народ не дође до слободе:

Кад Љубиша разумео речи,
 Писмо пише и курире шаље,
 Од Страњана да не иде даље,
 Баковићу Добрици у руке,
 Зна Добрица за велике муке:
 „Ој Добрица, друже од Страњана,
 Ти остави кућу и имања,
 Купи људе што прије се спреми,
 Са људима ка Златару крени...“

Овакве „књиге“, како то песма каже, добија Газо, Ђирко, браћа Стиховићи, као и остали руководиоци покрета у Пријеполу и његовој ближој и даљој околини и одмах приступају организовању устанка.

Народни песник Пузовић у песми *Погибија Љубише Миодраговића* жали што се не појави Филип Вишњић да на Љубишином гробу и гробовима његових сарадника Радоша и Пера Бојовића, опева почетак устанка, борбе и страха окупатора пред борцима — ослободiocима:

Ој Филипе Вишњићу песниче,
 Зар се теби за нас и не тиче.
 Мирно лежиш и мирно почиваш,
 На позив се наш неодзиваш.
 Ти да узмеш гусле од јавора,
 Па да одеш Љубишином двору,
 Не код куће, роднога му места,
 Где му живи и мајка и сестра,

Већ код гроба где му тело труне,
 Па му певај од почетка буне!
 Од тужнога у Седобру данка,
 Љубишина кад заплака мајка.
 Талијане тад хваташе језа,
 Од његова лака митраљеза...

Песма говори о даљој борби коју воде Валтер Перић, професор Бранко Радичевић, Д. Томашевић — Ђирко, Милосав Стиковић и борци Треће санџачке пролетерске бригаде, који су:

Сремош јели и песме певали,
 Смрт фашизму, народ поздрављали,
 На снијегу ноге одмарали,
 Дивизије немачке ћерали...

Борци су се заветовали Љубишиним идејама, односно идејама Комунистичке партије Југославије да ће ослободити земљу и изборити се за организовање новог друштвеног поретка.

Наставак претходне је песма *Прва и друга офанзива* у којој је пре свега описано стварање осовине Рим—Берлин—Токио:

Од како је свијет постануо,
 Није гори вијек настануо,
 Него што је двадесети вијек...

а даље се говори о нападу Италијана и Немаца на балканске земље, о објави рата СССР-у, о устанку у Србији и борби које НОВ води у Шумадији. Посебно је описан значај ослобођења Ужица од стране партизана, затим недела усташа, јачање братства и јединства међу радним масама, сукоби са четницима и формирање пролетерских јединица које из околине Ужица преносе борбу по Црној Гори и Босни.

Песма *Напад Немаца на Пријепоље* децембра 1943. године описује како су противници народноослободилачке војске известили Немце и довели их ноћу да изненада нападну Другу шумадијску бригаду. Песма каже:

Пријепоље граде од старина,
 Што несклони са Космаја сина,
 Но у себи издајника нађе,
 Па по ноћи из града изађе...
 Кад су Немци у Дучево сишли,
 Партизанску војску заобишли,
 Ишли јесу низ Дучево село,
 Обучени у бело одело.
 Лим је сведок издајничке клике,
 Па пуцњаве и велике вике.
 Хладни Лиму поносних планина,
 Ти си славан јоште од старина...

Шумадинци су пружили надчовечански отпор па се Лим — како песник каже, замутио од проливане крви и тела изгнулих. Немачки тенкови продиру у град Пријепоље до болничких зидина из којих борци рањенике узалудно бране на живот и смрт. Њима помоћ не пристиже јер су у то време Личани и Кордунаши заузети борбама на десној обали Лима. Данас трајан споменик тога догађаја су конзервиране зидине бивше

болнице у Пријепољу претворене у споменик изгинулих војника револуције. Ти гробови су украшени цвећем а непријатељски леже под гомилом камена и служе као најбоља опомена агресору да њихове војнике нико није звао.

Песма *Борба на Савином лакџу* скоро да је логичан наставак претходне. Борбу Треће санџачке пролетерске бригаде потпомаже Милешевски одред под командом Драга Стиковића. Ево једног детаља из те песме:

...Кад увече мрачна тама пала,
Сва се војска у припрему дала.
Друг командант на ноге устао,
И заповест овакву је дао:
— Команданти а и комесари,
Ми смо васке на састанак звали
Нових борби и нових ратишта,
Док слобода наша не заблиста.
Где се траже окршаји већи,
На челу је наш батаљон трећи...

Моторизоване трупе „Вермахта“ потучене су до ногу. Уништено је у овом сукобу 60 непријатељских возила а становништву које се пред немачком силом разбежало и склонило у збегове, борци револуције омогућавају слободан повратак на згаришта у која је њихове домове непријатељ претворио.

Пузовић је опевао *Живој и смрти Стиковића*. У овој песми је посебно истакнут класични и увек нов лик мајке који као да су одредили векови патње и родољубља. Њено држање, а то је типично држање санџачке старице, на вест о погибији синова остаје на изглед спокојно. Али, скршено срце, неописив бол мајке за губитком три сина ублажен је нечим новим, појавом партизанске „гериле“, те старица упркос свим неделима која јој је непријатељ чинио, подиже глас и упућује поруку свом последњем сину:

Да истраје докле борба итраје.

Пузовића је посебно потресао губитак школског друга, револуционара, о коме је испевао песму *Смрти Бошка Јездовића*. Борац Јездовић поручује кроз песму друговима у Каменој гори да је смртно рањен. Моли их да наставе борбу и наглашава да је он био ученик код организатора устанка у овоме крају — хероја Љубише Миодраговића. План устанка је по песми створен на Коловрату код Пријепоља, а заклетва положена у Бабинама, селу које се прославило ратним подвизима, не само у овој, већ и у епохама које су претходиле. Уз Јездовића песник припева и друге изгинуле ратнике револуције и истиче посебно да је међу њима и Сајто Хаџинбеговић, кројач, који са непријатељског стрелишта поручује да Компартија настави борбу до победе.

Пузовић је опевао и *Смрти Бошка Бухе*, који је 1943. године погинуо од непријатељске гранате на превоју Јабукe, близу Пријепоља. Описани су Бошкови подвизи и његово учествовање у многим окршајима. Иако је Бошко још дете, он поручује:

Ој ратнице, што ми ране гледаш,
 Пре времена издахнути не даш.
 За лечење моје ране нису,
 Ја умирем на Јабучком вису.
 Што имадох храбрости и снаге,
 То ја дадох рад слободе драге.
 Поздрави ми бригаду од реда:
 Да је наша сигурна победа.
 Сетите се на минуле дане,
 Моје љуте осветите ране...

Мирис барута и крви ишчезао је поодавно са наших бојишта. Згаришта нису обрасла у коров. На њима се расцветао нови живот. О многим променама у економском културном и социјалном погледу и о новом животу Пузовић говори у песми *Прослава двадесетогодишњице народне револуције и Титином Ујсицу*. Опевани су дани стварања Ужичке републике, прва партизанска фабрика оружја и муниције, затим Кадинача и низ других бојишта. У песми је истакнут значај одлука АВНОЈа, а потом развој нове државе који је у измењеним условима значао прву основу наглог економског напретка и нове наше данашње спољне политике.

III

Неопходно је, макар и укратко, осврнути се на значај који Пузовићево певање има за данашњу народну поезију и њен даљи развитак у околини Пријепоља, као и за науку о народном стваралаштву.

Ма да Пузовићево певање на први поглед, мерено критеријумом естетским, нема све квалитете класичних народних песама, ипак је драгоцен допринос науци. Пре свега треба нагласити да је Пузовић већ дуже времена фабрички радник кога „епски занос“, револуције, као и хиљаде његових земљака и другова, није напустио. Пузовић данас неуморно ствара и не смета му фабрички разбој да пева песме које постепено прелазе у народ ширећи се све даље од места на коме су настале. О њима се у народу прича и чешће се и прпевавају. Уз то, оне се допуњавају новим стиховима, описом нових ликова бораца. За то усвајање и прихватање ових песама има више разлога.

Широке народне масе у околини Пријепоља нису напустиле епску традицију. Њу није потиснуо ни велики културни напредак који је настао у овоме крају од револуције наовамо. Напротив, епска песма живи заједно са гуслама поред фабричких димњака, или боље речено, у самим фабричким халама, јер одражава општеноародно, односно радничко епско револуционарно осећање данашње прелазне епохе.

Пузовић у својим творевинама, језиком и стилем краја у коме је поникао, ствара нешто ново које до данас није описано и опевано и то из средине којој је намењено. Пузовић опева догађаје и личности нама савремене. Није лако пратити и песмом одразити епоху у којој су учествовали многобројни савременици, а он то чини. Ожигљци од рана задобивених на Јабуци, Савином Лакту, Пријепољу и другим бојиштима, о којима Пузовић пева, видни су и непобитни сведоци напора, страдања

и победе народа. Над гробовима оних који су погинули у тим окршајима, још увек се проливају сузе, често и трију генерација. Зар је могуће, с обзиром на нагли преображај и убрзани темпо живота, да се то не прихвати уобличено у народној песми и то од масе која је сведок свих тих збивања? С таквим песмама — како би рекао Његош — вјешти звуци наших гусала „утиру сузе“ и опомињу да је слобода, која је условила данашњи прогрес, плаћена најскупљом ценом: људском крвљу и животима најбољих. Зар би преко непријатељске неправде олако прешли преживели борци и бројни њихови сродници који то свакодневно слушају уз древне звуке гусала који су вековима лечили срца поробљеног и напаћеног народа, давајући му импулс за нове подухвате и победе.

Услед тога, Пузовићево стваралаштво све више и чешће на погодном тлу прелази у широке народне масе и постаје њихова својина јер је садржај тога стваралаштва вишеструко поучан. Он опева и прошлост и савременост. Дакле, народна песма и даље живи у пуној својој лепоти под строгом контролом савременика који се опевају. Живи и развија се упоредо са целокупним народним стваралаштвом и друштвеним преображајем. Песма је импулс нових прегалаштва и самопожртвовања, а то су особине вековима неговане и данас представљају, с правом можемо рећи, национално обележје наших народа. Услед тога се јављају и Пузовићеве творевине и прихватају у народу, јер одражавају опште жеље и идеје народа. У противном оне би остале мртво слово на хартији. Издржале су општенародну критику, јер су примљене од народа и као такве остале у народу трајан споменик „величини људског срца“, нашег доба и народа.

VOLKSLIEDDICHTER MILOSAV PUZOVIĆ

Milosav Puzović, Landwirt und Fabrikarbeiter aus der Umgebung von Prijepolje, ist ein Volkslieddichter. Seine Lieder sind richtige Volkslieder geworden.

Hier ist die Rede von elf Liedern, von denen eines die Zeit vor der Volksrevolution besingt, neun die Ereignisse aus dem Volksbefreiungskampf in Prijepolje und seiner Umgebung, und eines die Feier anlässlich des zwanzigjährigen Jubiläums der Revolution, die am 4. Juli 1961 in Titovo Užice stattgefunden hat.

Da in der Stadt- und Landbevölkerung noch immer der epische Geist lebt, sind diese Lieder, in der reinsten Volkssprache gedichtet, ein Teil der mündlichen Volksdichtung in Prijepolje und seiner Umgebung geworden.

ДУШАН ДРЉАЧА

НЕСТАЈАЊЕ ОТВОРЕНИХ ОГЊИШТА У УСЛОВИМА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ИЗГРАДЊЕ У НАШОЈ ЗЕМЉИ

Процес нестајања отворених огњишта није везан искључиво за услове социјалистичке изградње. Општи економски и културни развој појединих земаља прати и нестајање отворених огњишта, па је у том погледу приметна разлика између економски развијених и мање развијених земаља. Има, међутим, економски врло развијених земаља где је огњиште и даље традиционални елемент унутрашње архитектуре.¹ С друге стране, напуштање отворених огњишта у неким словенским земљама више је условљено географско-климатским чињоцима него објективним економским развитком у часу кад је та замена вршена.²

Иако су класична отворена огњишта још увек једна од битних карактеристика сеоске архитектуре углавном планинских балканских земаља,³ постоје у нашој земљи веће планинске области у којима су економски услови били такви да је отворено огњиште већ одавно ишчезло.⁴ Па и у планинским крајевима где услови нису били нарочито повољни почела је замена отворених огњишта штедњацима.⁵ Замењивање отворених огњишта другим уређајима за ложење готово је редовна појава у низинским областима и речним долинама односно у областима већих земљорадничких приноса.⁶ Јачање процеса нестајања

¹ Такав је случај нпр. у Енглеској и неким скандинавским земљама где камини нису ни данас уклоњени, иако често и тамо служе претежно као архитектонски украс.

² Истраживањима совјетских археолога лобија се мишљење Рама о томе да куће источних Словена нису имале отворених огњишта. Као његов рудимент сматра се предњи део руске пећи („шесток“, „очажок“), Э. Вломквист, *Кресийанскиейстройки русских, украинцев и белорусов*. „Восточнославянский этнографический сборник, Москва 1956, стр. 253. Отворена огњишта у Пољској су права реткост и забележена су само по сећању старијих људи у планинским крајевима: R. Reinfuss, Tradycja otwartego ogniska w malopolskim budownictwie ludowym, „Lud“, т. XII, 1954, стр. 699—702

³ Према статистичким подацима Завода за статистику НР БиХ из 1947/48 године у сеоским домаћинствима је било 207.000 отворених огњишта и 120.965 затворених огњишта (Службени лист НР БиХ, бр. 42 од 1. XI. 1957 г.), Образложење закона о штедњи дрвета, стр. 267—8. И у Бугарској, у којој је све мање огњишта без комина нестајање примитивних уређаја за ложење условљено је променом економских услова живота. Ст. Г. Стойкова, *Огнището въ българския быт*, София 1956, стр. 112 и д.

⁴ V. Novak, Slovenska ljudska kultura, *Ljubljana* 1960, стр. 120,127

⁵ Др М. С. Филиповић, Р. Томић, *Горња Пчиња*, „Српски етнографски зборник“, књ. LXVIII, Расправе и грађа, књ. 3, Београд 1955, стр. 28

⁶ Такав је случај с Босанском Посавином где су отворена огњишта одавно замењена зиданим и другим штедњацима (Подаци из мог необјављеног рада, *Анкета о отвореним огњиштима у БиХ*, с. 1—2).

отворених огњишта у свим областима наше земље резултат је снажног економског општег културног развоја у условима социјалистичке изградње. Како процес уклањања отворених огњишта из стамбених просторија има извесне одлике наглих и скоковитих промена потребно је, макар и на примеру неколико села у Србији, указати на њихове токове.

Посебних радова посвећених питању нестајања отворених огњишта у условима социјалистичке изградње врло мало је у литератури.⁷ Драгоцени подаци могу се наћи у изјавама појединих највиших руководиља,⁸ или у републичким законима и одлукама народних одбора о штедњи дрвета, као и у образложењима тих правних аката. Већина ових законских прописа својом првом одредбом — о з а б р а н и г р а ђ е њ а а кућа и осталих зграда са отвореним огњиштима — само је санкционисала постојеће стање.⁹ Водећи рачуна о специфичним условима, економским могућностима и стварном стању на терену у свакој нашој области, републички закони о штедњи дрвета нису ни донесени у исто време. Тако је републички закон о штедњи дрвета донесен у Србији јула 1954, а у Босни и Херцеговини новембра 1957. г. Другој одредби закона — о уклањању постојећих отворених огњишта — законодавац је посветио већу пажњу па се народним одборима препоручује да у својим одлукама предвиде рокове за уклањање огњишта, различите за поједине општине, села и домаћинства. Из поменутих одлука може се видети да је постојао велики број домаћинстава, села, па чак и општина у Србији у којима је само требало водити рачуна о поштовању прве одредбе закона (забрана грађења кућа и осталих зграда са отвореним огњиштима). Тамо где су отворена огњишта била врло распрострањена одлукама се предвиђа постепено уклањање (таб. I и II). У постепеном уклањању отворених огњишта водило се рачуна и о томе да имућнија домаћинства лакше одвајају средства за куповину штедњака, па је нпр. у одлуци зајечарског народног одбора имовински критериј био одлучујући у погледу рокова за уклањање.¹⁰ Настojeћи да се процес замене отворених огњишта штедњацима убрза, обавезивали су се поједини народни одбори у Босни и Херцеговини да неким домаћинствима

⁷ Iog. P. Fučarek, Otvorena ognjišta i štednjaci, „Narodni šumar“, br. 5—6, Sarajevo, 1947 стр. 156—159; ing V. Beltram, Peći, dimnjaci i loženje, „Narodni šumar“, br. 5—6, Sarajevo, 1947, стр. 140—146. Осим ових чланака, од значаја су и посебни етнолошки радови, којима је регистровано стање у погледу отворених огњишта пре и после рата: Dr A. Pavel, Odrpta ognjišča v kuhinjak rabskih Slovencev, „Etnolog“, 1. IV, Ljubljana 1930/31, стр. 125—145; Ст. Тановић, Огњишта и димњаци из ок. Бевђелије, „Гласник Скопског научног друштва“, XXI, Скопље 1940, стр. 123 и д.; С. Кнежевић, Огњиште, хлебна њећ и димњаци на осирцау Лошњу, „Гласник Етнографског института САН“, књ. II—III, Београд 1953, стр. 449 и д.

⁸ S. Komor, O značaju domaćinstva u našim uslovima, Materijali prvog nacionalnog seminara za rukovodioce službe domaćinstva u Jugoslaviji, knj. I, 1957, Beograd 1961, стр. 35—39.

⁹ Закон о мерама за штедњу дрвета, Службени гласник НРС, бр. 36 од 24. VII. 1954, Београд, 1954; Закон о штедњи дрвета, Службени гласник NR B i H, год. XII, бр. 42 од 1. XI. 1957, стр. 267—268.

¹⁰ Одлука о мерама за штедњу дрвета на подучју среза Зајечар, објављена јануара 1956., Службени гласник НРС, 1956.

Таб. I
РОКОВИ ЗА ИЗВРШЕЊЕ ОДЛУКА СРЕСКИХ НАРОДНИХ ОДБОРА У СРБИЈИ
О УКИДАЊУ ОТВОРЕНИХ ОГЊИШТА

ГОДИНА ПОТПУНОГ УКИДАЊА	Н А Р О Д Н И О Д Б О Р	ПРИМЕДБА
1957	Младеновац, Обреновац	—
1958	Лазаревац, Лесковац*, Ниш (I.VI) Пријепоље, Титово Ужице	Могу се дати и краћи рокови за поједина села у пријепољским и ниш- ким општинама.
1959	Зајечар*, Крушевац*, Краљево Чачак, Светозарево, Ваљево*	За књажевачка села предвиђени су и евен- туални краћи рокови
1960	Крагујевац, Неготин*, Смедерево	—

*) Звездицом обележени одбори предвиђају постепено уклањање отворених огњишта

Таб. II
ПОСТЕПЕНО УКЛАЊАЊЕ ОТВОРЕНИХ ОГЊИШТА У ПОЈЕДИНИМ
СРЕЗОВИМА У СРБИЈИ

СРЕЗ	1956. г.	1957. г.	1958. г.	1959. г.	1960. г.
Крушевац	—	Александровац Ба- чина, Варварин, В. Дренова, Гаглово, Д. Крчин, Жабаре, Јасика, Каоник, Ко- њух, Крушевац Ми- лутовац, Брачин, Пепељево, Падеж, Ражањ Сталаћ, Сто- пања, Трстеник, Ћи- ћевац	В. Ломница, В. Шилего- вац, Витоше- вац, Дворане, Разбојна, В. Кушци, Кук- љин	Блажево, Брус Плеш	—
Лесковац	—	Бојник, Бошњаце, Брестовац, Висотин- це, Вучје, Грделица, Косанчић, Лебане, Лесковац Маносло- вце, Медвеђа Пе- чдњевце, Предеја- не, Свође, Туреко- вац	У свим оста- лим општи- нама среза	—	—

СРЕЗ	1956: г.	1957: г.	1958: г.	1959: г.	1960: г.
Негодин	—	Углавном све, изузев	Милутовац, В. Јасикова, Јабуковац, Брза Паланка, Штубик, Поповица	—	Пека, Купузисте, В. Каменица, Бољетин, Голубиње, Мироч, Мосана, Вратна, Тополница, Дуљане, Уровица, Манстирица, Петрово Село Подвршка, Сечица, Горњане, Црнајка, Пувна, Кокочевац, Танда, Рунда Глава.
Ваљevo	—	Углавном све, изузев	—	На подручју села: Планинице, Г. Лајковца, Крчмара, Бачеваца, Брезовице, Г. Лесковица, Бујиноваче, Ребеља, Суводања и на подручју општине Пецка	—
Зајечар	Домаћинства са преко 260.000 д. годишњег прихода.	160.000—260.000	120.—160.000	До 120.000 годишњег прихода	—

обезбеде средства за набавку штедњака. У пракси, међутим, поступало се на тај начин што је сељаку давано ванредно одобрење за сечу дрвета у циљу постављања таванице у „кући“, док се сам обавезивао да купи или сазида штедњак.

1.

Пишући о променама у сеоској архитектури у Србији проф. Б. Којић наглашава да се оне у већој мери врше пред први светски рат, да су значајније између два рата и да су данас тако снажне да се може говорити о завршетку једног револуционарног процеса у развоју сеоске архитектуре.¹¹ У погледу унутрашњег уређаја сеоске куће у Србији поменути аутор бележи да је најважнија промена — замена отвореног огњишта штедњаком — постепено (курзив мој — Д. Д.) вршена, јер се огњиште као потребно задржава или у једној кућној просторији или подиже у тзв. „летњој кујни“.¹² Чак је с тим у вези дошло у народу

¹¹ Б. Којић, *Фазе развојка сеоске архитектуре у Србији и њен данашњи израз*, „Зборник радова САН“, LXVIII, Етнографски институт књ. 3, Београд 1960, стр. 31—37.

¹² Исти писац, *Новија сеоска кућа у Србији*, „Зборник радова САН“, књ. IV, Етнографски институт књ. 1, Београд 1950, стр. 305—306.

и до поларизације термина: „кућом“ се и даље зове просторија с отвореним огњиштем, док је „кујна“ просторија у којој је штедњак.¹³

Дајући економска објашњења променама у вези с огњиштем у с. Јасици, Б. Милић-Криводољанин види узроке нпр. помицања огњишта са средине ка преградном зиду — у преласку са сточарства на ратарски начин привређивања. Касније, будући једном ногом у фабрици, овај радник и земљорадник истовремено задржава огњиште поред новог штедњака. Огњиште му је пре свега потребно јер се придржава традиционалних навика у припреми свадби, слава и других обичаја.¹⁴

На примерима села у околини Кучева¹⁵, Бајине Баште,¹⁶ Београда¹⁷ као и Алексинца¹⁸ и Лесковца¹⁹ покушаћемо показати какви су токови напред поменутих промена. Села за која располажемо подацима налазе се у близини: рударског центра (с. Волуја, ок. Кучева), поред велике хидроцентрале у градњи (с. Бесеровина, ок. Бајине Баште), у непосредној близини нашег главног града и индустријског центра (с. Миријево, Сланци и Велико Село); села алексиначког Поморавља су развијенија, а лесковачке Мораве мање развијена земљорадничка насеља.

2.

У селу Волуји (ок. Кучева), као и у селима Дебели Луг, Дубока, Нересница, дакле оним селима која гравитирају рудницима Мајданек и Благојев Камен, отворена огњишта почела су нагло да нестају последњих неколико година. Сељаци запослени у овим рудницима врло добро зарађују. Посебну акцију за уклањање отворених огњишта („камина“) није било потребно ни предузимати. Од око 800 домова у Волуји отворена огњишта су у употреби у око педесетак кућа. Док је у Черемошњи до другог светског рата свака кућа имала „ватру“ („ватриште“) у углу преградног зида соба-кућа данас она једва да се налазе у око 25% домова; у селу Раденки пак огњишта постоје у преко 50% кућа.

Штедњак у соби јавља се у овим селима после првог светског рата; зими, он истовремено служи за кување и за загревање просторија.

¹³ *op. cit.* с. 299

¹⁴ Б. Милић-Криводољанин, *Развитак породичног насеља у селу Јасици*, „Гласник Етнографског музеја у Београду“, књ. XVII, Београд 1954, стр. 40—49.

¹⁵ Захвалност за драгоцене податке дугујем Нади и Драгану Јовановићу, наставницима из Волује. Њихове податке имао сам могућности да упоредим са љубазно ми уступљеним подацима кол. Н. Павковића, асистента Филозофског факултета у Београду.

¹⁶ Податке сам забележио у Београду од сталног информатора Етнографског института Богдана Баштовановића, из села Бесеровине.

¹⁷ У Миријеву, Сланцима и Великом Селу податке сам прикупио у току децембра 1961. године.

¹⁸ Материјале ми је љубазно уступио кол. Д. Антонијевић, асистент Етнографског института коме срдечно захваљујем.

¹⁹ Др. М. Ђорђевић, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, „Српски етнографски зборник“, књ. LXX, Живот и обичаји народни, књ. 31, Београд 1958, стр. 101.

Тек после другог светског рата преноси се штедњак и у „кућу“. У почетку је то зидани штедњак, касније црни шпорет лимарске израде, најзад бели, равни штедњак смедеревске продукције. Према једној малој анкети извршеној у трећем разреду основне школе у Волуји, коју похађају деца из различитих околних села, ове три врсте затвореног огњишта биле су скоро подједнако заступљене у домовима њихових родитеља. Тамо где отворених огњишта још увек има, а то је случај у старим кућама, она служе углавном лети за кување већих оброка пољским радницима и за припрему сточне хране (кување бундева, коприва, репе). Како су људи по ослобођењу уместо дотадашњих кућа од набоја масовно подизали нове зидане куће, старим је препуштано да врше функцију магаци или „пољске кухиње“ у којој је огњиште.²⁰

Резултати анкете извршене међу 20 домаћина у селу Волуји показују да је последње године нагло порастао број оних који су набавили беле штедњаке „смедеревце“, као и то да последњих година опада број оних који купују црне „немачке“ шпорете:

Година	Штедњаци	
	Црни „немачки“	Бели „француски“
1955	—	1
1956	—	—
1957	3	1
1958	3	1
1959	2	2
1960	1	1
1961	—	5

Укупно од 1955.—1961.

9

11

Показани процес може се илустровати и подацима јединог трговачког предузећа „Звижд“ које се у Кучеву бави набавком и продајом белих „смедеревских“ штедњака. Промет по годинама изгледа овако: 1957. — 100, 1958. — 130, 1959. — 140, 1960. — 150 и 1961. према недовољно провереним подацима — око 200 белих штедњака.

3.

У селу Бесаровини, 6 км удаљеном од Бајине Баште, и после првог светског рата прављене су нове куће са отвореним огњиштима. Тридесетих година овога века „фуруне“ у собама, чији је отвор с друге стране преградног зида и које су ложене с огњишта, почињу да добијају плочу. Тих година појављују се и „немачки“ штедњаци, које праве лимари. Огњишта се постепено преносе у шупе где се суши месо.

У вези с изградњим бране код Перућца и могућношћу добре зараде, последњих неколико година врло интензивно се купују бели штедњаци смедеревске производње. Само у току 1960. године ушло их је у

²⁰ Иако објашњење да се то чини из „хигијенских“ разлога да се код великих спремања не прља кућа — треба примити, ипак је потребно додати да је утицај традиције вероватно пресуднији.

куће бесаровачких сељака преко 50. Мада им је цена недавно повећана за једну трећину, ипак се у незнатном броју купују „немачки“ или црни „Пламен“ штедњаци. Једном речју, и овде су бели „смедеревци“ у моди.

Огњишта у стамбеним зградама задржавају се у „горњим“ селима Растишту и Заовинама, смештеним непосредно уз шуму. У осталим селима се сматра да штедњак у потпуности задовољава потребе припреме јела и хлеба чак и ако су у питању већи пољски послови, јер је у вези с усавршавањем начина обраде земље и механизацијом пољопривреде потребно позивати мањи број мобених радника.²¹

Спремање већих количина хране за свадбе и различите празнике врши се у „пекарама“, које у селу имају поједини домаћини или поједине веће породице. Обреди, којима се жели осигурати економски напредак или они којима се жели обезбедити срећа у кући, некад везани за огњиште, преносе се, знатно редуковани, на штедњак.

4.

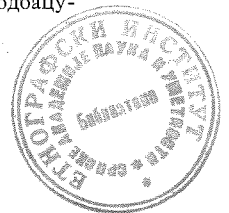
И у непосредној околини Београда (у селима Миријево, Сланци, Велико Село) у моди су „смедеревци“ од којих су више тражени они с емајлираним казанима за воду. Један од казивача у Миријеву, који у кући подигнутој 1933. године има „немачки“ штедњак, истиче да је појава штедњака у сеоским домаћинствима у многострукој вези с променама у породици: „... Деца желе да имају своје, да живе одвојено, удвоје“. Њему, који живи у заједничком домаћинству са снахама и четворо унучади — од синова изгинулих у рату — штедњак не одговара.

Иако и данас нека сланачка домаћинства поручују „немачке“ шпорете од пиротских лимара који често обилазе ова села, ипак су, у периоду од 1955. — 1961. године, Цигани — скупљачи старог гвожђа, у овим селима одвезли највише баш оваквих штедњака. Међутим, како су поменута села упућена на снабдевање Београда поврћем и како су последњих година у томе имала изванредно повољне услове, као и с обзиром на то да се београдска домаћинства све брже електрифицирају — пружа се могућност сеоским породицама из околине Београда да лако и, што је још важније, врло јефтино дођу до доброг штедњака. Зато се и свакодневно могу видети сеоске домаћице како обилазе београдске домове у потрази за упола јефтинијим него у радњи белим „смедеревцем“.

Промене су интензивније нарочито последњих 4—5 година јер, како кажу сами сељаци, „свет се подигао“, тако да је од стране власти свака акција у погледу уклањања отворених огњишта била излишна.

Припрема хране за већи број мобених и других радника, као и за поједине празнике врши се у „фуруни“ или у казану на импровизованом огњишту у дворишту.

²¹ Информатор Баштовановић, мада му се земљишни посед није смањивао, сада позива свега 6 радника на окопавање, а некад је позивао 14. Осим тога, у неким земљорадничким делатностима, као жетви, уведене су значајне новине. Повратници из немачког заробљеништва почели су на својим имањима да жању косом, одбацујући срп и с њим везани већи број радне снаге.

5.

Док је у алексиначком Поморављу, с обзиром на релативно повољне економске прилике у нижим селима (гајење дувана) огњиште скоро потпуно замењено штедњаком, „пепелиште“ у лесковачкој Морави још увек је место за справљање јела и печења хлеба за укућане. Оно је то још увек и у потпланинским селима алексиначког Поморавља било да је уза зид с „комином“ или да је на средини куће. На њему се, с обзиром да нема хлебне пећи, хлеб још увек пече под црепуљом и припрема храна за посебне прилике. Огњиште је у алексиначком Поморављу постепено прешло све развојне фазе: у почетку на средини просторије, у старој моравској кући уз преградни зид с „комином“ до „немачког“ и најзад „француског“ штедњака (црне, зелене и беле боје). Штедњаци су у прво време били смештени у собе и служили су углавном зими, а лети су изношени у „кућу“ и постављани уз огњиште тако да дим одлази у огњишни комин. Мада се шпорет у најновије време и преко зиме задржава у „кући“, ипак се све чешће налазе могућности за подизање посебне кућице у дворишту у којој се кува и обављају велики послови око „калушљења“ дувана.

Да је ситуација у погледу уклањања отворених огњишта била повољнија у алексиначком Поморављу, него у лесковачкој Морави, види се и по одлукама народних одбора срезова Ниш и Лесковац, којима ове области припадају. У лесковачком срезу предвиђа се постепено уклањање отворених огњишта и у првој фази се изузима велики број села и општина, док одлука Народног одбора среза Ниш (коме припада алексиначког Поморавље) једновремено обавезује сва насеља.

6.

Већ из претходног излагања може се јасно видети да је процес замене отворених огњишта истовремено и нагао и постепен. Нагао у погледу набављања нових уређаја за ложење, нешто спорији ако се има у виду стварно искључивање примитивног уређаја, најспорији кад је реч о уклањању отворених огњишта.

Брзи темпо социјалистичке изградње у нашој земљи створио је изванредне услове за замену отворених огњишта штедњацима односно за набавку штедњака. Појављује се нови индустријски и други економски центри око којих села добијају атрибуте градских насеља, а механизацијом и другим мерама у пољопривреди повећани су приноси и економска моћ земљорадника. Низинска села се све више ослобађају екстензивног сточарства, те је огњиште све мање неопходно. Набавци штедњака погодује и одређена економска политика са системом житних бонова, карактеристична за прве послератне године.²² Од економских разлога потребно је поменути и покушљење дрвета у вези са општом заштитом шума.

²² Р. Николић, *Покућанство и њосуђе*, колективни рад „Банатске Хере“, Нови Сад 1958, стр. 179—180.

У вези с електрификацијом села, огњиште — тамо где је оно то још увек било — престаје да буде извор светлосне енергије. Различитим акцијама село-град које су масовно предузимане по ослобођењу земље, деловањем друштвених организација и општом просветном политиком на селу такође су постигнути значајни резултати у погледу убрзања ових промена.

С друге стране, огњиште је све мање неопходно с обзиром на промене у сеоској породици: све мање је породичних задруга, врши се еманципација жене и др. Усавршавање појединих ратарских послова има као последицу ангажовање мање радне снаге, за коју је могуће кувати и на шпорету. Масовном набавком штедњака сеоско домаћинство се у погледу уређаја за ложење све више изједначаје са просечним градским домаћинством. Али, постоје још неки чиниоци који онемогућују да се отворена огњишта из сеоских домаћинстава у потпуности уклоне.

Пре свега, штедњак је у последњих неколико деценија био везан за појам нове куће. Тамо где је било услова, кућа је и подизана, где другде требало је вршити преправку постојећих: зидати димњак, постављати таваницу или поставити штедњак у собу и на њему приправљати храну и грејати се зими, а лети га износити и постављати уз огњиште. Као форма, штедњак је неупоредиво савршенији уређај за ложење неголи огњиште. Примитивнији уређај, међутим, вршио је многу функција: уз ватру се могло спавати, та вагра је служила за осветљавање просторија, за њено добијање и одржавање могли су да служе кукурузовина, пањев и други материјал. Под црепуљом на огњишту се пекао хлеб — по мишљењу сељака — много укуснији, над огњиштем је сушено месо, око огњишта одећа и др. За припремање већих количина сточне хране огњиште је врло погодно. За кување на штедњаку потребно је ново посуђе, као и нов начин справљања јела и печења меса.

Осим ових чисто практичних разлога, уклањање огњишта се знатно успорава са његовог великог култног значаја и улоге,²³ те оно иако ретко употребљавано, не бива рушено.²⁴ Поштовање огњишта извире из култа ватре, коју штедњак потпуно скрива па се на нови уређај преноси само један део магијских функција (редуцирани обичаји у вези са осигурањем плодности, део свадбених обичаја којима се невеста везује за нови дом и, најзад, обичаји у вези с усељавањем у нову кућу²⁵).

Показавши на низу карактеристичних примера процесе нестајања отворених огњишта — досадашње токове и даља кретања — покушали смо указати на динамику појаве, која заслужује да је исцрпније пратимо јер се њоме у многоме мења етнички лик нашег народног живота.

²³ С. Тројановић, *Вајра у обичајима и животи српског народа*, „Српски етнографски зборник“, књ. XLV, Живот и обичаји народни књ. 19. Београд 1930.

²⁴ Иако се отворено огњиште, као остатак већ срушене куће проте М. Ненадовића, налази усред стрмног жита, оно ипак није преорано — *op. cit.*, стр. 25.

²⁵ Ту је пре свега реч о обичајима у вези с бадњаком и божићним полазником, обвођењу младе око штедњака уместо око огњишта и клању „курбана“ (петла) у новој кући — на штедњаку. Последњи податак ми је љубазно уступила кол. В. Николић, којој срдачно захваљујем.

DAS VERSCHWINDEN OFFENER FEUERSTÄTTEN, BEDINGT DURCH DEN AUSBAU DES SOZIALISMUS IN UNSEREM LANDE

Die Gebirgsgegenden der Balkanhalbinsel waren jahrhundertlang durch das Vorkommen offener Feuerstätten in den Wohnräumen gekennzeichnet. Das Ersetzen offener Feuerstätten durch vollkommeneren Heizeinrichtungen fängt am Anfang dieses Jahrhunderts an, aber erst das schnelle Tempo des sozialistischen Ausbaus und der bedeutende wirtschaftliche Fortschritt auf dem südslavischen Dorfe ermöglichte eine Intensivierung dieses Prozesses in den Hauswirtschaften auf dem Lande.

In der vorliegenden Arbeit stellt der Verfasser, am Beispiel einiger Dörfer in Serbien, die Entwicklung dieses Vorgangs des Ersetzens primitiver Heizeinrichtungen durch moderne Sparherde in der letzten Zeit dar. Da dieses Ersetzen sämtliche Merkmale eines jähen Prozesses besass, hatte der Gesetzgeber die Möglichkeit, im Gesetz über die Holzersparnis aus dem Jahre 1954: 1. das Bauen neuer Häuser mit offenen Feuerstätten zu verbieten und 2. die Fristen für die Abschaffung bestehender offener Feuerstätten festzusetzen. Die erste Bestimmung des genannten Gesetzes hat nur den bestehenden Zustand sanktioniert. Die Durchführung der zweiten Bestimmung wurde durch gesellschaftliche und wirtschaftliche Faktoren der Entwicklung unseres Dorfes begünstigt. Diese Faktoren sind: wirtschaftliche Kräftigung, Vervollkommnung des Produktionsprozesses, Hebung des allgemeinen kulturellen Niveaus, Veränderungen in der Familie usw.

Wenn man dem Prozess des Ersetzens offener Feuerstätten durch modernere Heizeinrichtungen folgt, kann man feststellen, dass die klassischen, weiss-emaillierten, in einer Fabrik in Smederevo in Serbien erzeugten, Sparherde in „Mode“ sind. Die Zahl solcher Sparherde in den Bauernhäusern wächst in einer unaufhaltbaren Progression zu. Die offenen Feuerstätten aber, obwohl ihr Gebrauch immer mehr eingeschränkt wird, sind noch nicht vollkommen abgeschafft; sie bleiben im Wohnraum oder in der sog. „Sommerküche“ im Hof. Ein Grund dafür liegt vor allem in der Tatsache, dass der Sparherd, obwohl eine viel vollkommeneren Einrichtung, nicht imstande ist sämtliche Funktionen der primitiveren Einrichtung, sowohl technische als auch kultische, auf sich zu nehmen. Da die offene Feuerstätte den Mittelpunkt des Feuerkultus darstellt, steht der Übertragung ihrer magischen Funktionen auf den Sparherd im Wege die Tatsache, dass in der neuer Heizeinrichtung das Feuer hauptsächlich verborgen ist. Doch werden die Sitten im Zusammenhang mit der Sicherung der Fruchtbarkeit, sowie ein Teil der Hochzeitsbräuche, welche die Braut an ihr neues Heim binden sollen und die Sitten im Zusammenhang mit dem Einziehen in das neue Haus, obwohl allmählich, immer mehr auf den Sparherd übertragen.

ВРЕДА ВЛАХОВИЋ

ОД ЖИТНИХ ЈАМА ДО СИЛОСА У НАРОДНОЈ РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Еволутивни развитак зграда за смештај хране код нас није у целини обрађен, мада има чешћих помена у монографијама о облику и величини оваквих грађевина, првенствено у Српском етнографском зборнику, као и другим радовима о овоме питању из нашег народног живота¹.

Од тренутка када је човек почео да сакушља резерве хране, наметао му се и проблем како да сачува залихе. Првобитно су то били природни заклони од којих се постепено прелази на вештачке. Међу прве творевине које је за ту сврху човек пронашао, спадају јаме у којима се храна чувала. Током даљег развитка процеса производње од „житних јама“ се прелази на израду корпи од плетера и ћупова од глине из којих ће се за исту сврху временом развити посебне зграде.

Подаци показују да се сличан процес збио и код Словена како у матичним, тако и у областима које су касније населили, јер се у близини њихових станишта скоро увек налазе складишта у виду јама за остављање резервне хране.

Ове јаме су наши претци градили у новонасељена подручја па и на Балканском полуострву где су се релативно дуго задржале у употреби.

¹ Кош се помиње у „Српском етнографском зборнику“, односно у едисији „Насеља и порекло становништва“ и то: „Насеља“ 1, Београд 1902, СХХIV стр. 62; „Насеља“ 2, Београд 1903, стр. 20, 137, 269, 471; „Насеља“ 3, Београд 1905, стр. 75, 264—265, 589, 763—764; „Насеља“ 5, Београд 1908, стр. 350; „Насеља“ 7, Београд 1911, стр. 118, 147—149; „Насеља“ 8, Београд 1912, стр. 139, 470; „Насеља“ 9, Београд 1913, стр. 54, 660; „Насеља“ 17, Београд 1924, стр. 29; „Насеља“ 19, Београд 1925, стр. 235; „Насеља“ 25, Београд 1928, стр. 19—20; „Насеља“ 26, Београд 1930, стр. 12, 146—147; „Насеља“ 28, Београд 1935, стр. 54; „Насеља“ 30, Београд 1948, стр. 28, 246; „Насеља“ 31, Београд 1949, стр. 28—29; „Насеља“ 34, Београд 1954, стр. 101, 250; „Насеља“ 36, Београд 1960, стр. 200; „Насеља“ 37, Београд 1960, стр. 87. Наравно, овде су узете у обзир само монографије које се односе на Народну Републику Србију. Података о кошу има и у радовима: Ј. Цвијић, *Балканско југоистрво и јужнословенске земље*, I, Београд 1922, стр. 381; Б. Којић, *Новија сеоска кућа у Србији*, „Зборник радова Етнографског института САНУ“, 1, Београд 1950; Б. Којић, *Фазе развоја сеоске архитектуре у Србији и њен данашњи преобликај*, „Зборник радова Етнографског института САНУ“, 3, Београд 1960; Прилог Б. Којића у монографији *Банатске Хере*, „Посебна издања Војвођанског музеја у Новом Саду“, Нови Сад; Б. Милић-Криводољанин, *Развишак њородног насеља у селу Јасици*, „Гласник Етнографског музеја у Београду“, књ. XVIII, Београд 1954, стр. 40—69; Б. Милић, *Функционални развишак куће и економских зграда у селу Јасици*, „Гласник Етнографског музеја у Београду“, књ. XX, Београд 1954, стр. 93—125; Б. Милић, *Технички развишак зграда у селу Јасици*, „Гласник Етнографског музеја у Београду“, књ. XXI, Београд 1958, стр. 717—194; Б. Којић, *Сеоска архитектура и руризам*, Београд 1958.

Али су наши претци у новој средини примали и друге културе, као што је кукуруз (у 16-стом веку). А он, да би се очувао, мора имати и посебну зграду за смештај јер је за његово сушење потребно јаче струјање ваздуха. У почетку су те зграде ипак личиле на њима до тада познате облике за смештај житарица.

На целој територији данашње Србије ове зградице имају различита имена: кош, салаш, дубећак, тубећак, кошар, котобања и др.² Развитак ових зграда у времену и простору био је условљен друштвеним формацијама и развитком привреде (феудалне, капиталистичке и социјалистичке).

Од житних јама и ђупова полако се прелази на грађење посебних зграда за чување жита у зрну. У ствари, житне јаме се постепено издижу на површину земље и претварају временом у грађевине округлог или елипсастиг облика. Првобитно су то мањи кошеви оплетени од прућа и облепљени блатом или балегом. Касније су се за жито, када је производња повећана, постепено градиле зграде од брвана и плетера. Овакве зграде су временом дељене на пресеке или окна у која су смештане различите врсте житарица. Али овакве грађевине нису одговарале и за смештај кукуруза. За њега је био потребан плетени кош, необлепљен, а у новије време он се прави од летава, — и у њему се чувао па и данас чува кукуруз у клипу.

Ако пажљивије проматрамо развитак и облике коша, истодобно увиђамо и друштвени положај њихових власника. Потчињени сељак који је у обавезама према феудалцу, остатак кукуруза може да смести на леси изнад огњишта (чере, черјен,) или у малу округлу зградицу која је оплетена од прућа. Разумљиво, земљопоседнику је у привредно погодним областима потребан већи простор за смештај житарица, па због тога у двориштима ага и спахија сретамо посебно велике кошеве и амбаре.

Капиталист за своје трговачке потребе гради просторије за смештај жита, које су претходнице савремених силоса. Таква грађевина, у коју се могло сместити више жита, капиталисту је била потребна да у одређеном тренутку за трговачке сврхе сабере веће количине пољопривредних производа и да их одатле препрода.

Тако су у Војводини XVIII и XIX века познати велики магацини за зрнасту храну, као у Павлићу са две и три спрата, Великом Гају, Хајдучици и Старом Лецу.³

У време Кнеза Милоша су постојали и тзв. општински кошеви, у којима се чувала резервна храна за гладне године.

Током XIX века, када је у ужој Србији завршено национално ослобођење, а у Војводини ослобођење од феудалне подчињености (од 1848.), развојем модернијег саобраћаја и трговине⁴, настаје већа производња и потреба за прикупљањем и чувањем пољопривредних производа, посебно по продавању капиталистичких односа на село.

² Сам назив кош потиче од опште словенског израза за оно што је оплетено од прућа. Може имати разна значења, примену и облике (види *Riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1892—97, код речи *koš*).

³ По усменом саопштењу М. Милошева кустоса Народног музеја из Вршца.

⁴ Б. Којић, *Фазе развоја сеоске архитектуре у Србији*, стр. 31.

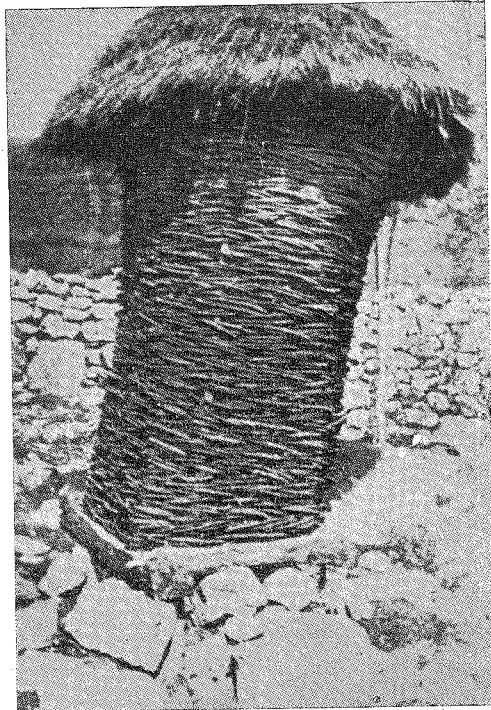
Супротно капиталисту, индивидуалном земљораднику, као и у време феудално, одговарала је мања грађевина јер је у њу могао да смести онолико производа колико му је било потребно у одређеној прилици. Због тога се и величина оваквог складишта задржава као и његов облик на територији Србије све до наших дана.

Међутим, наша народна револуција уноси битне промене у целокупни друштвени развитак, па и у пољопривреду. Организују се бројне задруге и већа државна добра са којих се производи сабирају ради прихватања и даљег транспорта. На тим местима, под специфичним условима привредног развика, уместо кошера и амбара који су за ову сврху недовољни, граде се силоси.⁵ Истодобно се са променом структуре становништва и његовим приливом са села у градове повећава потреба за крупнијим хигијенским чувањем резервне хране. И то је један елемент који је условио развика од ранијег примитивног амбара и коша до модерног силоса.

Али још увек су остали у индивидуалним домаћинствима кош и амбар у употреби. Његов облик се не мења.

Као што су се, дакле, земунце подизале из земље у станбене зграде, тако је човек који је своје жито чувао у житним јамама, а касније у ћуповима, по угледу на њих почео да гради складишта на површини земље. То су у првом реду амбари у којима се чува зрнаста храна и кошери оплетени од прућа, раније за смештај зрнасте хране, а касније кукуруза у клипу.

Технику грађења коша човек је нашао непосредно у својој околини. Плео је корпе за преношење терета, и то кружног и елипсастиг облика. Слично је ограђивао торове за марву, па и кошере за жито, који су имали цилиндричан облик сличан ћупу. Кош овакве врсте раширен је и данас у брдовитим пределима Србије. Те прве кошере од плетера, округлог облика, сламом покривене, (сл. 1), касније су, када се производња повећала, замениле друге грађевине округлог или елипсастиг облика.

Сл. 1. Кош из Ваљевске Колубаре

⁵ *Ibid.*

Најстарији облици кошева су вероватно они који су грађени непосредно на земљи (сл. 2). Постепено, ради заштите производа од влаге и штеточина, кошеви за кукуруз се уздижу на краће дрвене сохе, односно на подзиде од камења, цигле и најзад, када се на селу за грађење почиње употребљавати цемент, на бетонске стубове (види сл. 3).

Сл. 2. Кош за кукуруз у Шилову код Гњилана (снимак Етнографског музеја у Београду).

Облик и величину коша за кукуруз налажу потребе. То примећујемо у равничарским пределима, као што је Војводина, где је кукуруз важна пољопривредна култура, па је за њу с обзиром на количину, потребан већи смештај и простор.⁶ Међутим, у планинским пределима производња је мања, па се није ни показивала потреба за неку посебну промену у облику коша. Настале су само промене у материјалу од кога се он гради. Таквих кошева је једно домаћинство, особито око је заједничко, могло имати и више, као што се то види на слици бр. 3.

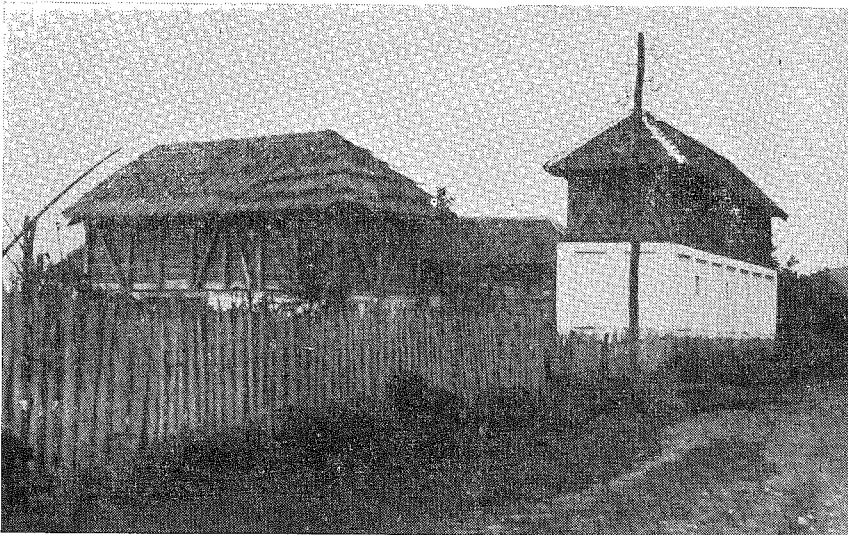
У вези са интензивним крчењем шума и под утицајем општег напредка, крајем XIX века, на селу полако изчезава плетени кош за кукуруз, али амбар углавном не мења свој облик. Плетени кош се заме-

⁶ Карактеристично је напоменути да у Војводини, иако је то житница Југославије, не постоји посебна зграда за смештај стрмих жита. Жито ове врсте чувају на таванима кућа.

њује кошом од летава (сл. 4), особито у изразитим пољопривредним областима, као што је Војводина, а на периферији Вршца и данас има на путу према Београду, кош сазидан од цигала у облику шаховског поља.

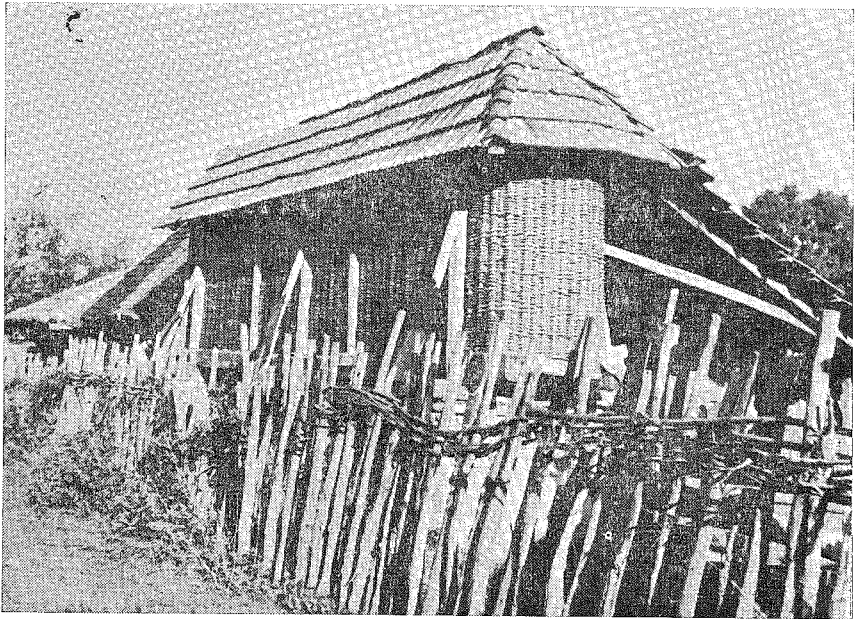
Сл. 3. Кошеви за кукуруз у Сирчи код Краљева, снимак Етнографског музеја у Београду.

Сл. 4. Куртовића колибе код Лознице са кошевима, снимак Етнографског музеја у Београду.

Општи развитак домаћинства захтевао је да се свака економска зграда што боље искористи, па је такав случај био и са кошом и са амбаром. Под њима је подигнут свињац (кочина), штала за марву и друге просторије, па су се ове грађевине на тај начин развијале и у вертикалном правцу — Банат, Неготинска крајина, Кључ,⁷ Велика Морава, Мачва итд. — (сл. 4. и 7).

Ради економичнијег пословања и што бољег коришћења дворишта уз те се зграде лагано наслањају настрешице још од почетка овога века па све до наших дана. Тако се у Темнићу,⁸ Лесковачкој Морави⁹ и

Сл. 5. Кош од прућа из Ариља, снимак Етнографског музеја у Београду.

осталим предеоним целинама Србије јавља напуст који служи као просторија за смештај пољопривредног алата (сл. 5), или је пак под истим кровом кош за кукуруз и амбар (сл. 6).

Наравно, са променом облика коша мењала се и кровна конструкција, па и сам кров. Сламу и даску постепено замењује ћерамида и цреп који је данас све више у употреби за покривање ових грађевина.

Пошто су ове зграде постале саставни део дворишта, временом се обраћала пажња и на њихову естетску страну. То нарочито запажамо

⁷ К. Јовановић, *Неготинска крајина и Кључ*, „Насеља“ 29, Београд 1940, стр. 41.

⁸ Ст. Мијатовић, *Темнић*, „Насеља“ 3, стр. 264.

⁹ Д. Ђорђевић, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, „Српски Етнографски зборник“, LXX, Живот и обичаји народни 31, Београд 1958, стр. 92—93.

на кошевима за кукуруз по Срему, Бачкој и Банату. На тремовима испред кошева орнаментика се изводи у тзв. „шлингерај“ техници (сл. 7). Дашчице се режу и слажу тако да се стварају слике са геометријским и вегетативним мотивима. У Банату, а посебно код банатских Хера, најновије котабање показују тенденцију ка претераној декорацији, тако да понекад деформишу основне функционалне и коструктивне елементе на којима се постављају¹⁰.

У периоду наше изградње социјализма и социјалистичког привредног планирања у граду и селу, створене су веће грађевине специјалног типа у које се могла сместити већа количина хране. То су силоси (сл. 8). Ранији облици тих зграда више нису могли да задовоље потребе већег броја становника.

Сл. 6. Кош са амбаром из околине Соко бање, снимак Етнографског музеја у Београду.

Силоси почињу да се граде прво у градовима, а касније и у селима, као збирна места за чување житарица.

Кош за кукуруз и амбар били су довољни само једном појединцу, али у условима социјалистичке привреде неминовно их је морао заменити силос. Нагле друштвене промене утицале су у толикој мери да

¹⁰ Б. Којић, *Сеока Архитектура*, „Банатске Хере“, Нови Сад 1958, стр. 171.

данас сретамо у целој Србији, у сваком већем насељу, силос као нужну потребу. Ова грађевина, сложене архитектонске изградње, направљена је од савременог грађевинског материјала уз сарадњу техничке и агрономске службе тако да је постала дело модерне архитектуре. Дакле, силос је код нас условљен променама у систему производње, у првом реду колективизацијом ситних посета и стварањем великих државних добара, с једне, и порастом броја становника услед јачег процеса индустриске производње у насељима, с друге стране.

Као што се види из овог макар и краћег осврта, временом се повећавала потреба па се мењао и облик и техника грађевине у којој се чувало жито. Док је земља била раздвојена на мала инокосна домаћинства,

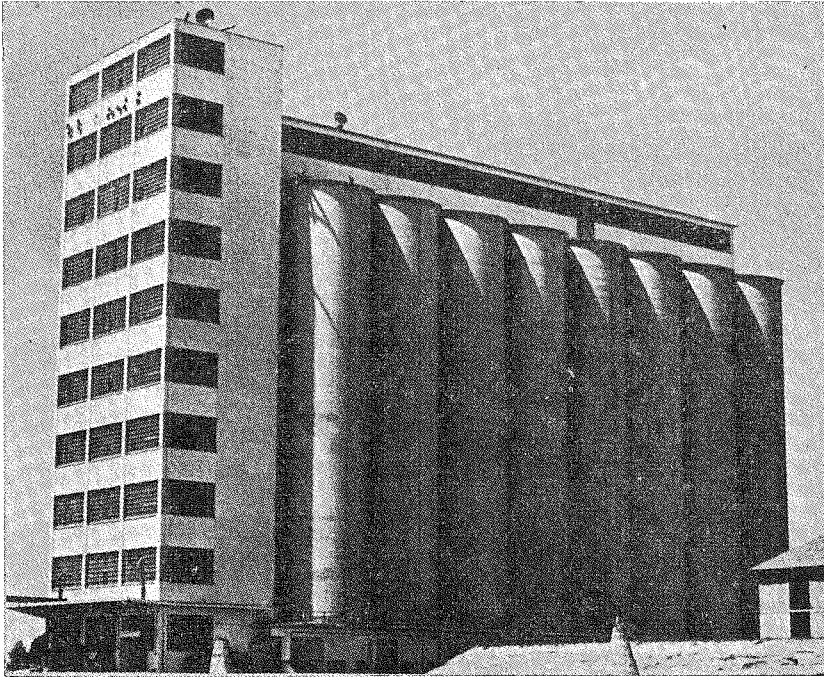
Сл. 7. Амбар из Јасенова (Банат), снимак Народног музеја у Вршцу.

потребу је задовољавао ранији кош. Али у измењеним условима он постаје сасвим недовољан и неодговарајући па се замењује силосом под утицајем корених промена друштвених и политичких услова.¹¹

Једна од главних карактеристика послератног развитка облика зграде за чување житарица у Народној Републици Србији је основана на социјалистичкој организацији села, уосталом као и у другим нашим крајевима. Величина економске зграде није више проблем индивидуалне сеоске породице. То је општа друштвена потреба коју може задовољити само модерна архитектура.

¹¹ Б. Којић, *Фазе развоја сеоске архитектуре у Србији*, стр. 31.

Стари кош је, дакле, пре свега претрпео измене и стицајем друштвених збивања коначно прерастао у свим већим местима Србије у силос, простор у коме се, и то у већим количинама, чувају залихе житарица у зрну. Али, то још увек не значи да су стари облици кошева и амбара сасвим нестали, већ ове грађевине — силос колективног, општедруштвеног, а кош и амбар индивидуалног значаја — стоје једна поред друге, кош и амбар постепено ишчезавајући.

Сл. 8. Силос из Сомбора, фото Борба.

Посматрана у целини савремена архитектура нашег села, па и ових зграда, налази се у прелазној фази ка новој еволуцији исто онако као што је житна јама преко амбара и коша постепено прешла у одређеним условима друштвеног развитака у силос. Крајњи циљ ове еволуције биће стапање села и града у оквирима достигнућа науке, технике и уметности, које град већ ужива, па и архитектура села ће у томе одиграти своју одређену улогу.¹²

¹² *ibid.*, стр. 36.

DIE ENTWICKLUNG VON DEN KORNGRUBEN ZU DEN SILOS IN DER VOLKSREPUBLIK SERBIEN (EIN BEITRAG)

Die älteste Erfindung zur Aufbewahrung des Korns sgn. Korngruben („žitne jame“), eine Art Mieten. Später wurde der Mais in Flechtscheuern, das Korn in irdenen Krügen aufbewahrt. Aber infolge fortschreitender landwirtschaftlichen Produktion werden zu diesem Zweck besondere Bauten aus Balken, Flechtwerk oder Latten errichtet. Plötzliche Umwälzungen aber und die bedeutende Steigerung der Bevölkerungszahl in den Städten und Industriezentren, sowie die Gründung grosser staatlicher Güter und Genossenschaften, verlangen neue und grössere Gebäude zur Unterbringung der Getreide. Das sind Silos, von denen die kleinen Scheuer und Kornspeicher auf dem Lande verdrängt werden. Die sind heute nur in einzelnen individuellen Bauernhöfen noch vorzufinden.

МИРКО Р. БАЊАКТАРОВИЋ

ПРОМЈЕНЕ У МЕНТАЛИТЕТУ НАШИХ ЉУДИ У ПЕРИОДУ ИЗГРАДЊЕ СОЦИЈАЛИЗМА

О промјенама у нашем народном животу у времену од 1941. до данас није посебно писано. Али, у стручним радовима има констатација да се у најновије вријеме дешавају и брзе и разнолике промјене у начину живота код наших људи.

Промјене које су се јавиле у схватањима и животу наших народа за последње двије деценије су уистини бројне. И, оне су захватиле све области народног живота: начин привређивања и рада, становање, одијевање, исхрану, друштвене односе и породични живот; обичаје и вјеровања, погледе људи на ствари и појаве око њих итд. итд. Све пак ове промјене почеле су да настају и биле су условљене тек после ко-рјених политичких, економских и друштвених преокрета који су се у нашој земљи догодили у току другог свјетског рата и одмах после њега.

Ми ћемо овом приликом говорити само о неким промјенама које су се одиграле у вјеровањима и обичајима народним.

I

1. Давнашњи је обичај био, и то не само код нас, да у вријеме какве сточне епидемије људи покушавају болест ватром да отјерају. И то такозваном „живом“ ватром, која се добијала на тај начин што би се два човјека (обично сличних имена: рецимо Станко и Станоје) рано, заправо нешто прије зоре, састали на одређеном мјесту и стали да трљају два дрвета једно о друго све док се она не би упалила. Од тако добијене „живе“ ватре заложила би се два огња између којих су сељани прого-нили своју стоку. Особито рогату марву. Том приликом би неко од присутних упаљеном палицом додиривао стоку. У селима у непосредној околини Београда такав обичај извођен је и 1947. године. У селу Малом Мокром Лугу (пored самог Београда) тај је обичај извођен редовно сваке године о сеоској слави Трновој Петки (8. VIII)¹. И то уз свирку. Овдје је обичај називан „провлак“ или „протињача“. У новије вријеме у извођењу овог прастарог сточарског обичаја учествовао је и свештеник, мада је хришћанска црква још у средњем вијеку сличне обреде са ватром забрањивала и убрајала их у „незнабожачко сујеверје“². Није онда ништа

¹ Никола Пантелић: *Један сточарски обичај у околини Београда*, „Годишњак музеја града Београда“, IV, Београд 1957, стр. 480.

² Џејмс Џон Фрезер: *Злаћана грана* (превод Ж. Симића), Београд 1937, стр. 755.

необично што су између огњева живе ватре пролазила и чељад³, јер се вјеровало да таква ватра сигурно има исцелителна својства и за стоку и за људе. А такво вјеровање опет није било познато само нашим људима.

Остављамо сада по страни то зашто се, када и како и свештеник нашао као учесник једне уистини древне мађиске радње, већ се питамо шта је са тим обичајем било за задњих петнаестак година? Одмах последице рата одржавани су по селима разни течајеви и предавања на којима је сељацима указивано на добре и лоше стране свега онога што су они радили. Разумије се да им је објашњавана и бесмисленост извођења живе ватре и њене употребе у медицинске и ветеринарске сврхе. Ветеринари су почели организовано да прегледају и лијече њихову стоку. Материјална основа и живот сељака почињу да се мијењају и они почињу да се увјеравају да су ветеринарске методе лијечења стоке испробане и ефикасне, па су зато сразмјерно брзо и лака срца напустили „лијечење“ марве „живом“ ватром и прешли на благовремено позивање ветеринара и за најмању слабост своје стоке. Сада и самим сељацима изгледа и смијешан и наиван онај њихов ранији начин протјеривања говеди између огњева.

2. Други примјер промјена, насталих под утицајем примања истинских знања, јесте понашање и вјеровање наших људи у вези са градобитним облацима. Наиме, донедавна је у Сријему а исто тако и у Мачви и Поцерини, у вријеме најлакша градобитних облака, рађено ово: старије особе позивале су по имену неког утопљеника, износиле по мало брашна и соли из куће у двориште гдје су такође постављали сјекиру или косу⁴ сјечивом горе окренуту. Све је то рађено по давнашњем увјерењу да ће се тако од села одагнати градобитни облаци. У овим радњама се, сачуваним и до наших дана у нашем народном вјеровању и понашању, несумњиво одржавају елементи врло стари, елементи који потијечу још из анимистичког ступња људских објашњавања појединих ствари: да су наиме, облаци и грађ који пада из њих дјело неке ражљугане силе, а коју наивни и некадри људи покушавали жртвом (у овом случају брашном и сољу) да одбровоље или оштрицом гвоздене алатке да уплаше! А шта данас раде Сремци или Поцерци у таквим приликама? Они сада на сумњиве им облаци испалају специјалне гранате⁵ због којих из облака пада само пљусак кише али не и грађ. То су испробана средства и сељаци љети имају, особито у виноградарским крајевима, организовану службу мотрења на такве облаци и испаливања граната на њих. И сада, када човјек пита Сремца како су они раније тјерали градобитне облаци одговориће са призвуком стида да су и они радили као и њихови стари јер нијесу знали ништа боље и ефикасније. А Поцерац или Мачванин на такво питање додаје „Ето такав је био народ прост и затуцан“⁶.

3. Уз ова два помињемо још један примјер који нам је некако познатији, јер је у прошлости био код наших људи општији. То је обичај

³ Сима Тројановић: *Вайра у обичајима и животињу српског народа*, „Српски етнографски зборник“ књ. 45, Београд 1930, стр. 86.

⁴ Милан Јевтић: *Одбрана од града у Поцерини*, „Гласник Етнографског музеја у Београду“ књ. XXI, Београд 1958, стр. 281—292.

⁵ Мирко Барјактаровић: *Првобитни облици религије*, Београд 1956, 60.

⁶ Милан Јевтић, *op. cit.*, 281.

додола, мађиског обреда који је извођен за кишу. Додолке су дјевојке, зеленилом окићене, које су ишле од куће до куће (кроз село) те играле, пјевале и молиле Бога да падне киша. Када би дошле пред нечију кућу људи су их поливали водом из каквог суда: да би плуснула киша на поља баш тако као што су и додоле посуте водом. У основи својој то је један прастари мађиски обред у којем се одговарајућом игром и пјесмом као и имитативним путем изливања воде на зеленилом окићене дјевојке жељела да дочара киша.

Данас, када се и са веће даљине јазовима доводи вода до имања а коју човјек може да окрене на своју љетину када год то хоће⁷ и када људи већ и сами стварају вјештачку кишу, сасвим је природно што је у таквим условима нестало додола тог окамењеног преостатка далеке прошлости.

Из ова три досада наведена примјера преокрета и промјена у народним вјеровањима јасно се да извести закључак да када се људи увјере у нешто ново и корисно они престају по давнашњој инерцији „ваља се“ да раде онако како је генерацијама и прије њих рађено. Позитивна научна знања могу, дакле, и сасвим брзо да стресу и хиљадама година накупљана празновјерна оптерећења са људскога духа.

II

1. Сада ћемо навести неке промјене које су се догодиле у обичајима. Узмимо прије свега бадњак, давнашњи обред ложења дрвета о зимској солстицији, односно о хришћанском Божићу. Ложење бадњака раширен је обичај и код бројних других не само код наших народа. Али, ма колико да је то стар обичај и да се нашироко практикује код разних народа, под измијењеним условима и тај се обичај преиначава или и сасвим губи. Код нас је, напримјер, послје другог свјетског рата у неким крајевима забрањивана употреба отвореног огњишта и доношене су одговарајуће одредбе за штедњу шума. Због тога су сељаци почели да купују штедњаке. У ложиште штедњака не може да стане бадњак великих димензија какав је дотада ложен. Зато се бадњак своди и дегенерише до гранчице и уствари до свог симбола или га сасвим и у сваком облику једноставно нестаје. А када нестаје бадњака природно је да ће нестати и вјеровања да је угарак од бадњака нека врста утука за болести и неке друге људима непријатељски расположене силе. Осим тога, када ишчили бадњак јасно је да ће и божићна слама и варице (којима је бадњак пресипан) такође нестати из народног вјеровања.

Али, у вези са нестајањем отвореног огњишта неће само бадњак да нестане. Нестаће или ће се измијенити и други обичаји који су били за огњиште везани. Конкретно, доведе се млада у кућу. У новим приликама она не може да обилази вагриште (сада штедњак) као што се то радило док је у кући постојало отворено огњиште, јер штедњак се налази у једном крају просторије, док се огњиште по правилу налазило на средини њеној. Или ако један домаћин има стару и нову кућу то обвођење младе око огњишта се обави у старој кући. Дакле, негдашња највећа

⁷ *О религији* (Издање Коларачевог народног универзитета у Београду), Београд 1953. стр. 101.

светиња куће, огњиште, која је у току времена губила од своје светости у оваквим приликама губи и последњу љуштину која се одражавала али без неког садржаја.

Разумије се да ће поред тога да нестану и обреди и вјеровања који су се раније обављали у вези са веригама и пријекладом, пошто су и ови објекти, као саставни дио старинске куће и отвореног огњишта, уклоњени из куће. Шта то у основи значи? То значи да технички и материјални напредак, у овом случају уређаја за ложење ватре, потиснуо је и обредне и вјеровања везана за оно што се преиначава или потискује из материјалне културе. Материјално уздизање људи истовремено их ослобађа сувишних и назадних баласта обичајне и обредне природе. Макар то било лагано и макар у почетку дјелимично.

Кад помињемо штедњу шума додајемо још нешто. Послије рата код нас је забрањено држање коза, јер су оне уништавале младу шуму. Нестанком коза нестало је и кострети, а нестанком кострети нестало је и старог врећарског (мутавацког) заната, па разумије се и свих вјеровања и обичаја који су се односили на тај занат.⁸

2. Други примјер који наводимо јесте из групе обичаја уз послове. Док је код нас жито и у равним и плодним крајевима жњевено српом, за жетву је требало више времена. А да би се жетва брже и благовремено обавила скупљао се често и већи број жетвара или мобеника. Мобеници опет, уз сам рад или у паузама, пјевали су и одговарајуће, жетелачке пјесме. На самом завршетку жетве поједином домаћину извођен је и обичај последњег снопа⁹ или „дожињанце“, који се на примјер у Суботици био претворио у општу земљорадничку славу¹⁰.

Али, откада се у напреднијим крајевима жито жање машинама, за жетву није потребна моба. А када нема мобе о жетви јасно је да нема ни жетварских пјесама нити обичаја које су жетеопци до одређених појединости обављали. Или су пак ти негдашњи обичаји сада сведени на обичан састанак и весеље младежи.

3. Раније су се жене на селу порађале у штали или у којој другој споредној просторији. Тада су поред породиље стављани гробени, метла и бијели лук. Све то да би је заштитило од злих утицаја. Новорођенчету је обично пућак отсијежан старим српом, потом је оно потапано у хладну воду и на крају провлачено кроз вучји „зев“¹¹. А све је то рађено да би дијете било здраво и отпорно. Како знамо срп је алатка која у народној вјери има одређену улогу. Више него коса или сјекира. Срп, као и вериге кућне, има улогу култног предмета и он понекад служи као врста фетиша. Међутим, нестајањем српа из његове материјалне употребе, као и верига изнад огњишта, нестаће и вјере у срп као предмет са мађиско-

⁸ Види Сребрица Кнежевић: *Мутавацке „козофреди“ у Ивањци*, „Зборник филозофског факултета у Београду“ књ. III, Београд 1956.

⁹ Од којег је жито стављено у сјеме за наредну сјетву (Ivo Franić: *Narodni običaji iz prvo oranje i srezu slavonskopožeškom*, „Гласник Етнографског музеја у Београду“ књ. X, Београд 1935. стр. 34).

¹⁰ Јован Ердџановић: *О њореклу Буњеваца*, Београд 1930, стр. 268

¹¹ Милорад Драгић: *Заблуде, сујеверја и народно здравље*, Београд 1952, стр. 71, 72, 74.

мистичним својствима а која су му одавна придавана. А то значи да нестају и последњи трагови једног уистини старог и другачијег менталитета.

Данас сељанке из приградских села, а утолико прије оне које су се настаниле у вароши, природно је да се порађају у болници и уз помоћ медицинских стручњака. Зато је и јасно да се у таквим приликама изостављају све оне радње и поступци које су на селу приликом порођаја практиковане са породилњом и новорођенчетом.

III

Новим савршенијим средствима којима се људи служе и раде, примањем истинских знања од стране широких слојева становништва, као и преокретом друштвеноекономских односа послјије другог свјетског рата у нашој земљи створени су услови за бржу измјену материјалнога живота наших људи. А када се мијења материјална основа јасно је да се мијења и оно из обичајног и вјерског живота што је било везано за ту основу, а то значи менталитет људи се мења.

SOME CHANGES IN BELIEFS AND CUSTOMS AMONG YUGOSLAVS IN THE PERIOD OF THE BUILDING UP OF SOCIALISM

In the present article the author treats some concrete examples of changes occurring in beliefs and customs i. e. mentality of our people in connection with changes of material basis and material progress. It results obviously from these examples that beliefs and customs related to some objects of material culture change or disappear simultaneously with changes or disappearance of these objects.

ЈОВАН Ф. ТРИФУНОСКИ

ПОСЛЕРАТНЕ МИГРАЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА У НР МАКЕДОНИЈИ

1. — У периоду после другог светског рата збиле су се битне социјалистичке друштвено-привредне промене у нашој земљи. Због тога су се на широкој југословенској територији јавила кретања становништва различитих праваца и јачина. То је зависило и од специфичног услова појединих покрајина и народних република.

Новије миграције становништва у НР Македонији без сумње спадају у веома изразите и разноврсне. За период дуг око петнаест година испремештен је толики број становништва да се може упоредити само са неком чувеном сеобом у прошлости. Осврнућемо се у **н а ј к р а ђ и м ц р т а м а** само на врсте миграција и њихове узроке.

2. — У послератним годинама НР Македонија доживљава незапамћен пораст градских насеља и са тим мењање структуре становништва. Услед брзог развитака и сталног унапређења осталих функција, градови су привукли неколико стотина хиљада **македонског сеоског становништва**. Сељаци на slabим земљиштима, који су ко зна колико времена једва састављали крај с крајем, одлазе у градове, у привреду чије је стално ширење стварало нова радна места. Не само они, већ су одлазили са села и становници који су имали прилично земље.

Поставља се питање: зашто је македонско становништво у томе много учествовало — више него у другим југословенским републикама — и чиме се то може објаснити? Индустријализација македонских градова је главни чинилац који утиче на померање становништва. Затим, ту су могућности школовања, концентрација администрације, политичких установа и слично.

Није само то у питању. Један од врло важних момената је свакако и у томе што је живот у градовима једва нешто скупљи него у малим насељима. А то је, поред осталог, свакако био врло важан услов који је људе подстицао да се лако одлуче на мењање места боравка. Досељеници у градовима сада имају простране и лепе паркове, осветљене улице, установе за културну разоноду. А свега тога у неуређеним и разбацаним македонским селима и њиховим неразвијеним крајевима доскоро није било.

Глад за земљом скоро је свуда код Македонаца усахла. Земља без модерних средстава за обраду све се мање цени као основа за живот. Много

је сељака који земљу нуде на продају. Њихова земља већином прелази у руке задруга и других социјалистичких газдинстава¹. Процес раслојавања македонског села и подруштвљавања земље је веома изразит. Социјалистичка газдинства треба да омогуће прелаз на више облике рада у пољопривреди и да убрзају ликвидацију заосталости пољопривреде иза других привредних грана.

Омладина, која је прошла кроз школу, радну акцију или Армију, тешко се мири са останком на селу. Читава села остала су скоро без младића јер су отишли да живе у градовима. Истим путем пошле су и девојке. Услед оваквог одлива младих људи у многим селима просек становника, на које је пао сав посао око обраде земље, пење се чак и до 50 година. Самим тим они су мање способни за начин производње у савременим условима. Многа домаћинства у селима, која су остала са старијим људима, постепено се гасе.

Утицај развитка индустрије не осећа се само у кретању становништва из села у градска насеља, него делимично и на померање из једних села у друга. Из виших планинских, претежно сточарских насеља, македонски исељеници једним делом заузимају нижа земљорадничка села чији становници иду у градове или се исељавају у Турску. Тако сточари прелазећи у ниже крајеве постају земљорадници, а земљорадници прелазећи у градове постају индустријски радници и службеници. Данас већ има знатан број брдских и планинских села у којима се број становника преполовио. Нема домаћинства ни у једном македонском селу без скорашњих исељеника.

Напред изнета појава је веома типична у оба дела НР Македоније.

У западном делу образовале су се четири такве изразите струје: три воде у пространу Битољско-прилепску котлину, и једна води у Тиквешку котлину. У прву област досељавају се македонски сељаци из охридско-струшке околине, затим досељеници из Демир Хисара или Железника и досељеници из Пореча. У другу област доста се насељавају сељаци из Маријова.

У источном делу НР Македоније развиле су се три изразите македонске струје — две осоговске и једна пијанечко-малешевска. Прве воде у Овчеполску и Кочанску котлину, трећа само у Кочанску котлину. У свим тим котлинама Македонци су се знатним делом неселевали пре свега у доскорашња турска села.

У многим деловима појединих општина-комуна дошло је скоро и до потпуног ишчезавања планинско-сточарских села. Овде наводимо само неколико примера. Узећемо општину Градско у средишњем делу Повардарја. Идући за бољим животом у селу Свећанима у поменутој општини од ранијих 35 домаћинства сада су остала само 2. У селу Дворишту од 25 домаћинства сада је остало само 1. У селу Крнину од 40 домаћинства сада су остала само 3 итд. А села Скачинце, Хаџи-Јусуфли, Убово, Енешево, Чрешка у тој општини више не постоје. Њихови на-

¹ Ј. Т р и ф у н о с к и: *Пољопривредна добра у Македонији*. „Гласник Српског географског друштва“, св. 40, бр. 2, Београд 1960, стр. 149.

напуштени атари данас служе као зимска пања сточарских задруга „Бистра“, „Сточар“, и других.

Примера напуштања читавих села има и у сливовима Црног Дрима, Радике, изворишним деловима Треске и Црне у западном делу Републике. Тамо где се није могла развити привредна делатност, која би људима многих пасивних села пружила пристојан живот какав има савремен Југословен, излаз је потражен у потпуном иселјавању. У ширем Дебарском крају је, можда, пасивност највећа, па је из њега највеће иселјавање. Срећу се напуштене куће и крчевине. Читава македонска села у пределу Дримске Малесије од краја другог светског рата до 1961. године остала су празна, јер су њихови становници сишли у низине и у градове. Исти је случај у познатом мијачко-галичком крају у сливу Радике, у околини Кичева, у Демир-Хисару, Маријову, Горњој Реци, сливу Маркове Реке итд.

Колико је напуштање сеоских насеља и прелажења становника у градове, јасно је показао и наш попис становништва из 1961. године. Према стању од 1953. године најновији попис је открио опадање сеоског становништва у 35 већином пољопривредних општина — комуна НР Македоније². Те општине по срезовима су овако распоређене: у Тито-велешком 7, Битољском 7, Кумановском 6, Штипском 6, Охридском 5, Скопском 3 и Тетовском 1. Поменути процес је интензивно захватио скоро целу Македонију. Само општина Чашка са пространом територијом у околини Титовог Велеса (слив Бабуне и Тополке) од 1953. до 1961. године има мање 33% становништва.³

Јавиле су се живе сеобе становништва и из мањих градских насеља у веће и развијеније градове. Скопље, Битољ и Титов Велес у томе су били врло привлачни. Претежно млађи људи из појединих варошица, који се школују у већим градовима тамо добијају у службе. За њима прелазе њихови родитељи и део осталих рођака. Уместо ових становника, у варошице долазе становници околних села. Услед те брзе и непрекидне смене, становништво скоро свих македонских варошица није могло добити потпуно грађанске одлике живота. Становништво неких варошица није се могло ни повећати (Валандово, Берово, Делчево, Пехчево, Крушево, Кичево).

Кретање становништва из села у градове Македоније, међутим, створило је један од најтежих проблема: тај велики прилив у многим градовима премашао је капацитет могућности насељавања. Македонски градови су после рата већином били затечени у необично тешким станбеним приликама. Због тога су сви градови НР Македоније, услед при-

² У НР Македонији има 73 општине (до почетка 1962. године).

³ НР Македонија 1953. године имала је 62.7% пољопривредног становништва. По попису од 1961. године то становништво спало је на 50.9%. Ова наша Република укупно има 1.719 сеоских насеља. Од тога смањено се број становништва од 1953. до 1961. године у 946 села (у 846 села тај је број опао и до 50 од сто према ранијем попису). У то доба сасвим је ишчезло 15 села.

мања становништва, у кратком послератном периоду морали брзо мењати своју физиономију.

Упоредо са реконструкцијом старих, грађени су и нови делови у градским насељима. Тако послератна изградња представља велики квалитативни скок у развоју градова. Готово у свима познатим градовима изграђени су нови станбени квартави, културне и физкултурне установе, шеталишта са лепим дрворедима, индустријски објекти итд. Само између 1953. и 1961. године Скопље је добило 13.847 нових станова, Битољ 2.206, Куманово 1.712, Штип 1.040 итд. Становништво појединих градских насеља је за кратко време удвостручено и непрекидно се повећава.

Како је растао број градског становништва, претежно због непрекидног досељавања, јасно се види и из наведених података. Од 1953. до 1961. године пораст становништва у процентима износио је: у Скопљу — 36, Битољу — 31, Прилепу — 26, Куманову — 32, Титовом Велесу — 38, Тетову — 25, Штипу — 35, Охриду — 32, Струмици — 32, Гостивару — 34, Кавадару — 51, Кочанима — 37, Кичеву 7, — Ђевђелији — 26, Струги — 37, Ђорџу Петрову (раније Генерал Ханрис) — 116, Дебру 15, Радовишту — 18, Ресну — 12, Светом Николи — 22, Борову — 3, Крушеву — 7, Неоготину — 45, Делчеву — 4, Кривој Паланци — 12, Кратову — 20, Валандову — 1 и Пехчеву — 4.⁴

Процес миграције село-град, који је отпочео пре петнаест година, у Македонији свакако ће достићи врхунац у току следећих пет година. Тада се предвиђа даљи социјалистичко-друштвени, културни и привредни развој. У градовима биће изграђено више нових индустријских објеката у које ће се инвестирати око 470 милијарди динара.

Поменути процес наговештавају и одговори ученика у сеоским школама. Просечно од 50 ученика, где је вршена анкета, само су двојица написали да желе да остану на индивидуалном поседу својих родитеља. Остали желе нешто друго — да уче аутомеханичарски и браварски занат, да продуже школовање у средњотехничким, медицинским, економским и другим школама, да се запосле у трговини, на железници, да стекну разне друге квалификације. И анкета спроведена међу родитељима дала је сличне резултате.

3. — Приказали смо у главним линијама послератно кретање македонског становништва: а) у правцу село — град и б) у правцу планински крајеви — ниске котлине. То је свакако најкарактеристичније.

Али у овом периоду било је и кретања становништва друкчије врсте. Ту ћемо најпре поменути планску миграцију, којом је руководила државна власт, и која је оличена у колонијацији Македонаца у Војводини. Непосредно после другог светског рата (1945.—1948. године) тамо је пресељено 1.678 домаћинстава са свега 10.352 становника. Колонисти из Македоније у Војводини већином

⁴ Насеља су поређана по величини њиховог укупног броја становништва.

живе у околини Панчева (насеља Јабука, Качарево и Глогоњ)⁵, нешто и у околини Вршца⁶ и у другом крајевима.

У поменутој колонизацији Војводине учествовало је сеоско становништво углавном из око 20 планинских предела Македоније и из око 300 различитих сеоских насеља. Ти предели су: околина Криве Паланке, Куманова, затим Пореча, Демир Хисара, па околина Струге, Охрида, Титовог Велеса, Скопља, Кичева, Ресна, Тетова, Кавадара итд. Многи колонисти су сматрали да су у Војводини повољније прилике за живот и зато су они касније настојали да доведу у своју близину и поједине своје рођаке. Међу колонистима има и наших оптаната из Арбаније, на пример, из околине Корче.

4. — Од 1953. године, иако су у нашој земљи „мањинама загарантована сва права“, отпочело је пресељавање заосталог турског становништва из Македоније у Турску. Разлози за исељавање турског становништва „пре свега су родбинске везе и верске побуде“. Ово исељавање до сада је обухватило више десетина хиљаде сеоског и градског становништва. Исељеници су претежно били из околине Кочана, Штипа, Светог Николе, Радовишта, Струмице, Скопља, Титовог Велеса, Кавадара, Битоља итд., као и из многих градова.⁷

Треба истаћи, да се осим правих Турака у Турску исељавају и поједини представници муслиманских група као што су Торбеши (муслимански Македонци — из Доње Реке, околине Кичева, Прилепа, Кавадара, Скопља) и Арбанаси. Ти не турски становници, због јаких верских утицаја у прошлости, у знатној мери се осећају као Турци.

5. — Куће и имања исељених Турака у Македонији знатним делом куповали су муслимани из крајева старе Рашке (НР Србија и НР Црна Гора). До сада се населило око 1.100 таквих „бошњачких“ домаћинстава. Ови насељеници потичу из околине Иванграда, Бијелог Поља, Плевља, Новог Пазара, Сјенице, Пријепоља и Прибоја.

Санџачки муслимани у Македонији основали су три оазе: једна је у Скопљу и његовој околини; друга је у околини Титовог Велеса; трећа је у околини Прилепа. У околини Скопља „Бошњаци“ су сконцентрисани у 11 сеоских насеља. У околини Титовог Велеса сконцентрисани су у 5 сеоских насеља. У околини Прилепа сконцентрисани су у 9 сеоских насеља⁸.

Поставља се питање: зашто су се „Бошњаци“ насељавали по НР Македонији? Санџачко становништво у планинским крајевима се то-

⁵ Ј. Трифуноски: *О послератном насељавању становништва из НР Македоније у три банашка насеља — Јабука, Качарево и Глогоњ*. „Посебна издања Научног одељења Матице српске“, Београд 1958.

⁶ Б. Русић: *Белешке о најновијим насељеницима из Македоније у седам села вршачког Банаша*... „Посебна издања Научног одељења Матице српске“, Нови Сад 1958.

⁷ М. Панов: *О исељавању Турака из НР Македоније*. „Зборник радова VI Конгреса географа Југославије“, Љубљана 1962 (у штампи).

⁸ Ј. Трифуноски: „Бошњаци“ у Македонији. „Географски преглед“, св. V, Сарајево (у штампи).

лико намножило да се један његов део мора некуда отселити. Са иселљавањем Турака из Македоније створени су услови за њихову сеобу и према поменутој нашој Републици. Према томе ова миграција представља спуштање брђана и планинаца из сиромашнијих делова Санџака у пшомије котлине Македоније.

Али неки „Бошњаци“ нису прелазили у Македонију само са поменутог узрока: један део ових досељеника у Македонију се не насељава са намером да се ту стално задржи, него да као „Турци“ стекну право на даљу сеобу у Турску где имају рођака одсељених од 1922. до 1928. године⁹.

6. — Поменућу још досељавање косовско — метохијских Шиптара. Поједине области НР Македоније последњих година доста су привлачне и за густо насељено косовско-метохијско становништво. Највеће групе тих досељеника сада се налазе у Скопском Пољу, по Овчеполској котлини,¹⁰ у околини Титовог Велеса, Прилепа и на југу су допрли све до Штипа, Тиквеша и Битоља.

Косовско-метохијски Шиптари насељавали су се у групама углавном од 1954. године. Они су долазили из села у околини Гњилана, Урошевца, Призрена, Ђаковице, Косовске Митровице итд. У насељавању шиптарског становништва по Македонији постојали су углавном чисто економски узроци. Планинска и брдска села Косовско-метохијске области имају велики природни прираштај становништва, а сиромашна су у земљишту подесном за обрађивање. Зато се и ова миграција мора означити као кретање становника из пасивнијих крајева Југославије у поједине њене родније области.

7. — Предња излагања показују да је за последњих петнаест година становништво НР Македоније било у непрекидном покрету. То кретање ће се и ода сада продужити.

На миграције су утицали многобројни друштвени и привредни фактори. Главни емиграциони центри су планинске и брдске области са сеоским насељима. А главни имиграциони центри су плодније долине, поља и нарочито њихова градска насеља.

Да ли се може приближно одредити број домаћинстава или становника који су учествовали у послератним миграцијама у НР Македонији? На то је питање тешко дати тачан одговор. По процени, са којом се сви служу, поменути број свакако није мањи од око 600.000 становника. То представља скоро једну половину укупног броја садашњег становништва ове наше најјужније Републике.

Проблему најновијих миграција становништва у целој нашој земљи до сада није посвећена скоро никаква пажња. Међутим, како самим

⁹ М. Лутовац: *Миграције и колонизације у Југославији у прошлости и садашњости*. „Гласник Етнографског института САН“, VII, Београд 1958, стр. 19.

¹⁰ Ј. Трифуноски: *О насељавању косовско-метохијских Шиптара по Овчеполској котлини*. „Гласник музеја Косова и Метохије“, IV—V, Приштина 1960.

миграцијама као антропогеографској и етнолошкој појави, тако и њиховим последицама треба прићи с више научног интересовања. Нужно је у томе да узму активног учешћа не само антропогеографи и етнологи, већ и демографи, економисти, статистичари и други научни трудбеници.

Свестранијим проучавањем савремених миграција у нашој држави „најбоље би упознали сами себе“, дали бисмо важан допринос познавању земље, и уопште унапређењу саме наше науке. Затим, од тога бисмо имали и многе практичне користи.

LES MIGRATIONS DE LA POPULATION DANS LA RP DE MACÉDONIE APRÈS LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE

Dans les années de la période d'après-guerre il s'est produit, dans la RP de Macédoine, un accroissement dans précédent des agglomérations urbaines et un changement de la structure de la population. Les villes ont attiré des centaines de mille villageois. Les paysans-propriétaires des terrains peu fertiles se rendent en ville, s'incorporant à l'économie urbaine dont l'épanouissement constant créait de nouveaux postes de travail. Mais ce n'étaient pas uniquement les paysans pauvres qui affluaient vers les centres urbaines, même ceux qui possédaient des terrains suffisants désertaient les villages.

Les migrations de la population n'ont pas lieu seulement entre les agglomérations rurales et les agglomérations urbaines: la population circule aussi entre les villages particuliers. Les habitants des installations humaines, situées dans les régions de haute montagne qui s'occupaient pour la plupart d'élevage, descendent dans les villages des régions plus basses, habités par la population agricole, dont certains membres se rendent en villes ou bien émigrent hors du pays. De cette façon-ci, les éleveurs s'étant installés dans les régions plus basses se transforment en agriculteurs et ceux-ci, de leur côté, deviennent ouvriers industriels et employés après avoir déménagé en villes.

Le recensement de la population de l'année 1961 a démontré nettement la véritable étendue de la désertion de la population des villages situés dans les régions de haute et de basse montagne. Le dernier recensement a découvert, en comparaison avec la situation de l'année 1953, un décroissement de la population rurale dans 35 communes rurales de la RP de Macédoine (cette république se compose de 75 communes en tout). La commune de Caška avec un vaste territoire aux environs de Titov Veles a seule subi, dans l'intervalle de 1953 à 1961, une réduction de 33 p. c. de la population. Il y a beaucoup de villages qui ont complètement disparu.

Depuis l'année 1953, date où les minorités de la Yougoslavie ont obtenu „la garantie de tous leurs droits“, a commencé l'émigration de la population

turque de Macédoine en Turquie. Les causes de cette émigration de la population turque sont „en premier lieu les liens de parentés et les motifs religieux“. Ce courant migratoire a englobé jusqu'ici plusieurs dizaines de mille habitants des villages et des villes. Outre les vrais Turcs, les représentants de divers autres groupes musulmans, parmi lesquels le sentiment national turc est considérablement développé, ont pris aussi la direction de la Turquie.

Est-il possible de déterminer, du moins approximativement, le nombre de menages ou d'habitants qui ont pris part aux mouvements migratoires d'après-guerre dans la RP de Macédoine? La réponse exacte à cette question nous paraît assez difficile. Selon certaines évaluations ce nombre n'est pas, de toute façon, inférieur à 600.000. Ce chiffre représente à peu près la moitié de la population actuelle totale de cette république extrême méridionale des Slave du Sud.

АТАНАСИЈЕ УРОШЕВИЋ

СТАНОВНИШТВО БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XVI ВЕКА

У својој студији *Les déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'empire ottomane*¹ професор Истанбулског универзитета и директор Института за турску економску историју Ömer Lütfi Barkan на основу литературе, турске и стране, и на основу докумената у турским архивима излаже начине насељавања турског па и другог (татарског и туркменског) становништва у освојеним крајевима, међу којима и насељавање интервенцијом државе, па чак и депортацијом, која је из разлога безбедности турске власти и турских гарнизона или из економских разлога примењивана каткад и на нетурско становништво на Балкану, само тада у обрнутом правцу, обично из освојених крајева у Малу Азију.

Поред оних који су се на позив државне власти сами одазивали на колонизацију да би се ослободили економске зависности својих господара на чијим су имањима радили, било је, дакле, и колониста које су представници власти срезова у одређеном контингенту морали са своје територије упућивати у освојене крајеве. Ту су на првом месту узимани сиротиња, бескућници, скитнице, зеленаши, људи лошег владања, нерадници, затим и они који су из нерада прешли са села у градове. Поред њих од представника срезова су се за развитак градова у освојеним областима у депортацију тражили и занатлије свих врста. Свима њима су излагани услови живота у крају куда су имали да иду и повластице које ће тамо имати (добивање земље у својину, ослобођење од данака за извесно време и сл.).

Да би доказао да је ова депортација била ефикасна и да је она још у почетку XVI века дала добре резултате, аутор поменуте студије на основу података из пописа становништва у Турској око 1520. и 1530. године даје сумаран преглед становништва Балканског полуострва у оквиру турске царевине по санџакатима, а поред тог прегледа, на основу детаља тих пописа по насељима, које у овој студији није објавио, дао је карту насељености једног дела Балканског полуострва са сигнатурама посебним за хришћане, муслимане и Јевреје, као и сигнатурама њиховог војничког уређења (муселими муслимани и војници хришћани). Јуруци су

¹ „Revue de la Faculté des sciences économiques de l'Université d'Istanbul“, Année 11, No 1—4, Istanbul, 1953.

исто тако као становништво посебне друштвене организације обележени посебном сигнатуром. И за татарска насеља је на тој карти дата посебна ознака.

Дајемо овде тај сумарни преглед становништва са изменом у редоследу санџаката, да би у табелици наши крајеви мање-више били на окупу.

Уз овај преглед су потребна следећа објашњења:

1) Тадашњи санџак звани Паша био је јако неправилног облика и врло велик (имао је 34 среза). Пружао се од Једрена па све до Скопља, обухватајући Једрене, Пловдив, Солун, Битољ и Скопље, с тим што Ђустендилски санџакат (некадашња област Дејановића, углавном источна Македонија) није улазио у његов састав.

2) Кизилџа муселем, Чингене и Цигани Румелије нису санџакати иако су дати под тим називом. Они, Цигани, и једни, и други, и трећи, нису чинили посебне територијалне јединице, већ су, иако раштркани по целом Балканском полуострву, били само прикључени војној и финансијској отоманској управи и убрајали се у санџакате без територија.

3) Са таблице Барканове није овде узет у обзир санџакат Кафа, на Криму, назван тада тако по средишту Кафи, доцнијој и садашњој Феодосији, који се тада административно припојавао Балкану.

Преглед бројног стања становништва Балканског полуострва по пописима из прве половине XVI века.

Санџакат	Д о м а ћ и н с т в а			укупно
	мусл.	хришћ.	Јевреји	
Визе	12 193	9467	—	21 660
Чирмен	12 686	1578	—	14 264
Силистрија	17 295	6 615	—	23 910
Никопољ	9 122	31 891	206	41 219
Софија	1 569	24 341	—	25 910
Видин	914	19 517	7	20 438
Ђустендил	6 640	56 988	49	63 677
Паша	66 684	183 512	2998*	253 194
Охрид	641	32 748	—	33 389
Елбасан	526	8 916	—	9 442
Скадар	1 116	23 859	—	24 975
Дукађин	—	1 829	—	1 829
Црна Гора	—	3 446	—	3 446
Призрен	359	18 382	—	18 741
Вучитри	700	18 914	—	19 614
Крушевац	881	25 759	—	26 640
Смедерево	2 367	106 861	—	109 228
Зворник	2 654	13 112	—	15 766
Босна	16 935	19 619	—	36 554
Херцеговина	7 077	9 588	—	16 665
Јањина (Епир)	613	32 097	—	32 710

* Јевреја је било у Једрену (око 500 к.) и у Солуну (око 2500 к.).

Санџакат	Д о м а ћ и н с т в а			
	мусл.	хришћ.	Јевреји	укупно
Карлисели (Етолија)	7	11 395	—	11 402
Трикала (Тесалија)	12 347	57 671	387	70 405
Евбеја	663	33 065	—	33 728
Мореја	1 065	49 412	464	50 941
Галипољ	5 001	3 901	23	8 925
Родос и Кос	1 121	5 191	—	6 312
Митилена	332	7 327	—	7 659
Кизилца муселем	5 157	—	—	5 157
Цигани (Чингене)	2 694	—	—	2 694
Румелијски (Балкански) Цигани	4 203	10 294	—	14 497**
Свега::	193 562	827 295	4 134	1 024 991

Укупно је, дакле, средином прве половине XVI века на Балканском полуострву у границама турске царевине (закључно са Босном, без Далмације) било 1.024.991 становника. Код Херцеговине бројно стање становника је показано нешто мање но што га је било, јер недостају подаци за три среза. Из истих разлога изостало је и бројно стање Истанбула, које проф. Баркан цени на 400.000 до 500.000 (стр. 64). По проф. Баркану, бројном стању становника на Балканском полуострву треба додати 40.000 за тимариоте и њихове оружане пратње и најмање 10.000 за војнике по тврђавама, одреде јаничара по већим градовима, царски двор и екипе великодостојника. Ту затим није убројано робље, чије је бројно стање сасвим непознато. Треба имати на уму уз то да је било домова који су на неки начин измакли попису. Узевши све ово у обзир излази да је на Балканском полуострву у границама тадашње турске царевине заједно са Истанбулом могло бити до 1.600.000 становника.

Карта коју је проф. Баркан дао уз поменути студију иде не само као прилог тој студији већ и као њена шира допуна. Док је у студији пружио сумаран преглед бројног стања становништва на Балканском полуострву за време пописа становништва око 1520—1530. године, дотле је он на приложеној карти, по подацима којих у регистрима тих пописа има за свако насеље у тадашњој Турској, посебним бојама и посебном сигнатуром представио распоред становништва по верској припадности, по социјалном или војничком уређењу (муселими, војнуци, Јуруци). Сваки пун знак (кружић, квадратић, троугао, искошен крстић) представља на карти 250 кућа (домаћинстава). Док се то код сеоских насеља могло уопштити и дати пуним знацима, код градова се, као ређих насеља, бројно стање кућа морало представљати тачније, те су извесни знаци код њих (квадратићи) делимично обојени, те се за те непуне квадратиће бројно стање узима од ока, према величини простора обојеног знака.

** Румелијски Цигани ће бити Цигани које су Турци затекли на Балкану, те отуда код њих мноштво у хришћанској вери, док су остали Цигани (Кизилца муселем и Чингене). Цигани који су се досељавали по турском освојењу Балкана.

У тој поменутој студији проф. Баркан помиње своју карту у рукопису („оригиналну карту“) коју попуњава сигнатурама по тим пописима из доба султана Сулејмана Величанственог. Међутим, приложена карта уз ту студију о депортацијама као методу насељавања и колонизације обухвата само труп Балканског полуострва до Дарданела и Олимпа на југу, иако је аутор, како смо видели, имао и дао податке за грчке области па, како на једном месту у тој студији (стр. 61) каже, да је те податке убацио на карту у рукопису чак и на простору Мореје. Из журбе да се карта приложи уз дело она је скраћена и према западу, те њоме нису обухваћени ни северозападни делови Полуострва, јер се није стигло да се подаци пописа пренесу и на те крајеве. У студији се износи (стр. 61) да у моменту штампања карте аутор још није располагао подацима из тих пописа за санџакате Босну, Зворник, Дукађин, Црну Гору и Смедерево, као и за Галипољски санџакат, који је, поред Галипољског полуострва, обухватао још острва Имброс, Самотраки, Тасос и Лимнос. Добивши их накнадно, он је неке од њих ипак убацио у карту (за Црну Гору на пример, па и за доње Полимље и горње Подриње, за које се услед непотпуности карте не види коме су санџакату припадале ове две последње области). Остале области Полуострва на северозападу делом, како видесмо, нису ни захваћене картом, а делом су (цео Смедеревски санџакат на пример) остале на карти без тих сигнатура које пружају извесне детаље у распореду хришћана и Турака (и муслимана уопште), те се за њих морамо задовољити оним глобалним цифрама о бројном стању становништва по санџакатима.

На тој карти проф. Баркан је извукао границе санџаката и посебним знаком (дуплим црним кругом) обележио њихова средишта, те нам се тако пружа преглед њиховог простирања и обухват срезова, чија су средишта обележена црним кружићем заједно са исписом њихових имена. Није на одмет да овде разгледамо ту поделу тога дела Балканског Полуострва на санџакате и простирање тих санџаката.

Истанбул је као град централне управне власти био ван те поделе и чинио засебну административну јединицу.

Први санџакат западно од Истанбула био је *санџакат Визе* са истоименим средиштем, сада малим местом западно од Мидије. На северу се овај санџакат пружао до планине Странџе, на западу скоро до Једрена, одакле му је после граница повијала према Мраморном мору. — Југозападно од њега протезао се поменути *Галипољски санџакат* са средиштем у Галипољу, а северно од санџаката Визе пружао се *Силистријски санџакат* са главним градом Силистријом (на Дунаву). Пружао се све до Дунава према северу, захватајући и целу Добруцу заједно са делом Дунава. — Западно од њега, с протезањем кроз северну Бугарску све до Видинске области, пружао се *Никољски санџакат* са средиштем у Никопољу. — На једном делу његове јужне стране лежао је мали *Чирменски санџакат* са средиштем у Чирмену (Черномену), захватајући средњи ток реке Марице, у чији оквир суседни град Једрене није улазио. — *Видински санџакат*, са средиштем у Видину, поред Видинске области захватао је и скоро цео Тимочки басен (сем изворишног дела) заједно са Сокобањском котлином. Као среска места су у њему били Кладово (Фетх

ислам) и Соко Бања („Бана“). — Југоисточно од њега, од Ђипровца па до Самокова и Ихтимана, пружао се *Софијски санџакаџ*, у који је улазио и Пирот („Шехирђо“). — Некадашње земље браће Дејановића чиниле су *Ђустендилски санџакаџ* са средиштем у Ђустендилу (на карти „Илица“, турски превод његовог тадашњег другог назива Бања). У саставу овог санџаката били су градови Врање („Иврања“), Радомир, Дупница, Кратово, Штип, Струмица („Устурумџа“), Петрич и Мелник. — *Санџакаџ Паша* био је тада највећи санџакат на Балканском полуострву и, како видесмо, био је врло неправилног облика. Обухватао је најпре кутак у долини подневачког тока Марице између Чирменског санџаката и санџаката Визе, ишао долином доње Арде, одакле је правио обухват Пловдива и Татар Пазарџика, па се развођем између Месте и Струме његова граница спуштала на Беласицу, одакле је избијала у долину Вардара и границом Ђустендилског санџаката излазила на Рујан, Скопску Црну Гору и Шарпланину. Одатле пружањем по развођу између слива Јејејског и Јадранског мора граница му је избијала на Галичицу и онда, обухватајући, Корчу, Костур и Србицу („Серџиџе“), избијала на Солунски залив, тако да му је јужна граница била цела јејејска обала одатле па све до Галипољског полуострва, укључујући и полуострво Халкидик. Већ видесмо да су у њ улазили Једрене, Пловдив, Солун, Битољ и Скопље. На нашој територији среска места су тада у овом санџакату били Битољ, Прилеп, Кичево, Тетово, Скопље, Велес, Штип и Крупиште, сада село на Брегалници, ниже ушћа Злетовске Реке, одакле се од пута дуж Брегалнице одваја пут за Кратово. Ни са карте ни из студије не види се где је било средиште овог великог санџаката. — *Елбасански санџакаџ* је обухватао сливове Семени и Шкумбе, а у његов састав је улазио и Драч. — Слив Црнога Дрима (без Преспе) и цео слив реке Маг улазили су у састав *Охридског санџакаџа*, где је од наших градова као среско место био још и Дебар. — *Призренски санџакаџ* је поред ужег призренског краја обухватао Подриму са средиштем у Хочи, затим Нови Пазар („Трговиште“) и област Бихор са тадашњим истоменим среским местом. — *Вучиџирски санџакаџ* је у саставу имао Косовску котлину (с градовима Вучитрном и Приштином), Горњу Мораву, Изморник и Новобрдску Криву Реку са среским местом Новим Брдом) и Лаб са среским местом Беласицом („Балашниџа“). — *Крушевачки санџакаџ* је у свом саставу имао целу долину Јужне Мораве од Грделиџке клисуре низводно, долину Топлице, Расине, Нишаве (без Пиротске котлине), доњи ток Западне Мораве од ушћа Груже и део Велике Мораве низводно до Раванице. Поред главног града Крушевџа („Алаџа Хисар“) на карти су у оквиру овог санџаката учртана следећа среска места: Лесковаџ, Прокупље („Ürgür“), Ниш, Плана, Матејеваџ („Мадивича“), Бован („Бозван“) и на Грзи или Раваниџи неко место Петрос. — Границе *Ђукађинског санџакаџа* нису учртане, те се ни са карте ни са података из оне таблице о становништву Балкана тога доба не може знати где му је било средиште. У таблицу су наведени и *Скадарски* и *Црногорски санџакаџ*, али на карти нема границе између њих и на њој је само Скадар означен као санџакатско средиште. Ту су у тај заједнички оквир учртана само два среска места: Подгориџа и Пећ. —

Статистичке податке за Смедеревски санџакат, како видесмо, аутор није стигао да обради, те не само да на простору тога санџаката нема сигнатуре за распоред хришћана и муслимана, већ је, пошто су подаци за овај санџакат остали необрађени, цео његов простор на карти остао празан, чак и без исписа среских места. Нису чак обележене ни његове границе на југозападу и западу.

Посматрајући сигнатуре на датом делу карте Балканског полуострва, пада у очи да је источни део балканског тупа био знатно јаче насељан муслиманским живљем по западни. Но и на том источном делу, источно од Искра и Месте, има разлике у томе између појединих области. Јужна страна тога дела, нарочито источно од Пловдива, закључно са трачким приморјем, била је преплављена муслиманским живљем. Црвени кружићи и други знаци те боје узете на карти за муслимане двоструко су јаче заступљени од таквих знакова плаве боје за хришћанско становништво. Таква двоструко јача заступљеност муслимана од хришћанског становништва протезала се и северно од Варне по Делиорману и Добруци, само зачуђује чињеница што су те две области биле тада врло слабо насељене, нарочито то зачуђује за равну и плодну Добруцу. На северној страни тог источног дела Полуострва (северно од планине Балкана), и то од Тутракана на истоку до садашње Лом Паланке на западу, однос хришћана према муслиманима је обрнут: тамо су хришћани бројно били двапут јачи од муслимана.

Даље према западу, на територији Бугарске, Турака је било углавном само у градовима; у селима их је у њој све мање од југа према северу, тако да се у околини Софије јавља само 500 њихових кућа, а у области Видина ниједна.

На територији садашње Грчке Турци (и муслимани уопште) били су прилично добро заступљени у јегејском приморју, нарочито између Месте и Вардара, где ипак нису чинили већину.

На територији Албаније је Турака, односно муслимана, осим у Скадру, Љешу и Елбасану, било и по 200—300 кућа у области Мата, Музекије и околини Љеша и Елбасана.

На територији старе Црне Горе није забележено ниједно муслиманско насеље. Нема их ни у оном глобалном статистичком прегледу.

На територији садашње НР Македоније Турака је било скоро у свим њеним областима, с тим што се у њеном западном делу, осим у градовима Тетову, Кичеву и Охриду, јављају још са око 250 кућа и у Охридској котлини.

На територији садашње Косовско-Метохијске Области, не узимајући градове у обзир, муслиманско се становништво, са по око 250 кућа, једино јавља у Метохији (код Пећи) и у Лабу.

На Власини је било око 500 кућа Јурука, у околини Крушевца (у Расини или Жупи) 250, у околини Ниша и у Тимочкој Крајини по око 500 турских кућа.

Простор осталих делова Србије је на карти, како смо већ видели, због необрађених података остао непопуњен том сигнатуром за детаљнији преглед распореда становништва. Из сумарног прегледа видесмо да

Смедеревски санџакат има 106.861 хришћанску и 2.367 муслиманских кућа, што на муслимане иде једва нешто више од 2% од укупног броја становништва те административне области. Од тог броја већа половина (1252 куће) подлежала је специјалном војном уређењу.

Вероватно се тај мали проценат муслиманског становништва на територији Шумадије, Колубаре, Мачве и ужичког Старог Влаха односи на турско становништво по градовима и да муслимана по селима уопште није било.

Велики проценат муслиманског становништва у Босни (46%) и у Херцеговини (42,5%) указује да се бројке муслимана тих наших земаља тога доба не односе у целини на Турке већ највећим делом или скоро све на наше исламизовано становништво. Јасан доказ да је исламизација нашег живља у Босни и Херцеговини још у првој половини XVI века била извршена у великој мери. Нешто о томе има и на карти. На њој је сигнатурама покривен простор предела Пријепоља, Пљеваља, Фоче и Горажда. На том су простору муслимани према хришћанима по тим сигнатурама стајали тада као 25:34, односно били заступљени са преко 40%. Предмет других студија је да се утврди кад се, како и зашто током турске владавине тај високи проценат муслиманског живља смањивао и смањено у корист хришћанског становништва.

Што се тиче муслиманског становништва на територији Србије захваћене картом са обраћеним подацима, може се рећи да је оно, са извесним изузецима, било турско становништво. Јуруке проф. Баркан узима за Туркмене и њих је у Србији, како видесмо, било само на Власини (око 500 к.). На територији садашње НР Македоније Јурука је по тој карти било око Куманова и Скопља (око 1000 к.), под Караџицом према Скопљу (500 к.) око ушћа Пчиње (250 к.), у долини Брегалнице (500 к. у Малешу и 500 к. у Кочанском пољу) у Клепи (500 к) и у Тиквешу (1250 к.). Изван наше границе Јурука је било тада у горњим токовима Струме и Месте, а нарочито их је много било у сливу Марице и области Делиормана и Добруце.

Јурука је на целом Балканском полуострву било 37.435 кућа, што према укупном броју муслиманских кућа на Полуострву (193.562) чини 19%. Од њих, како даље сазнајемо из наведене Барканове студије, (стр. 65), 23000 кућа их је било укључено у једну војну организацију. Поред њих, од Турака је и муслимана уопште војнички, под видом муселима и спахија, било организовано још 12. 105 кућа.

И хришћана је тада у Турској било у неким специјалним војним организацијама. Тако на наведеном месту Баркан вели да је од наведеног броја хришћанских кућа на Полуострву (832. 730) 7.851 кућа је била у организацији војнука и 82. 692 куће у организацији мартоласа и ефљака. За њих је на карти дата посебна сигнатура, те видимо да су муселими (војнички организовани муслимани) били заступљени међу најјачом тадашњом муслиманском масом (басен Марице), а војнички организовани хришћани — у средњој и северној Бугарској.

За народе Балканског полуострва расправа професора Баркана о депортацијама као методу насељевања и колонизације отоманске

империје од знатног је интереса. Још значајнија је приложена таблица о становништву са првих пописа у Турској из прве половине XVI века, дата као доказ о резултатима тих депортација. С допунским подацима из литературе о етничком стању појединих области Полуострва из тих времена и с критичким разматрањем ових податак са тих пописа у Турској, пошто су на верској а не на народној или језичној подели, може се добити прилична етничка слика Балкана тога доба. Објављивање детаљних статистичких података пак са тих пописа и то не само глобално по срезовима већ и по насељима, како је то проф. Баркан у тој студији обећао, пружио би драгоцен материја, за рад на тој етничкој слици Балканског полуострва.

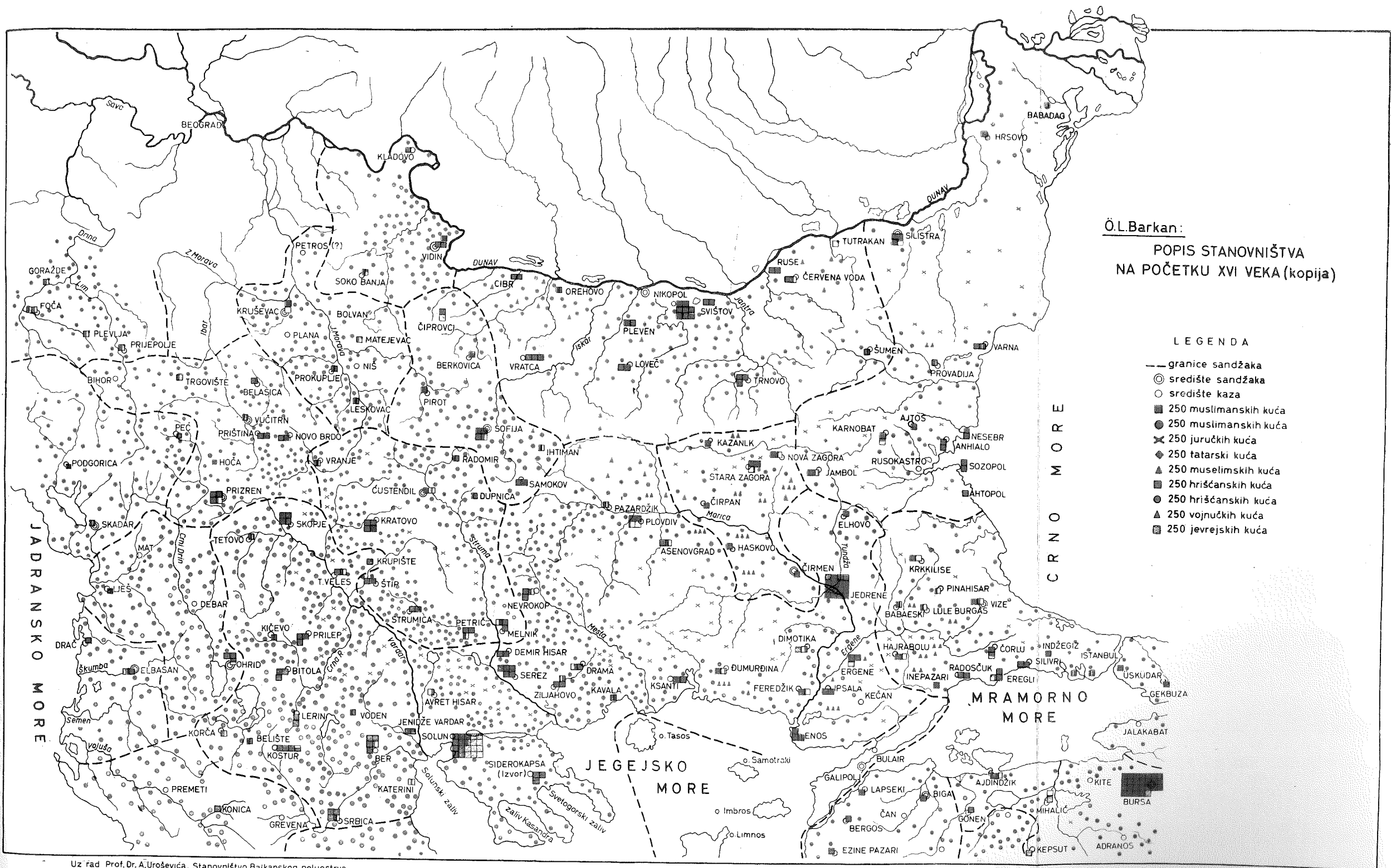
LA POPULATION DE LA PÉNINSULE BALKANIQUE DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIÈME SIECLE

Dans le présent article, basé sur les chiffres globaux des données statistiques du recensement de la population, effectué dans l'Empire Ottoman vers 1520—1530, empruntés à l'étude du professeur de l'Université d'Istanbul M. O. L. Barkan sur les déportations comme méthode de colonisation des pays conquis que l'on pratiquait à cette époque-là, où ces chiffres ont été cités comme une preuve de l'efficacité de cette méthode¹, l'auteur explique comment une examen critique de ces données statistiques permet d'établir, en lignes générales, un tableau ethnique de la Péninsule Balkanique de ce temps, quoique ces données soient fondées sur la religion, et non pas sur la nationalité où la langue maternelle.

Une carte hors texte, dressée à la base des données plus détaillées de ces recensements, que l'étude susmentionnée du professeur turc na renferme pas, donne, au moyen des couleurs et des signes différents, la disposition et la force numérique à peu près exacte des ménages musulmans et chrétiens dans les diverses circonscriptions administratives, plus ou moins grandes, de l'époque, en contribuant par là à la formation du tableau ethnique en question.

Les données, recueillies au cours de ces recensements nous découvrent, d'une certaine façon, aussi le degré d'islamisation dans les régions particulières. Ainsi, par exemple, dans la province de Bosnie-Herzégovine, située, à cette époque-ci, à la périphérie de la Turquie, le haut pourcentage de la population musulmane (en Herzégovine 42,5 et en Bosnie 46) ne pouvait pas se rapporter à la population turque colonisée, mais pour la plupart, sinon en totalité, à la population autochtone qui a embrassé l'islam bientôt après la conquête turque de ces provinces. L'objet des autres études est d'établir quand, comment et pourquoi ce haut pourcentage de la population musulmane diminuait, au cours de la domination turque dans ces pays-ci, pour tomber définitivement au-dessous du pourcentage de la population chrétienne.

* Revue de la Faculté des sciences économiques de l'Université d'Istanbul. Année 11, No. 1—4. İstanbul 1953.

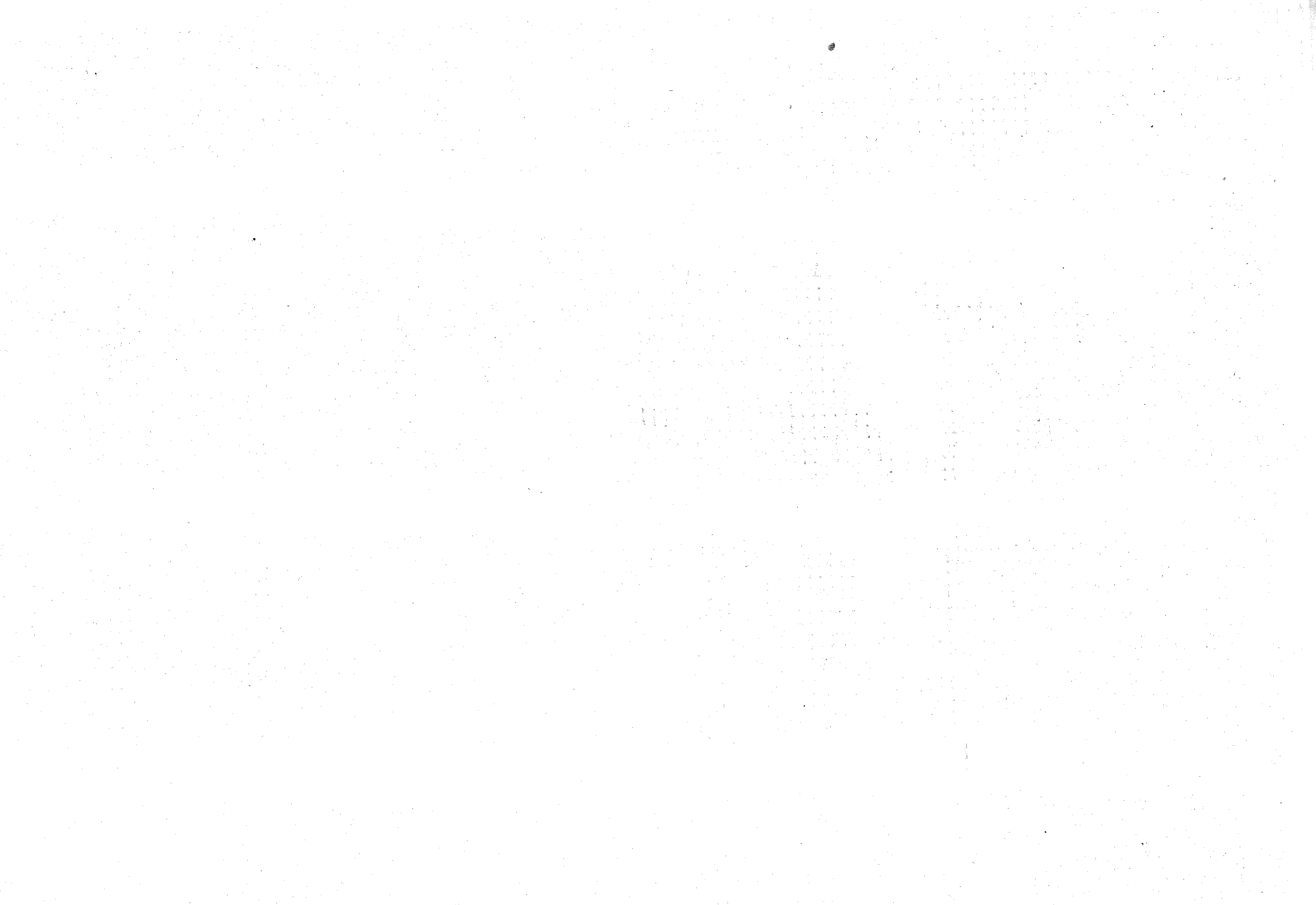
Ö.L.Barkan:
POPIS STANOVNIŠTVA
NA POČETKU XVI VEKA (kopija)

LEGENDA

- granice sandžaka
- središte sandžaka
- središte kaza
- 250 muslimanskih kuća
- ⊗ 250 muslimanskih kuća
- ⊗ 250 juručkih kuća
- ◆ 250 tatarskih kuća
- ▲ 250 muslimanskih kuća
- 250 hrišćanskih kuća
- 250 hrišćanskih kuća
- ▲ 250 vojnučkih kuća
- 250 jevrejskih kuća

Uz rad Prof. Dr. A. Uroševića, Stanovništvo Balkanskog poluostrva u prvoj polovini XVI veka.

Imena mesta su u kopiji zamenjena sadašnjim nazivima

МИЉАНА РАДОВАНОВИЋ

ЈЕДНА ПЕСМА КОЈА НИЈЕ ПОСТАЛА НАРОДНА

Насупрот богато разрађеној проблематици настајања и усвајања у народу песничког стваралаштва које, одговарајући његовим идеалима и борбеним стремљењима, постаје саставни део самог народног стваралаштва, размотрићемо у овом прилогу, на примеру једне песме Вукова доба, намењене да постане народна, — како народ не усваја, већ одбацује песму која не одговара његовим друштвеним потребама и тежњама. Покушаћемо да укажемо на друштвену условљеност једног оваквог процеса.

Песма, о којој је реч, опева погубљење Луја XVI, кога су француски револуционари осудили на смрт и смртну казну извршили јануара 1793. Већ овај општи први податак указује на то да ова песма неће наићи на одјек у народном стваралаштву. Но, о томе касније. Да видимо најпре изворе који нам ову песму пружају.

Богата збирка ћирилских рукописа Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, између 195 споменика садржи и један интересантан зборник са краја XVIII-ог и почетка XIX века. Проф. Мошин га је у свом *Опису рукописа*¹ назначио као *Пеичићев*² *зборник, српска редакција, 1794—1797. године*. Посебан значај овога зборника проф. Мошин види у томе што, ма да у језику показује трагове руског утицаја, ипак није настао у области Војводине, већ у Старој Србији, на територији рашко-призренске епархије, вероватно у Призрену³. Такође проф. Мошин закључује да је зборник писао свакако неки поп или ђакон, јер су у рукопис унети литургијски „возгласи“⁴ ђакона при архијерејској служби, а на основу њих одређује и време писања овог зборника⁵.

„Углавном песмарица“⁶, овај зборник, осим религиозно-дидактичких песама⁷, које се певају и као световне, тропара и кондака, мо-

¹ Vladimir Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije*, I dio, *Opis rukopisa*, Zagreb 1955, str. 88—90

² Пеичићев је назван према лицу од којег је овај ћирилски рукопис откупљен 1953. године.

³ Mošin, *op. cit.*, стр. 88

⁴ многољетија патријарху и епископу

⁵ Мошин, *op. cit.*, стр. 89. У многољетију се помињу патријарси: Герасим III (1794—1797), Кирил (1813—1818) и Антим (1822—1824) као и призренски митрополити Јанићије (1790—1818) и Захарије (1819—1830).

⁶ *loc. cit.*

⁷ Зборник садржи: 5 песама о рођењу и 2 песме о васкрсењу Христову, стихове из псалма, песму о казнама за грешнике, песму о Тајној вечери.

литава, поменутих „многољетија“, таблица о добрим и злим данима, две дуже песме: о Алексеју, божјем човеку и о мученици Варвари, садржи на ф. 21—24 и песму која нас у овоме прилогу посебно интересује, *Песму о смрти краља францускога*.

Међутим, још једном се морамо вратити изворима. Овога пута да бисмо утврдили, да је „*Пешићев зборник*“, шездесет година пре објављивања описа овог рукописа у издању ЈАЗУ, био већ описан, уз тачно утврђивање личности записивача и околности у којима је он уносио песме у своју песмарицу, односно овај зборник, садашње власништво архиве ЈАЗУ.

Наиме, Јован Хаџи-Васиљевић у *Прилозима к историји књижевности*⁸, још 1895. године врши опис поменутог зборника, односно, како га је проф. Мошин тачно окарактерисао, песмарице, у оквиру рукописне *друге свеске*⁹ из остатака библиотеке Стефана Гезовића¹⁰.

Утврдивши о Стефану Гезовићу да се родио у Бијелом Пољу¹¹ на Лиму, у богатој породици која води порекло од ранијих досељеника са Косова¹², да је школу учио у месту рођења и у манастиру Дечанима, као и да се спремао за калуђера, Ј. Хаџи-Васиљевић наводи да се ипак, из непознатих разлога, није закалуђерио, већ отишао у трговце, као и још тројица његове браће, док му је један брат био свештеник у Пећи, а други учитељ у Призрену. После 1815. године настанио се Стефан у Чачку, и ту умро 1841. године.

Песмарицу, која се сада налази у Архиви ЈАЗУ, Стефан је вероватно писао и у Бијелом Пољу и у Дечанима, ма да је Ј. Хаџи-Васиљевић описао и остале његове свеске, за које мисли да су писане и касније, у Чачку¹³. За трагове руског утицаја¹⁴ које проф. Мошин помиње у опису овог зборника даје објашњење Хаџи-Васиљевићев опис, јер су црквене песме које је Стефан преписао, иначе детаљно описане, а поједине и читаве прештампане у *Прилозима*, уствари песме из руско-црквених буквара из којих се учило и у оним крајевима крајем XVIII-ог и почетком XIX-ог века¹⁵. Да је то песмарица коју је Стефан писао сам својом руком, утврдио је Хаџи-Васиљевић према рукопису којим је овде, у молитвама *Онога који иде на њуи*, које су уједно и једине молитве унете у песмарицу,

⁸ Јован Хаџи-Васиљевић, *Прилози к историји књижевности*, „*Годишњица Николе Чујића*“, књ. XV, Београд 1893, стр. 125—171

⁹ *op. cit.*, стр. 134

¹⁰ У то време, 1895, налазио се овај рукопис у рукама Милеве Авакумовићке, унуке трговца Гезовића. Надаље ћемо име Стеван, како га је Ј. Х. Васиљевић употребио заменити са Стефан, како је Гезовићу стварно било име.

¹¹ Према саопштењу проф. М. Барјактаровића данас у Бијелом Пољу постоје Гезевићи.

¹² Хаџи-Васиљевић наводи да је према Гезовићима, кад су се доселили са Косова, било названо једно село на Лиму Гезовац.

¹³ Ј. Х. Васиљевић, *op. cit.*, стр. 127

¹⁴ Ј. Х. Васиљевић је међу штампаним књигама Стефанове библиотеке нашао и један Молитвослов, штампан у Москви, 1761, а кушљен у Венецији, као и једну „*руску књижицу морално-етичке садржине*“, без почетка. *op. cit.*, стр. 127—128, 139.

¹⁵ *op. cit.*, стр. 134

Стефан на два места забележио своје име, уместо „имрекџ“¹⁶, како обично стоји у молитвама. А тим рукописом писана је, осим два мала изузетка, цела песмарица¹⁷. Ово појављивање у самој песмарици имена њеног аутора и првобитног власника, могло се искористити приликом описа овог рукописа као Пеичићевог зборника, за утврђивање да је име записивача било Стефан.

Интересантно је напоменути да је Стефан у младости много путовао, те пропутовао скоро цело Балканско полуострво, задржавајући се дуже у Сарајеву, као и читаве две године у Венецији. Имајући у виду овај податак, а такође и то да су у песмарици код „многочетија“ имена патријарха Герасима III и призренског митрополита Јанићија записана Стефановим рукописом, док су имена каснијих патријарха, Кирила и Антима, и митрополита Захарија записана другим рукописом, и другим мастилом, изнад имена Герасима и Јанићија, можда руком његовог брата свештеника или учитеља, може се закључити да је Стефан ову песмарицу писао док је живео у Бијелом Пољу, односно у Дечанима, учећи школу, а да су се њоме, јер јој је и намена таква била, — док је Стефан путовао, односно, кад се касније преселио у Чачак, — служила његова браћа.

Према томе, из података које нам је пружио¹⁸ Ј. Хаџи-Васиљевић својим *Прилозима к историји књижевности* из 1895, излази да је рукописни зборник, у архиви ЈАЗУ назначен као „Пеичићев“(?), уствари песмарица Стефана Гезовића, из последње деценије XVIII-ог и прве деценије XIX-ог века. Дакле, у *Опису рукописа* проф. Машин⁵ је зборник прилично тачно датирао, и тачно утврдио ширу територију његова настанка, рашко-призренску епархију, међутим, место ипак није Призрен, већ Бијело Поље.

Песму о смрти краља францускога даје Јован Хаџи-Васиљевић, поред још неких карактеристичних побожних и дидактичких песама, целу у препису¹⁹.

ПЕСН О СМЕРТИ КРАЉА ФРАНЦУСКОГА ИЛИТИ ПОСЛЕДНИЈЕ ЈЕГО ИЗГОВОР

Сујругих глаголи

О супруго прелубезна
Драга моја все љубезна
Рад би с тобом уживати
И навеки пребивати
Али дале часа немам
Јер умрети драга морам

¹⁶ *ср. cit.*, стр. 127

¹⁷ Тим истим рукописом у описаној трећој свесци забележен је *Уговор* којим су се браћа поделила, где пише:... „знати се како ја Стефан с мојијем братом Марком подијели кућу...“ (стр. 152)

¹⁸ Ј. Х. Васиљевић је годину дана пре објављивања *„Прилога* писао о Стефану Гезовићу у књижевно-политичком листу „Оглед“, бр. 5, 1894, објављујући из Стефанове песмарице, која се сада налази у Архиви ЈАЗУ, *Песму о Алексеју божијем човеку*. Овде утврђује да је ово преписан превод са грчког Вићентија Ракића.

¹⁹ Ј. Х. Васиљевић, *op. cit.*, стр. 140—144

Ја бо сада на смерт идем
 Да прелетни свет оставим
 Теб оставља сад у тузи
 У сердечној горкој сузи
 Растајем се телом с тобом
 У серцу те носим собом
 Конец дође мога века
 Ах слаткога твога цвета
 Приспе време моје смрти
 Зане данас ја ћу умрети

Сујруга к мужу глаголи

О супруже сладки друже
 Душа моја изнеможе
 Како ћу се с тобом растат
 И несрећна навек остат
 Лудовиче венечниче
 А француски мучениче
 Нов мученик ти постајеш
 Слави шенец пак достајеш
 Христијанејше име носиш
 Кога краља подверћујеш
 Ах Франци земло клета
 И од бога ти проклета
 О Терезио моја мајко
 Ах да би видло твоје око
 Како страда твоја шћерка
 А француска сад краљица
 О братићу Францо втори
 Добро око ти отвори
 Ти подигни Отренице
 И остале Еропице
 На Францоze безбожнике
 И законом отметнике

Син к оцу глаголи

Куд се паштиш родитељу
 Дружеиши питатељу
 У коју ли идеш земљу
 Е да царство боле тражиш
 Кад Францију ти остављаш
 Како мене ти остави
 Ко ли ће ме да настави
 Наследника францускога
 Млада краља галицкога

Отац ко сину глаголи

Чадо мое сладки сине
 Ово су ти зле новине
 У Еропи сад постале
 Кое досад несу биле
 Но те молим сладки сине
 Кои носиш принца име
 Ако будеш крал Францезам
 Ходи сине право стезам
 Ти опрости моим крвцем
 Право лијам и убицем

Диштер ко оцу глаголи

Ах преслатки родитељу
 Дружаиши читатељу
 Што ће тужна твоја шћерка
 Ах жалосна и довека
 Ком ћу сада прибегнути
 Ко ли ће ме наставити
 Ко ли ће ме угушити

Отац ко диштери глаголи

Ах љубезна моја шћерка
 Добра буди ти христијанка
 Бог отац сиротама
 Уходицама и дјевоикама
 Он ће тебе наставити
 И от зла сохрани

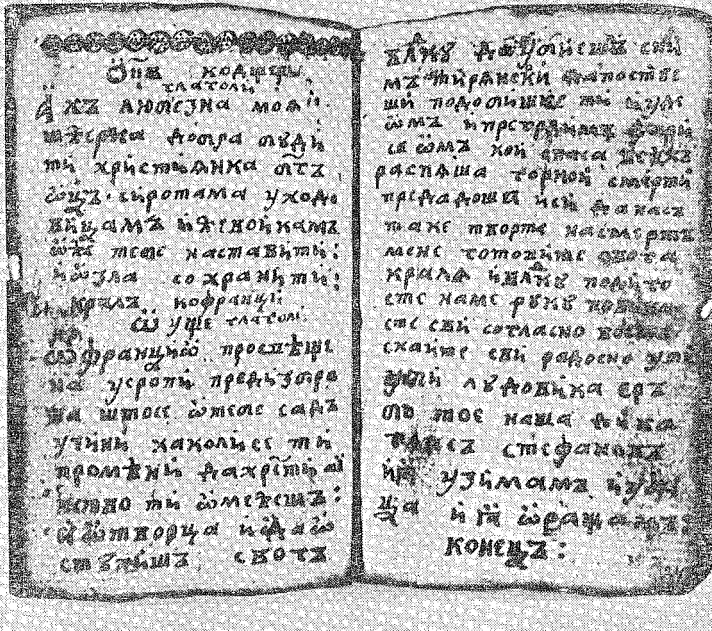
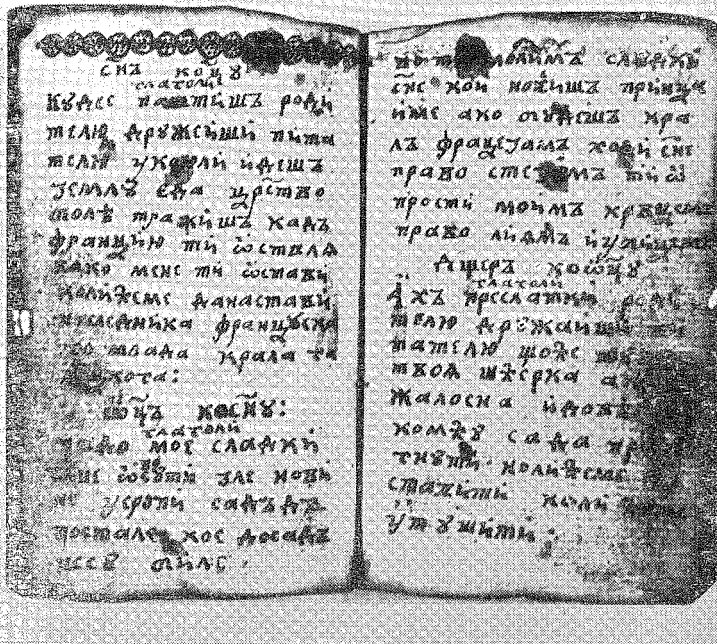
*Краљ ко Франци
Он уише глаголи*

О Францио просвештена
 У Еропи предизбрана
 Што се от тебе сад учини
 Како ли се ти промени
 Да христијанство ти отмењеш
 И от творца и да отступиш
 Свог владику да убиеш
 С ним тирјански да постуеши
 Подобишке ти јудеом
 И прегрдим фарисеом
 Кои спаса всех распјаша
 Горкој смрти предадоша
 И си данас таке творте
 На смрт мене готовите
 Свога краља и владику
 Подигосте на ме руку
 Повикасте сви согласно
 Убити Лудовика
 Јербо то је наша дика
 Глас Стефанов и ја узимам
 И убица и ја отраштам.

Конец

Како видимо, дакле, Стефан Гезовић, који, као побожан човек, или манастирски ђак, преписује у своју песмарицу као у неку врсту приручника многобројне религиозно-дидактичке песме, забележио је такође и једну песму политичко-пропагандне садржине. Уствари, то је она иста коју проф. Мита Костић помиње као „савремену пригодну песму“ у којој је погубљење Луја XVI нашло одјека код Срба, а „која се нашла записана међу старим књигама на хартијама угледног трговца из Чачка Гезовића“²⁰.

²⁰ Др. Мита Костић, *Неколико идејних одраза француске револуције у нашем друштву крајем 18 и почетком 19 века*, „Зборник Матице српске“, серија друштвених наука, 3, Нови Сад 1952, стр. 11.

Свакако, кад је ова песма пренета²¹ у нашу земљу, била је она намењена томе да се шири у народу. Па ју је Стефан, путујући као имућан човек с тим и забележио, и као такву преписао у своју песмарицу. Међутим, ту она и завршава своје доба живљења код нас. У српском народу, који нешто касније од настанка ове песме и сâм проживљаеа свој револуционарни период првог српског устанка, неће она наћи тле на коме ће се одржати, акамоли ширити.

Слободарске идеје француске револуције одјекнуле се читавом Европом, па су и код Срба, нарочито војвођанских, а касније и у Карађорђевој Србији, нашле своје идејне одразе.

Колико су идеје француских револуционара нашле одјека код Срба у Војводини огледа се и у „оштром начелном сукобу“, „сасвим класне природе“²², на српском народном сабору у Темишвару, 1790. године, између посланика племића под вођством Саве Текелије и посланика народњака под вођством Јакова Сечанца. Ту се Текелија оборио свом жестином на слободарске идеје француске револуције „о сталешкој једнакости у друштву, укидања племства, права супротстављања угњетеног“²³. То показује да је племство морало да поведе оштру борбу противу демократских тежњи народа „за једнакост сталежа по примеру Француза“. Уосталом, неколико година касније, 1794, Ј. Сечанац је био и затворен у Пешти због учешћа у Јакобинској завери Игњата Мартиновића²⁴, коју В. Богданов карактерише као смишљену активност „да се Угарска, по примеру Француске, преобрази у републику, која је подигнута на бази принципа једнакости“²⁵.

Тако се у овим случајевима, између бројних других на тлу Војводине, огледају неки одрази идеја француских револуционара, које нове и пооштрене полицијске мере цара Фране II свим могућим средствима гуше.

У остале српске крајеве су такође продрле идеје француске револуције, али због самог класног састава друштва у оквиру турског царства нису имале таквог утицаја, као што је то био случај у Војводини. Наиме, у турском царству није било тако издиференцираних класа које би у идејама француске револуције могле наћи своју класну идеологију. Међутим, касније, у Карађорђевој Србији, захваћеној сопственом револуцијом, Божа Грујовић, у своје *Слово*²⁶, спремно за излагање у народној скупштини која је требало да се одржи у Боговађи 1805. године, уноси јасно формулисане слободарске идеје које се ослањају на револуционарну *Декларацију њрава човека и грађанина* из 1789. А сâм Карађорђе 1810, преко својих изасланика у Љубљани набавља *Наполеонов законик*, те се, ма да без успеха, врши и покушај да се француски револуционарни закони пренесу у Србију²⁷.

²¹ Највероватније је да је пренета из Аустрије.

²² М. Костић, *op. cit.*, стр. 8

²³ *op. cit.*, стр. 9

²⁴ Vasa Bogdanov, *Jakobinska zavera Ignjata Martinovića*, „Novinsko izd. poduzeće“, Zagreb 1960, стр. 192—195

²⁵ *op. cit.*, стр. 21

²⁶ М. Костић, *op. cit.*, стр. 12

²⁷ *ibid.*, стр. 14

У таквим друштвеним и историјским условима, у народу који је, вековима угњетаван, коначно одлучно подигао устанак за ослобођење, у народу понесеном ослободилачком борбом, управо настаје полетни период новог народног стваралаштва. Велики број народних песама које Вук тада бележи опева савремено доба ослободилачких борби и страдања народа. Стварали су их народни певачи, и међу њима гуслар и песник Филип Вишњић, који је сâм певао, како је то М. Панић-Суреп утврдио, тринаест оригиналних песама²⁸ о борбама и јунацима устанка. Но кад их је Вук забележио, већ су се оне широко у народу певале јер, изражавајући верно идеале и жеље народа, како су настајале, тако су уједно и постајале народним.

Тако је било и са многим другим песмама које су се тада у народу стварале и певале²⁹.

У таквом полетном периоду народног стваралаштва условљеном ослободилачком борбом народа, једна увезена, туђинска, противнародна, противреволуционарна песма коју налазимо у Гезовићевој песмарици није ни могла да нађе своје место у народу.

Јер, личност о којој се пева, Луј XVI, био је симбол управо угњетавања народа, па је и песма о њему, ма колико одисала хришћанством, била народу туђа и мрска. Сам краљ је у својим последњим, пред погубљење, порукама, које песма казује, жени, сину, кћери и најзад Француској, као прави хришћанин, помирљив, прашта. Али је зато ту краљица, која одговарајући краљу на поруку, жали се својој мајци, Марији Терезији, а свога брата, аустријског цара, оштро позива да добро отвори очи те да подигне и Аустрију и осталу Европу на „Французе безбожнике“ и „законом одметнике“. Значи, песмом се позива на угушивање револуционарног покрета народа Француске. На тај начин, иако пуна лирских елемената у изливима осећања, нарочито између краља-оца и његове деце, ова песма има *йројивнародни* карактер, јер Француску, њен народ који се дигао против својих угњетача осуђује као јуду, фарисеја, отпадника, величајући, насупрот томе, краља, око кога ствара ореол мученика-хришћанина.

Имајући пред собом целину Гезовићеве песмарице, као и остале његове рукописне свеске, још три на броју, и уз то неке његове записе на штампаним књигама из остатака његове библиотеке, можемо себи да створимо слику, ма да непотпуну, како је песма о погубљењу Луја XVI ушла у странице његове песмарице. Нисмо ни ишли за тим да у потпуности утврдимо порекло ове противреволуционарне песме, али је свакако сигурно не само да ова песма није народна³⁰, но да, и кад је дошла у

²⁸ М. Панић-Суреп, *Филип Вишњић њесник буне*, „Просвета“, Београд, 1956, стр. 56

²⁹ В. Ст. Караџић, *Српске народне њјесме*, књ. IV, изд. IV, Београд 1932, стр. XI, XIV.

³⁰ Проф. М. Костић у поменутом свом раду предпоставља више могућности у вези са пореклом ове песме, речима: „Била ова савремена пригодна песма о погубљењу Луја XVI народна или (можда пре) уметничког порекла, оригинална или преведена, што се засада не може установити...“ (стр. 11). И проф. Васа Богданов у својој књизи о Јакобинској завери помиње ову песму цитирајући проф. М. Костића (стр. 186).

додир са народом, од народа одбачена. Јер, ма да лирског облика је и лирских стихова, она отворено упућује позив реакционарној Аустрији на рат против француског народа. А и сâм језик ове песме, иначе за оно доба свакако успело преведене, односно препеване, показује да она није блиска народу.

Разумљиво је да је једну такву песму могао да забележи човек из друштвеног слоја коме је припадао Гезовић, црквењачки конзервативан, богат трговац ослоњен на црквени феудализам, уз то веома побожан, као и да му баш као таквом, иако је побожни припадник православља, није сметало то што песма узноси до мученика једног краља католика.

На крају, интересантно је истаћи контраст којег нам пружа Гезовићева песмарица. Песма о смрти Луја XVI³¹ није ушла у народ, али је зато једна епска песма из народа ипак ушла у ову песмарицу, на фол. 25—27, једина те врсте у свим бележницама Стефана Гезовића. Песма је без завршетка, али је у песмарици остављено празно место за њено довршење. И њу је Ј. Хаџи-Васиљевић у својим *Прилозима к историји књижевности* дао у препису³², уз тумачење да има сличности са једном песмом А. К. Миошића из *Разговора угодног народа Словинскога*. У разговору старца Милована са два сердара опевају се борбе народне са Турцима.

Тако је из народа, који није примио оно што му је туђе и мрско, песму о смрти Луја XVI, доспела у Стефанову песмарицу, записана непосредно иза ове песме, епска народна песма која почиње стиховима:

Пију вино до два побратима
У Хартву крај мора сина...

У овоме као да се види снага народа и његова стваралаштва: песму која му је туђа није примио, остала је закопана у песмарици; али је зато једну своју песму, која велича народне јунаке, опеване још и у многим другим ускочким народним песмама³³, наметнуо перу и песмарици конзервативног Стефана Гезовића.

³¹ Већ смо били у закључном делу овога рада када смо се из Гласника САН, књ. II, св. 1, Београд, 1950, обавестили да је др. Војислав Јовановић у Институту за проучавање књижевности САН, јуна 1950 године, у своме усменом саопштењу *Песма о смрти Луја XVI у нашој књижевности* изложио да је ова песма „у своје време била преписивана у рукописне песмарице, а и штампана више пута“, те да је „чинила део пропаганде коју је Аустрија ширила међу својим становницима свих народности“ (стр. 153). Ма да нам грађа о појављивању ове песме у више рукописних песмарица, као и о њеном штампању, није позната, и само ово обавештење из Гласника САН довољно је да потврди нашу напред изнету поставку о томе да се покушавало да се ова песма народу наметне.

³² Ј. Х. Васиљевић, *op. cit.*, стр. 145—146

³³ Ускочке песме о Смиланић Илији.

UNE POÉSIE QUI N'EST PAS DEVENUE CHANSON POPULAIRE

L'auteur présente une poésie faite sur la mort de Luis XVI pour attendrir et mobiliser les coeurs des réactionnaires, qui se trouve dans un cahier de chants manuscrit qui appartenait à Stefan Gezovitch qui a vécu fin XVIII-ème siècle jusqu'à 1841 à Bijelo Polje et Čačak. Comme les autres chants, que contient ce cahier manuscrit de Gezovitch, cette poésie là aussi était destinée à être propagée dans les masses populaires. Cependant, l'auteur montre que les conditions historiques aussi bien de cette époque qu'ultérieurement ont été tout à fait défavorables à cette propagande, vu que c'était justement l'époque de la révolution serbe avec ses deux insurrections de 1804 et 1815, qui s'inspirait aussi de la Révolution française. Par là, l'auteur a essayé de montrer un cas typique, historiquement bien déterminé, d'une poésie qui était destinée à devenir populaire, mais qui ne l'est pas devenue, étant contraire à l'intérêt et à l'esprit révolutionnaires des masses populaires serbes de cette époque aussi bien qu'aux époques ultérieures.

МИЛИСАВ В. ЛУТОВАЦ

ПРЕОБРАЖАВАЊЕ НАСЕЉА И ПРИВРЕДЕ У ОКОЛИНИ БЕОГРАДА

У једном раду осврнуо сам се већ на промене пољопривредних култура у околини Београда у вези са развитком града. Неопходно је да се овде задржимо и на променама насеља и кретања становништва које је изазвао развитак индустрије у Београду и његовој околини.¹ Али, да би се боље разумела садашњост, потребно је осврнути се и на прошлост. Укратко, ваља проматрати промене у процесу историјско-друштвеног развитка. У овом погледу може се јасно издвојити пет фаза: период до првог устанка, од ослобођења испод Турака до седамдесетих година прошлога века, од тада до 1919. г., раздобље између два светска рата и најзад, најновије доба. Ови периоди имају своје карактеристике како у привреди, тако и у погледу насеља. Они до најновијег времена се карактеришу мањим и поступнијим променама. Тек од социјалистичке револуције настају већи скокови у свим облицима живота.

У VIII. веку и све до ослобођења испод Турака, непосредна околина Београда, који се састојао из града, чаршије и две махале (део Дорћола и Савамале), мало се разликовала од осталих делова Србије. Штавише, будући на удару Турака, насеља београдске околине су била несталнија и заосталија. Чести сукоби између Турске и Аустрије приморавали су становништво да се стално или повремено исељава, а да насеља делом запусте. Према томе, сеоска насеља у околини Београда имала су све одлике привремености. Већина се села управо сељакала по јаругама и крајевима даље од путева којима су Турци често пролазили. Данашње плодне долине које су биле под луговима и ливадама, имале су спореднији значај. Искоришћаване су више за испашу стоке но за ратарство. Куће су биле бурдељи, лубењаче покривене кором од липе и кровинаре.² На ипак се у то време више проводило у збегу но у оваквим насељима.

Од ослобођења постојећа насеља се устаљују, а нова оснивају. Насељеници са свих страна придлазе. Једна група долази из југоисточног још неослобођеног дела Србије и насељава Велики и Мали Мокри Луг, Бањицу, Јаинце и Раковицу. Тако је настало етничко шаренило од досељеника из динарских крајева, југоисточне Србије, повратника из Војводине и заосталих староседелаца. Свака ова група је задржала обележја своје матице: говор, ношњу, обичаје и начин живота. Али под утицајем слободног живота настају и промене. Насеља почињу излазити из јаруга и постепено се спуштају према долинама. Лугови се

најпре преобраћају у ливаде, а ове у њиве. Знатне површине се остављају као заједничке утрине за испашу стоке, грађу и огрев.

Шума је у грозничавом захватању земљишта брзо искрчена и са стрмих нагиба. Тада је и Авала потпуно оголела, па је кнез Милош за време своје друге владе заповедио да се огради. Тек од тада израста њена данашња шума.

Као последица те сече, на стрним странама настаје ерозија и урвање (клижење) земљишта, што се и сада на многим местима види. Због тога и са потреба у огревном дрвету и грађи, данас на таквим површинама појединци подижу багрем. Али су ипак неки такви простори обрађивани све до најновијег времена. Пример су падине Раковичког потока, где се сада после забране орања са великом бригом подиже лепа шума разног биљног састава. Уколико се становништво намножавало, утрине су дељене по пореским главама у неколико махова, док нису сведене на мање површине. Последња деоба је извршена пред други светски рат. Топографски називи појединих сеоских атара („заједнице“, „утрине“, „царине“, „деонице“), потсећају на сеоски комун. Исто тако указују на негдашње шуме и ливаде многобројни називи потеса који су сада под њивама.³

Овај период, који траје до седамдесетих година прошлог века, карактерише натурална и аутархична привреда. Жита, воће, виногради и поврће гаје колико да задовоље домаће потребе и оближње тржиште. Главна је домаћа животиња овца. Али је већи значај у трговини имала свиња која је извожена на страна тржишта. Занимљиво је да је у то доба становништво Београдске околине гајило и свилену бубу. Највише се овим послом бавило Миријево, а затим Бели Поток, Кумодраж, Вишњица, Сланце, Велико Село и Винча.³

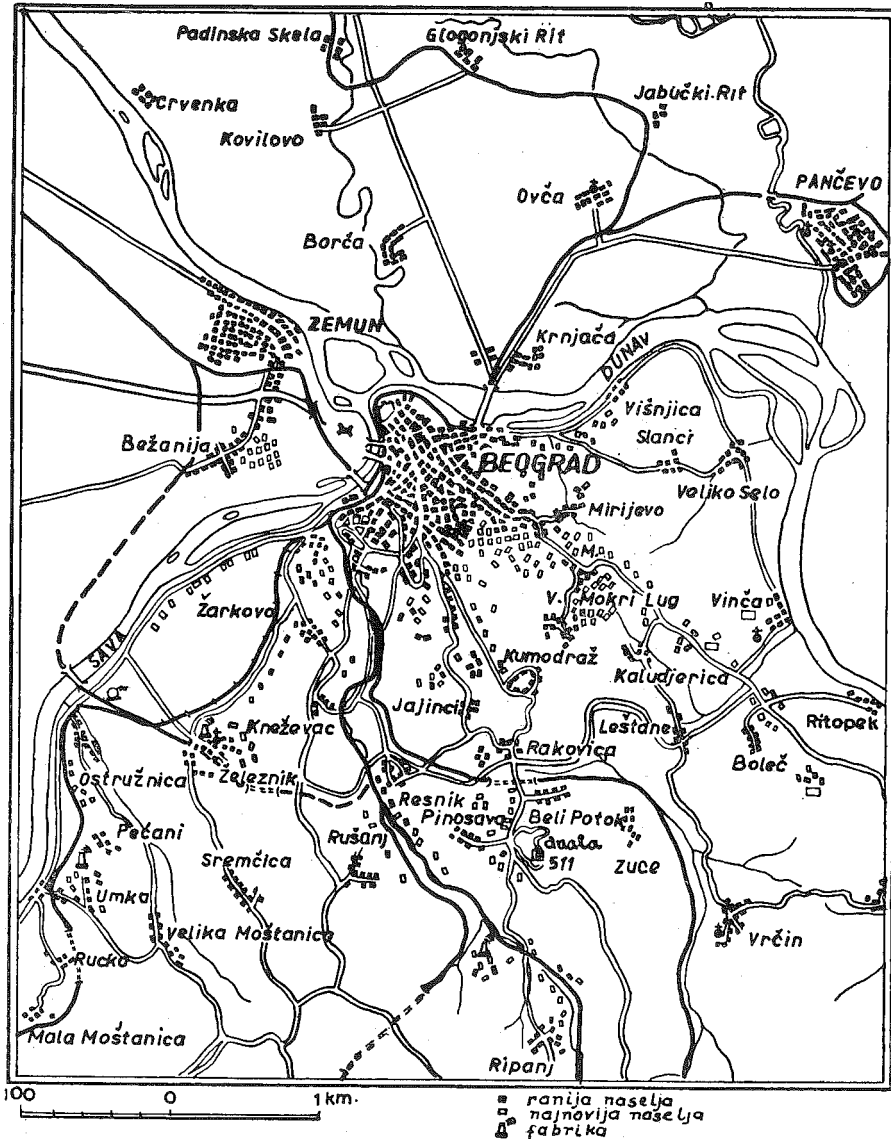
И кућа се у овом раздобљу нешто мало изменила. Још је она мала поземљуша од бондрука и дрвета, покривена кровином да шиндром, а ређе ћерамидом. Оваквом привредом и начином живота се карактерисало и село Палилула на вратима Београда.³

Од осамдесетих година настају живље промене. Све више се, место кукуруза и јечма, гаји пшеница која улази у трговину. Сем тога, град који се почиње развијати, тражи све више поврћа, воћа и млека. Због тога се у најближој околини Булбулдерског потока и у Вишњици развија приградска пољопривреда. Сточарство по броју опада због уситњавања поседа и смањивања заједничких утрина. Почине се више гајити крупна стока, која се исхраном везује за земљорадњу, а и овца се због вуне још одржава у сваком домаћинству. Сеоска насеља у овом, као и у претходном периоду не иду у корак са привредним развитком, али се ипак запажају знаци напретка. Изграђују се куће моравског, шумадијског и „пречанског“ типа са нешто утицаја из града. Већином су од слабе грађе и без патоса.

Београд се, пошто је у свој оквир увукао село Палилулу, развија у облику уских трака у правцу смедеревског пута, Чубуре и данашње улице кнеза Милоша.

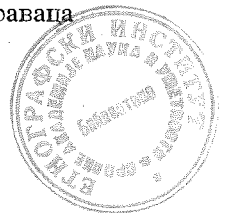
У четвртном периоду који настаје после првог светског рата, почињу се осећати знатне промене како у Београду, тако и у његовој око-

лини. Београд, који постаје управно-политичко средиште простране државе, постао је привлачна тачка целе земље. Поред тога, у њему се почиње интензивније развијати и индустрија. Све то скупа привлачи

Карта насеља у београдској околини

велики број људи који утичу на промене у граду и његовој околини. Почињу настајати нова насеља не само у продужетку поменутих праваца

него и на падинама и у долинама: Булбулдерском потоку, на Врачару, Лекином Брду, Душановцу, Вождовцу, Маринковој Бари, Карабурми и Раковици. Сем тога, у виноградима на Дедињу, богатији трговци и други имућнији људи подижу „виле“, те на тај начин настаје и нов тиш насеља.

Дотадашњи периферијски делови, као Сењак, Чукарица, Стари Ђерам, Ново Село, Хаџипоповац, који су имали полусеоски карактер, постепено срастају с градом. Из њихових пространих дворишта нестају мали виноград и стаје где је држана стока, поглавито краве.

Ове промене у Београду су утицале и на околину. Пре свега, Београд се у свом развиту приближава селима: Малом и Великом Мокром Лугу, Миријеву, Вишњици, Бањици и Жаркову. Близина и потребе града утицале су да се у овим и другим селима почне живље развијати приградска пољопривреда: повртарство у Вишњици, Миријеву, Сланцима, Великом Селу и Винчи, а воћарство и виноградарство у Ритопеку, Гроцкој, Бегаљци, Заклопачи и другим насељима. У овим а особито у другим селима узело је маха и гајење крва у вези са све већим потребама за мелеком. Према томе, у овом периоду развита почело је све веће диференцирање како у погледу пољопривредних грана, тако и имућности. Повртарство, воћарство и млекарство добијају велики значај. Села која се овим поглавито баве, улазе у робно-новчану привреду.

Али овај напредак као да није имао сразмерног утицаја на друге видове живота. Многа села у непосредној близини Београда нису до краја последњег рата имала ниједног човека који је завршио средњу или коју другу школу. Штавише и кућа је, сем незнатних изузетака, остала иста као у претходном периоду. Павле Утвић из Остружнице који је држао 50 хектара земље и 40 крва, није имао куће која би одговарала томе богатству. Слично се запажало и код других имућнијих сељака. Овакве аномалије се могу објаснити тежњом тих људи да куповином земље прошире посед и на рачун начина живота. На тај начин настајале су све веће диференцијације у поседу, јер је земља долазила у руке све мањег броја људи. Дакле, на једној страни је посед уситњаван, а на другој повећаван. Карактеристично је и то што нека насеља у околини Београда, поред једне старе општинске механе, отварају многобројне приватне кафане. Овим су се одликовала села Бањица, Жарково и Мали Мокри Луг, у којима је било по осам до десет таквих гостионица. Ова појава се не може објаснити само тиме што су сељаци тада више него данас проводили у кафани. Постојали су и други разлози: ова села су била на рубу Београда, а ван домаћаја трошарине, па су пића и мезелуци били јефтинији него у граду, што је и привлачило Београђане.

Као што се види из досадашњег излагања, промене у Београду и његовој околини не указују на већи напредак све до најновијег времена. Крупне промене настају тек после социјалистичке револуције, када под новим економско-друштвеним условима почиње нагли преображај у привреди, саобраћају, насељима, демографији и култури становништва. Најзначајнији утицај на ове промене је у вези са индустријом, која се развија и у граду и у његовој околини. Та индустрија је привлачила људе не само из околине него и из удаљенијих крајева наше земље.

Какве су последице овога кретања становништва, најбоље ће се видети ако их пратимо по фазама и у свим видовима живота.

Промене у граду. — Београд се споро развијао, иако заузима један између најповољнијих положаја на свету.⁴ Узроци томе су врло многобројни. Он је дуго био поприште између Истока и Запада; после ослобођења од Турака он је погранично место. Сем тога, Србији, која је била обузета идеалом ослобођења, није преостајало средстава за његов развитак. И оно што је подизано рушено је у два светска рата. Иза тога је настајало шаренило од старог и на брзу руку подизаног новог. Урбанистички планови нису се могли лако остварити ни у центру града због супротстављања појединих сопственика мањих зграда. Пример је за то мала кафана „Албанија“ усред града, место на којем је тек пред други светски рат подигнута садашња палата. Последица тога је нехомогеност средишног дела града у коме су се између учера издизале вишеспратне грађевине.

Стихијски су настајала и нова насеља на периферији и у продужетку главних улица и прилаза, те нису могле органски срести у град. После другог светског рата овај проблем је због развитка индустрије и наглог прилива становништва постао још изразитији. Требало је, место старог и порушеног, подићи ново и изградити нова насеља. Плански развитак није могао ићи у корак са наглим приливом становништва, па су из године у годину све више настајала дивља насеља чијој се изградњи тек у новије време стало на пут.

Како се Београд развијао после другог светског рата, изнећемо у најкраћим потезима. Као и раније, смер његовог ширења је у правцу путева и прилаза. Главне осовине су: смедеревски пут, авалски друм и путеви који воде поред Дунава, Саве, и Топчидерског потока. У продужетку Булевара Револуције односно смедеревског пута нова насеља су достигла развође надомак Миријева. У том правцу су у потесу села Малог Мокрог Луга, на Зеленом Брду и Селишту настала нова велика насеља. Према томе, Београд је на овој страни углобио у себе село Мали Мокри Луг. Поред бањичког и кумодрашког пута насеља се настављају у правцу села Бањице и Кумодража. Бањица је већ увучена у градску сферу, док се и од Вождовца и од Бањице продужује подизање кућа у правцу Кумодража и авалског пута.

Трећи смер ширења Београда је у правцу долине Топчидерске реке, којом води железничка пруга. Сада је већ спојено са градом индустријско насеље Раковица и са њим село Кнежевац.

Поред савског пута, прво су увучени у град Сењак и Чукарица, која је раније била мали заселак села Жаркова. Сада су, међутим, изнад ових насеља по Бановом Брду и Репиштима у атару Жаркова подигнута нова насеља.

Београд се шири и поред Дунава. Један његов нови део се развио на Карабурми и око Роспи-Ћуприје у правцу села Вишњице и Миријева.

И на десној страни Саве и Дунава процес развитка града је врло изразит. То се не огледа само у продужењу новог дела Београда између Саве и Земунa, него и у другим правцима. Ново насеље Крњача развило се на левој страни Панчевачког моста, а село Бежанија везано је са Земуном

низом кућа поред пута. Према томе, Београд се шири у правцу главних путева и сеоских прилаза. Он је у овом наглom развитку већ сада увукао у свој оквир нека суседна села и новоподигнута насеља. Али се за ова сеоска насеља може рећи да су спојена са градом само у територијалном, а не и у урбанистичком смислу речи. Иако су она изгубила пређашњу пољопривредну основу, ипак се у њима још одржава земљорадња у облику гајења поврћа, воћа, цвећа и живине. Међутим, кућа се због све већих потреба прилагођава граду тим брже уколико неко насеље губи пољопривредну структуру и прелази на друга занимања, везана за предузећа у граду. На то има утицаја урбанистички план, а и тежња бивших земљорадника да подигну што бољу кућу ради издавања под закуп.

Промене у околини. — Развитак индустрије и саобраћаја утицали су на промене и преображај околине Београда. Настају нова насеља и мења се економска, демографска, урбанистичка и културна структура старих села. Пољопривреда се мења и по структури и по квалитету. Повећавају се површине под воћем и поврћем не само у селима која су се овим и раније бавила, него и у крајевима где ове културе нису биле одомаћене, као у Лештанима, Калуђерици, Белом Потоку и Врчину. Сем тога, градске потребе у млеку и млечним производима изазвале су све веће гајење крвава и са тим гајење крмног биља (детелине, сточне репе, кукуруза итд.). Ова индивидуална производња није могла задовољити потребе града, па су због тога и због бољег искоришћавања земљишта у крајевима који су били под мочварама и сеоским утринама створена велика пољопривредна добра и задружне економије. Овде на прво место долази Панчевачки Рит, а затим планташки воћњаци и виногради у Гроцкој, Болечу, Радмиловцу, Умци, Железнику итд. Још веће промене су настале у насељима и кретању становништва. То се особито запажа на селима која су у непосредној околини града или поред главних путева. Поред путева или у близини настају два типа насеља: једна су као у низу поређана дуж пута, а друга груписана у облику мањих и већих насеобина уз старо село. Прва насеља подижу и неки досељеници и сељаци дотичних села, који теже да са кућама изађу на пут, а друга само досељеници, поглавито радници и службеници у фабрикама и установама. Ови су куповали „плацеве“ од појединаца или од села као заједнице. Најчешће су појаве подизања оваквог насеља на негдашњим сеоским утринама које су сељаци претходно изделили по пореским главама на мале деонице. Према томе, овакве парцеле су условиле подизање груписаног насеља.

Где су настала и како су се развијала ова нова насеља, изнећемо у најкраћим потезима. Поред авалске цесте се ређају, сем појединачних кућа, и већа група насеља. У атару села Јајинаца подигнута су два насеља која броје по сто кућа. Једно је на Малим утринама, а друго у Каљавом потоку. Такво насеље (25 кућа) је изграђено и на утринама села Раковице испод основне школе. Четврто насеље на овој цести је испод Авале, између села Белог Потока и Пиносаве. Почело је настајати после изградње Авалског друма 1928. године. Прво су неки сељаци из суседних села Белог Потока и Пиносаве градили куће и кафане. Затим су, у вези са Авалом као излетиштем, имућни Београђани куповали утрине у

Белопоточана и на њима подизали „виле“. После другог светског рата број кућа се у овом насељу непрекидно повећавао. На то без сваке сумње утиче Авала као главно излетиште многобројног београдског становништва.

И поред новоизграђеног кумодрашког пута настају нове куће које ће ускоро везати ово село са Вождовцем и Бањицом, који су, као што је речено, ушли у састав Београда. Процес ширења је са обе стране из села према граду и из града у правцу села. Исте појаве се виде и дуж путева Београд—Железник, Београд—Умка и Београд—Гроцка. Сем тога, и села кроз која не пролазе главни путеви теже да се непосредно и посредно вежу за цесту. Тако појединци из Великог Мокрог Лукга почињу зидати куће поред пута у правцу Малог Мокрог Луга. Међутим, Калуђерица, Винча и Болеч, који су по страни од главног пута, почињу изграђивати посебна нова насеља — Болеч око старе друмске механе, Калуђерица у Шугавцу и Винча на споју главног и сеоског пута. И поједини земљорадници као и досељеници, који су везани послом за Београд, подижу нове куће ту, где ова села најкраћим путем излазе на цесту Београд—Гроцка.

Ове се промене не дешавају само у вези са Београдом. У околини Београда су такође подигнута индустријска и друга предузећа која исто тако утичу на преображај живота околних села. Таква предузећа су у Железнику (метална индустрија), Умци (фабрика текстила), Ришњу (фабрика електроопреме), Остружници (стругара), Винчи, Пиносави (водопривредни институт), Болечу (воћарско-виноградарска фарма). Око ових фабрика и установа подигнуте су зграде за квалификоване раднике. Сем тога, и појединци из удаљенијих села који раде у фабрикама подижу у близини станове. На тај начин се брзо формира ново насеље. Уколико је неко индустријско предузеће развијеније, утолико је и насеље око њега веће. То се особито види на Железнику, Ришњу и Умци. Железник је од села постао велико индустријско насеље, које утиче на преображај и околних насеља чије становништво ради овде.⁵ У алувијалној равни Топчидерске реке, где су доскора биле само ливаде села Ришња и Ресника, сада су густа насеља. Становници Ришња, чија су насеља растураена у групама по површи, почињу се после другог светског рата спуштати поред железничке пруге. На то је особито утицало оснивање фабрике „Елекџросрбија“ у којој се земљорадници овог села запошљавају. Сем тога, лаке су и брзе везе са предузећима у Београду. Овде подижу куће не само сељаци који имају своју земљу, већ и други из околних села и удаљених крајева. Поред железничке станице у Ришњу преселило се из Црвеног Потока (крај у Ришњу) читаво циганско насеље које сада броји 120 кућа. Ново насеље је подигнуто у атару села Ресника, где је пре првог светског рата била само једна мала друмска механа; између два рата изграђене су три-четири куће и магацин сеоске задруге. Сада се, међутим, на негдашњим ливадама, званим, Личине, простире ново пространо насеље које се постепено прилађава урбанистичком плану Београда.

И Умка је једно од таквих нових индустријских средишта у околини Београда. Истина, она се почела развијати раније, али је тек

после другог светског рата добила већи значај. Фазе њеног развитка до 1953 године лепо је обрадио В. Ђурић. Средином прошлог века почело се око савског пута поред механе, формирати друмско насеље које је постало управни центар Посавског среза. Али је оно почело напредовати тек у раздобљу између два светска рата, када су ту подигнуте фабрике текстилна и картона („Зеленгора“ и „Лепенка“). Захваљујући томе и повољним везама са Београдом. Умка је постала привлачна тачка не само за сељаке из околних села, него и из других крајевва. Поред тога, овде су поједини богати људи из Београда куповали земљу и подизали „виле“. Овај процес развитка, који није још завршен, наставља се са много већим еланом после социјалистичке револуције. Од 1953 до 1961 године, број становника се повећао од 2.368 на 3.301, а број кућа због „викенд насеља“ још и више. После преобраћања утрину у планташке воћњаке, из старог села Умке се овде расељавају и последње куће. Сем тога, настала су и два већа сасвим нова насеља: једно поред саме пруге, које су подигли досељеници из разних крајева, већином „опанчари“* из северне Далмације, а друго на потесу села Ручке. На овом простору, одакле је леп поглед на Саву и зелене лугове око ње, подижу куће поглавито службеници и занатлије из Београда — једни да у њима повремено бораве а други да се после повлачења у пензију и стално населе. У самом средишту Умке су изграђене три велике и лепе куће за службенике и раднике индустријских и пољопривредних предузећа. Према томе, у Умци се формирало насеље различно по своме типу и функцијама. Поред главног пута су трговачке и занатске радње, гостионице и зграде у којима су смештена управна надлештва; дуж Карађорђевог улице је пресељено село Умка, која по својим функцијама чини прелаз између града и села; поред железничке пруге простиру се насељеничко, а на странама у потесу Ручке викенд-насеље. Дакле, садашња Умка је типичан пример приградског насеља у коме се радом и животом везују становници Београда, околних села и досељеници из разних крајева.

И на левој страни Саве и Дунава изграђена су многа нова насеља, поглавито у Панчевачком Риту⁷ и Земунском пољу у домену пољопривредних комбината и других социјалистичких установа.

Сем ових у околини Београда су после 1945 године настала и друга насеља туристичке, санитарне, спортске и друге природе: на Авали, Трешњи, Кошутњаку (Филмски, Пионирски и спортски град) и многобројна купалишта дуж Саве између Београда и Умке.

Све ове и друге установе које су повезане путевима, изазвале су живо кретање становништва како из села, тако из града. Данас нема скоро ниједне сеоске куће у околини Београда из које не иде у фабрике бар по један члан породице. Изузетак су делом имућна а инокосна газдинства. Највише је радника из насеља поред колских и железничких путева. Утицајна сфера Београда у овом погледу допире углавном до Обреновца, Раље и Малог Пожаревца, одакле се почињу осећати утицаји и других индустријских центара (Младеновца, Смед-

* Опанчарима их називају због тога што праве опанке од гуме и продају их по околини.

рева, Пожаревца). Овде треба нагласити да су најповољнији услови за насеља у којима су веће фабрике (Железник, Ритопек, Умка). Ту готово сваки млађи земљорадник ради, док другу половину дана по потреби обрађује земљу. Најмање су одласком у индустријска предузећа захваћена насеља која се баве интензивним гајењем поврћа и воћа, као Ритопек, Сланци, Вишњица, Винча, Велико Село, Заклопача, Бегаљица. То не значи да и из њих нема радника у фабрикама. И овде свака задружнија или земљом сиромашнија породица шаље људе на рад, особито ако је предузеће у непосредној близини, на пример у Винчи.

Иако преовлађују радници који су везани становањем за кућу у селу, запажа се тежња млађих да се дефинитивно одвоје од земљорадње, јер им нова радна места пружају боље услове за зараду и живот. Упоредо са овим мењају се и схватања у односу на школу. Раније је поменуто како у многим селима на вратима Београда није било ниједног човека који је учио средњу школу. Штавише, људи су једва чекали да им дете изађе и из основне школе, па су плаћали и казне због избегавања обавезног школовања. Сматрали су да је свака служба ван земљорадње само за бескућнике. Та схватања су се брзо мењала. Сада свако жели да му дете заврши осмогодишњу или коју вишу школу. Штавише, има и таквих случајева да појединци шаљу своју децу у осмогодишњу школу у Београд иако такву школу имају у селу. То чине због тога што сматрају да ће настава у великом граду пружити бољу припрему за даље школовање. Особито се запажа тежња да се деца школом у привреди што брже оспособе за рад. Колика је та промена у схватањима према школи види се из тога што има случајева да једино дете имућног земљорадника тежи да се школује иако му земљорадња пружа веома повољнеуслове за живот.

У вези са овим настале су и друге промене. Услови за груписање поседа у рукама мањег броја је нестало: једно што је посед аграрном реформом ограничен на 10 хектара и друго што је земљорадња изгубила вредност у односу на индустрију. Под овим утицајем се врши и изједначавање у земљишном поседу, јер сада сиромашнији земљорадници купују од зараде, у предузећима, земљу од појединих богатијих сељака.

Промена је донекле било и у начину исхране. Из кујне је истиснут кукурузни хлеб, који се сада употребљава у исхрани само повремено, и то уз извесна јела. Ова промена је настала не само због бољег укуса пшеничног хлеба, него и ради тога што данас пшеница није као раније главно средство финансирања једне сеоске куће.

Најкрупније промене се запажају на кући. Као што је раније речено, кућа се није мењала са имућством ни код богатијих земљорадника који су тежили да стичу богатство у земљи и на рачун стандарда живота. Сада се, међутим, главна пажња поклања кући и намештају у њој. Од 1945. године сељаци нагло изграђују зграде по савременим узорима. Више се не подижу поземљуше. Нема више отвореног огњишта. Свуда се у нову кућу уносе намештаји и уређаји као у граду, па готово свако домаћинство има радио-апарат. Великом већином место земље сада се даје у мираз при удаји девојке: намештај, радио-апарат, новац, па чак и ауто. Ово последње важи за села која се баве повртарством јер су им кола са приколицама потребна за преношење робе на тржиште. Сем

општег културног напретка, на изградњу нове куће утиче недостатак станова у граду. Велики број људи који не могу наћи стан у граду, траже га у селу. Са тих потреба сељаци не само што подижу нове куће него и претварају све боље споредне зграде у собе које издају под закуп.

Као последица промењених привредно-друштвених услова и настанка нових насеља у оквиру старих села, изменила се и демографска структура. Општа је појава да се после развитка индустрије смањује број кућа и становника на селу одливима према граду и индустријским средиштима. Али то правило важи за села која су удаљенија од градова и индустријских центара. Обрнуто овоме, у селима ближе граду и индустријским центрима становништво се непрекидно повећава. То се више него игде види у околини Београда, где је узрок подизању нових насеља у селима или у оквиру сеоских атара и оскудица станова у граду. Највећи прираштај је изражен у новим насељима која су основали досељеници из разних крајева Југославије, поглавито из југоисточних делова Србије (Пирота, Ниша, Лесковца, Врања, Топлице). Ови су као зидари и други радници подизали нова, често „дивља“ насеља. Другу велику групу чине насељеници који у оближњим селима поред путева узимају станове под закуп. Најзад, запажа се нешто већи прираштај и путем наталитета у вези са привредним напретком. Ово важи особито за породице које нису имале довољно земље па је наталитет ограничаван на једно или два детета.

Колико се увећало становништво у раздобљу између 1948 и 1961 године, јасно се види из ових статистичких података.⁸

КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА У СЕЛИМА ОКОЛИНЕ БЕОГРАДА

	1948		1953		1961	
	дом. станов.		дом. станов.		дом. станов.	
Мали Мокри Луг	386	1689	451	1896	1478	5088
Миријево	429	1918	494	2067	995	3600
В. Мокри Луг	384	2099	436	2227	666	2869
Жарково	939	3984	1218	4642	2659	8636
Железник	1199	4394	1966	6758	3227	10727
Кнежевац	703	2290	955	3020	2282	6005
Вишњица	406	1758	430	1940	750	2715
Јајинци	202	875	272	1080	775	2566
Кумодраж	333	1675	383	1784	743	2565
Раковица	102	466	133	584	298	1045
Рипањ	1230	5946	1461	6227	2129	7888
Зуце	256	1279	282	1380	337	1516
Бели Поток	406	1726	513	2082	919	2821
Пиносав	369	1713	425	1915	595	2306
Ресник	541	2229	660	2786	1551	4940
Остружница	488	2304	676	2633	1138	3851
Калуђрица	178	934	191	1011	237	1065
Лештане	187	939	204	992	255	1131
Ритопек	376	1892	406	1980	467	1954
Винча	259	1767	483	2047	497	2228
Врчин	1082	5040	1171	5342	1543	6040
Заклопача	391	1860	393	1871	435	1793
Сланци	267	1452	266	1520	298	1572
Велико Село	369	1908	364	1968	403	1877
Крњача	599	2050	971	2932	1968	5677
Овча	420	1950	426	1767	789	2926
Бежанија	800	2844	959	3300	2342	7129

Као што се види, број становника се у многим селима удвостручио, а у неким насељима и увишестручио. Повећање је особито видно у периоду од 1953. до 1961. године, што је последица наглог развитка индустрије. Најбројније повећање се запажа у индустријским насељима (Железник) и оближњим селима: Малом Мокром Лугу, Жаркову, Кнежевцу, Јајинцима, Реснику, Раковици, Кумодражу, Ритопеку, Белом Потоку, Крњачи, Бежанији и Остружници. Ова насељеност, као што је речено, резултат је подизања нових насеља у оквиру атара старих села и становања радника и радничких породица у селима.

У другој групи села у којима нису подизали нова насеља, становништво је повећавано издавањем станова под закуп (Вишњица, Пиносава, Велики Мокри Луг, Лештане, Овча).

Најмање је увећано становништво у оним селима која су по страни од главних путева (Сланци, Велико Село, Ритопек, Заклопача, Врчин, Болеч). У неким од ових села се запажа и опадање становништва због иселавања у град (Ритопек, Сланце, Велико Село, Заклопача, Зуце). Али је карактеристично да се број домаћинства свуда увећао, што је последица нагле деобе задруга. Али овде треба нагласити да су нека оваква домаћинства настала и фиктивном деобом. Уствари, она и данас живе у задрузи.

Ова етничка мешавина староседелаца, „дошљака“ и „нагоница“, како староседеоци називају досељенике, испољава се и у другим видовима преображаја насеља. Очигледни су међусобни утицаји, али постоје и разлике. Досељеници су, који су основали нова насеља у атару села, а делом се населили и у селу, везани становањем за село, а радом за предузеће. Али и они теже да уз кућу имају башту у којој раде у слободно време. Сем тога, свако такво домаћинство по могућству гаји бар свиње и живину. Друкчији је процес развитка и преображаја код старих домородачких насеља са јаком традицијом и бољом економском основом. Промене су спорије него код оних који су прекинули везу са земљом, али су оне ипак брже него што би се на први поглед могло очекивати. Као што је поменуто, готово сваки млађи мушкарац је запослен у индустрији и другим предузећима. Штавише, и један број млађих жена иде на посао који им одговара. Разуме се, њих је мање, једно због конзервативног схватања, а друго што се жена, поред домаћинства, у одсуству мушкараца све више бави пољопривредом. Краће речено, земљорадња сада почива на старијим људима и женама. Мушкарци обављају само најтеже послове орања и косидбе. У поређењу са новим, стара насеља су економски у повољнијем положају. Пре свега пољопривреда им пружа исхрану, а уз то претичу производи и за тржиште, док им новац од рада у фабрици и издавања соба под закуп, служи као допуна или средство за подизање боље куће и намештаја у њој. Овде је важно изнети како узајамно утичу једни на друге, а радни однос са градом и на једне и на друге. Непосредне везе у селу, одраслих на разним скуповима а деце у школи, сваким даном се осећају. Становници излазе из своје конзервативне учлауности која се одржавала читаво два века чак и између два суседна села. Под утицајем нових услова живота они мењају своја друга локална обележја. И досељеници — „дошљаци“ и „на-

гонице“, кидајући везу са својом матицом, губе од својих пређашњих особина под утицајем града и нове средине у селу. Разуме се, овај процес изједначавања и преображаја ће трајати, али не тако дуго као раније јер су садашњи услови сасвим друкчији.

Закључак. — Као што се види из претходних излагања, процес развитка и преображаја насеља у Београду и његовој околини условили су друштвено-историјске промене. Свака промена у овом погледу изразила се и на насељима. У свакој почетној фази, као по неком правилу, настајала су стихијски на периферији полусеока, полуградска насеља. У другој фази развитка та насеља су потпуно срастала у град, а нови делови настајали. То се понављало у неколико махова, док та истурена насеља поред главних прилаза нису увукла и оближња села у сферу града. Такви процеси су особито брзи за последњих 15 година. Према подацима сталне конференције градова, у Београду је крајем 1961. године бесправно изграђено 5.700 зграда. Таквом настајању дивљих насеља стало се на пут тек у најновије време. Кратко речено, Београд је сада у пуном стадијуму револуционарног развитка. Али он још није постао хомоген у урбанистичком смислу речи. Неки његови периферијски крајеви нису срасли са градом. Сем тога, и у оним његовим деловима који су доскора били периферија, а сада су у ширем центру, запажају се трагови сеоских насеља. То се особито види на кући.

Упоредо са развитком индустрије и саобраћаја настајале су промене и у селима. У овом погледу се могу издвојити три групе сеоских насеља. Најближа села (М. Мокри Луг, Бањица, Кнежевац) су територијално ушла у састав града. Она су због ширења града по њиховом атару изгубила и земљорадничку основу. Готово су сви мушкарци ван пољопривредног занимања. На оно мало земље, која им је још преостала око кућа, старији гаје воће и поврће. Разуме се, и овакве пољопривреде ће нестати када буде извршена потпуна урбанизација.

У други приградски појас улазе села Миријево, Вишњица, В. Мокри Луг и Жарково, чији су пољопривредни потеси делом захваћени новим насељима, па су према томе изгубила нешто од пољопривредних површина. Због тога и због близине Београда њихово се становништво у привредном погледу све више прилагођава граду: делом је запослено у индустрији, а делом се бави приградском пољопривредом. У даљем процесу развитка и ова ће насеља бити уклопљена у град.

У трећем удаљенијем појасу насеља, пољопривреда се одржава на пређашњем нивоу. Али захваљујући саобраћају, из њих врло велики број људи иде на рад у Београд или у друга индустријска локална средишта. Та насеља су поглавито поред железничких и других путева као Бели Поток, Зуце, Врчин, Умчари, Мали Пожаревац, Иванча, Болеч, Лештани, Калуђерица, Ресник, Пиносава, Рипањ. Занимљиво је овде нагласити да нека села која нису удаљена од Београда и путева (Сланци, Ритопек, Велико Село, Бегаљица, Заклопача и Гроцка) нису радом везана за Београд. На то, без сваке сумње, највише утичу развијено воћарство, повртарство и виноградарство. Штавише, њима као у Ритопеку и Миријеву често недостаје радне снаге, те у доба сезоне запошљавају и људе из удаљенијих крајева. Али има и таквих случајева

где појединци иду на рад у предузећа, а за пољопривреду изнајмљују Цигане као јефтину радну снагу. Таква појава се запажа у Миријеву.

Најзад, у посебну групу долазе она земљорадничка насеља која су радом везана за индустријска предузећа у Железнику, Рипњу, Умци, пољопривредном комбинату „Београд“ и другим локалним центрима. Према овим индустријским предузећима у околини Београда гравитирају сем земљорадника из околних села и стручни радници који станују у Београду, а свакодневно аутобусима иду у фабрике. Према томе, у овим предузећима се стичу радници из Београда и удаљенијих села, па се на тај начин посредно везују град и насеља његове шире околине.

У свим селима, која су под утицајем Београда и других индустријских предузећа у околини, запажају се брзе промене. То се види не само у развитку сасвим нових насеља него и у преображају старих села. Особито се то јасно види на кући, породици и начину живота. Ми смо овом приликом само укратко истакли опште антропогеографске и привредногеографске промене у данашњем преображају. На другом месту ћемо подробније изнети поједина питања из ове проблематике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Милосав В. Лутовац, *Приградска пољопривреда Београда*, „Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“, књ. 18, с. 155—172, Београд 1962.
2. Риста Т. Николић, *Околна Београда*, „Насеља српских земаља“, књ. 2, с. 930, Београд 1903.
3. А. В. Богић, *Опис Врачарскога среза* — топографски рјечник, „Гласник Србског ученог друштва“, књ. II, Београд 1866.
4. Војислав С. Радовановић, Енциклопедија Југославије под Београд, Загреб 1955.
5. Даринка Зечевић, *Нека антропогеографске карактеристичке социјалистичког преображаја села Железника у градско насеље*, „Зборник радова САН — Етнографски институт“, књ. 3, Београд 1960, с. 20—29.
6. Владимир Ђурић, *Умка* (развој једног градског насеља у близини Београда), „Гласник Српског географског друштва“, св. XXXIII, Београд 1953. с. 131—141.
7. Владимир Ђурић, *Панчевачки Рип*, „Посебна издања Српске академије наука“, Етнографски институт, књ. 5, Београд 1953.
8. *Стаτισички билтен Београда*, Година IX, Београд 1961.

TRANSFORMATION DE L'HABITAT ET DE L'ÉCONOMIE DE BEOGRAD ET DES ENVIRONS

Aucune ville de Yougoslavie n'a subi autant de changements au cours de son histoire que Beograd et ses environs. Cette constatation se rapporte surtout à la période la plus récente. Dans l'évolution de la ville on peut distinguer plusieurs phases en fonction des conditions historiques et sociales. Jusqu'au moment où elle fut libérée de la domination turque, la ville avec ses environs était le théâtre des guerres fréquentes. Pour cette raison, dans le développement de la ville ne se manifestait aucun signe de progrès, tandis

que les villages dont elle était entourée avaient un caractère provisoire et portaient les marques d'un état extrêmement arriéré. Après la première insurrection serbe en 1804, sous l'influence de la vie en liberté, commence l'expansion territoriale de la ville et la stabilisation des villages avoisinants. La nouvelle immigration qui affluait de diverses régions habitées par les Serbes exerçait une transformation profonde dans tous les domaines de la vie. Mais c'est seulement après la Première guerre mondiale, lorsque Beograd devint capitale de Yougoslavie, qu'un progrès plus rapide commence à se faire sentir. La ville s'étend le long des routes principales et, sous l'influence de cette expansion, les villages commencent à développer une économie suburbaine. Pourtant, c'est à partir de l'année 1945 que se produit un changement profond non seulement dans la vie de la ville, mais aussi dans celle des villages avoisinants. Ce progrès est dû au développement rapide de l'industrie, non seulement à Beograd, mais aussi dans ses environs. L'industrie a attiré un grand nombre d'habitants et cette augmentation de la population a exigé la construction des habitats nouveaux et la reconstruction des habitats anciens. Dans son expansion rapide la ville a englobé, au point de vue territoriale et urbanistique, les villages voisins: Mali Mokri Lug, Banjica, Kneževac, Čukarica. D'autres villages, dans les territoires desquels on construit de nouvelles agglomérations, ont perdu leur ancien caractère économique, basé sur l'agriculture, et leur population, par un changement graduel de son occupation, se rattache de plus en plus à l'industrie urbaine (Žarkovo, Mirijevo).

Les changements dûs au développement de l'industrie ne tardèrent pas à se faire sentir aussi dans ces villages qui, au point de vue territorial, ne font pas encore partie du territoire urbain. Les effets produits par ces changements se manifestent dans l'économie, l'aspect et l'architecture de la maison, la culture et la manière de vivre de la population. Il n'y a presque aucune maison dont au moins un membre ne soit employé dans l'industrie ou diverses autres entreprises. Grâce aux communications favorables entre leurs villages et la ville, ces ouvriers-paysans se rendent chaque jour de leur maison de village à leur poste de travail dans la ville. Pour faciliter ce trajet quotidien, que leurs habitants sont obligés de parcourir, les villages anciens commencent à sortir sur les routes. Outre cela, le long des routes principales qui traversent les finages de divers villages, se forment les nouvelles agglomérations, fondées par les ouvriers, immigrés de diverses régions. Un grand nombre de ces habitats se sont formés du jour au lendemain, en dehors de tout plan urbanistique, mais à présent on a mis fin, par des règlements adéquats, à la construction de ces „bidonvilles“.

Dans certains villages la population a presque doublé au cours d'une période relativement assez courte, non seulement à cause de l'édification de nouveaux habitats, mais aussi parce que beaucoup d'ouvriers, vu la crise du logement dans la ville, sont obligés d'habiter les villages.

Les nouveaux centres industriels à Železnik, Ripanj, Umka etc., devenus en quelque sorte satellites de Beograd, exercent la même influence sur les habitats ruraux avoisinants.

Les changements les plus profonds sont ceux que l'on peut observer dans l'aspect extérieur et l'architecture de la maison. Après la Deuxième

guerre mondiale les paysans construisent leurs maisons d'après les modèles contemporains. Le mobilier et les installations que l'on introduit dans ces nouvelles maisons sont analogues à ceux que l'on trouve dans les maisons urbaines. Presque chaque famille possède un récepteur de T. S. F. et certaines même des automobiles avec remorques. C'est surtout le cas des villages dont les habitants pratiquent le maraîchage et la culture fruitière, car ils ont besoin de véhicules à moteur pour effectuer d'une façon plus rapide le transport de leurs produits jusqu'au marché.

Bref, dans tous les villages exposés à l'influence de Beograd et des autres agglomérations industrielles aux environs de cette ville, on aperçoit des transformations rapides. Le village se rapproche de la ville, tout en conservant ses caractères spécifiques — il devient le nouveau village qui diffère de la ville aussi bien que de l'ancien village.

МИЛИЦА ИЛИЈИН
ОЛИВЕРА МЛАДЕНОВИЋ

НАРОДНЕ ИГРЕ У ОКОЛИНИ БЕОГРАДА

Осим једног списка игара у Милићевићевој *Кнежевини Србији* и неколико узредних бележака у радовима других аутора, досада није ништа објављено о народним играма у околини Београда. То нас је подстакло да отпочнемо испитивања, која су, са извесним прекидима, трајала од 1952. до 1960. године.

Наша истраживања обухватила су област чије је границе дао Р. Николић¹, с тим што смо ову економску и историјску целину, везану и данас као и раније за Београд (снабдевање града поврћем, воћем, млеком и радном снагом за индустрију) свеле у границе етнокореолошке области, у којој су једва видљиве извесне наслеђене разлике између појединих мањих кореолошких подручја. Тако, према нашим испитивањима, у ову етнокореолошку област спадају села: Вишњица, Винча, Ритопек, Болеч, Калуђерица, Заклопача, Мали Мокри Луг, Велики Мокри Луг, Лештани, Кумодраж, Зуце, Бели Поток, Пиносава, Јајинци, Раковица, Бањица, Кнежевац, Ресник, Рушањ, Жарково, Железник и Сремчица. Врчин и Рипањ, због свога положаја, представљају центре укрштања разних струја и врше улогу посредника између околине Београда и Поморавља односно Космаја. Гроцка, Остружница, Мала Моштаница и друга места ван наведеног подручја — са којима оно има много додирних тачака — узета су у обзир само приликом неопходних поређења.

Као што се види, у нашу област ушла су села која припадају Београдском подунављу и посавини, односно некадашњем грочанском и врачарском срезу². Овај валовити и питоми предео, који са Савом и Дунавом опкољава Београд, насељен је становништвом разноврсног порекла. „Један део становништва су староседеоци, други досељеници из југозападних крајева (Шумадије, Косова, Метохије, Црне Горе, Херцеговине, Босне, Далмације и Лике), трећи из југоисточних крајева (Пирота, Ниша, Трна, Врања, Сврљига, Прокупља, Прилепа, Битоља, Тетова итд.), четврти из Војводине. Има их из околине Солуна, Сереза и Једрена. Тако разноврсно становништво по пореклу природно је што је донело и особине духовне и материјалне културе из матичних области и одржало многе све до наших дана“³.

¹ Риста Николић, *Околна Београда* — „Срп. етн. зборник“, V, Београд 1903, стр. 905.

² М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, стр. 107—108.

³ М. С. Влаховић, *Женска ношња у околини Београда од средине 19. века до данас* — „Гласник Етнографског музеја у Београду“, XVI, 1953, стр. 50—51.

Намећу се питања: шта је са играма? Шта су играли староседеоци, какве су све игре донели досељеници и шта се с њима збило у овој области? Какву је улогу у том процесу имала близина Београда? Шта се, најзад, данас игра? На жалост, података из прошлости готово и нема, па је тешко одговорити на питања која се односе на старије периоде. Ипак, судећи према називима игара, може се рећи да се у старијим играма осећа веза са западном Србијом, док се новије игре развијају под утицајем из Шумадије и Поморавља, бар углавном. Други утицаји локализовали су се на малом простору (банатски само поред Дунава). У кореографском смислу ова област у целини представља нешто посебно, те заслужује да се детаљно испита.

У вези са насељавањем има предања у којима се играње помиње. Тако, Ружићи, први становници Рушња — прича се — пореклом су са Косова. Одатле су од Турака утекли у Пазар, па у Маслошево (срез јасенички), где су такође дошли у сукоб с Турцима: док је коло играло, турски субаша ухвати се до Руже, од које је презиме Ружићима. Разјарен, њен муж убије Турчина и побегне у садашње село Рушањ⁴. Други податак је занимљивији. Исајловићи из Ришња дошли су у ово село из Лике „још пре Бежаније (1813)“. Звали су их у селу Хрватима, ношња им је била друкчија, а играли су и певали: „У Филипа црвен пас, пандрули, пандрули ...“⁵ Данас нема ни трага од ове игре. М. Ђ. Милићевић је у опису београдског округа набројао низ игара, од којих су неке већ тада сматране старијим⁶. Ипак, ни тај списак, ма колико био драгоцен, не осветљава процес асимилације донетих игара са играма староседелаца, мада неки називи игара, као што су Бугарија, Маџарица, Поцерка, Варошанка и Нишевљанка, говоре нешто о њиховом пореклу.

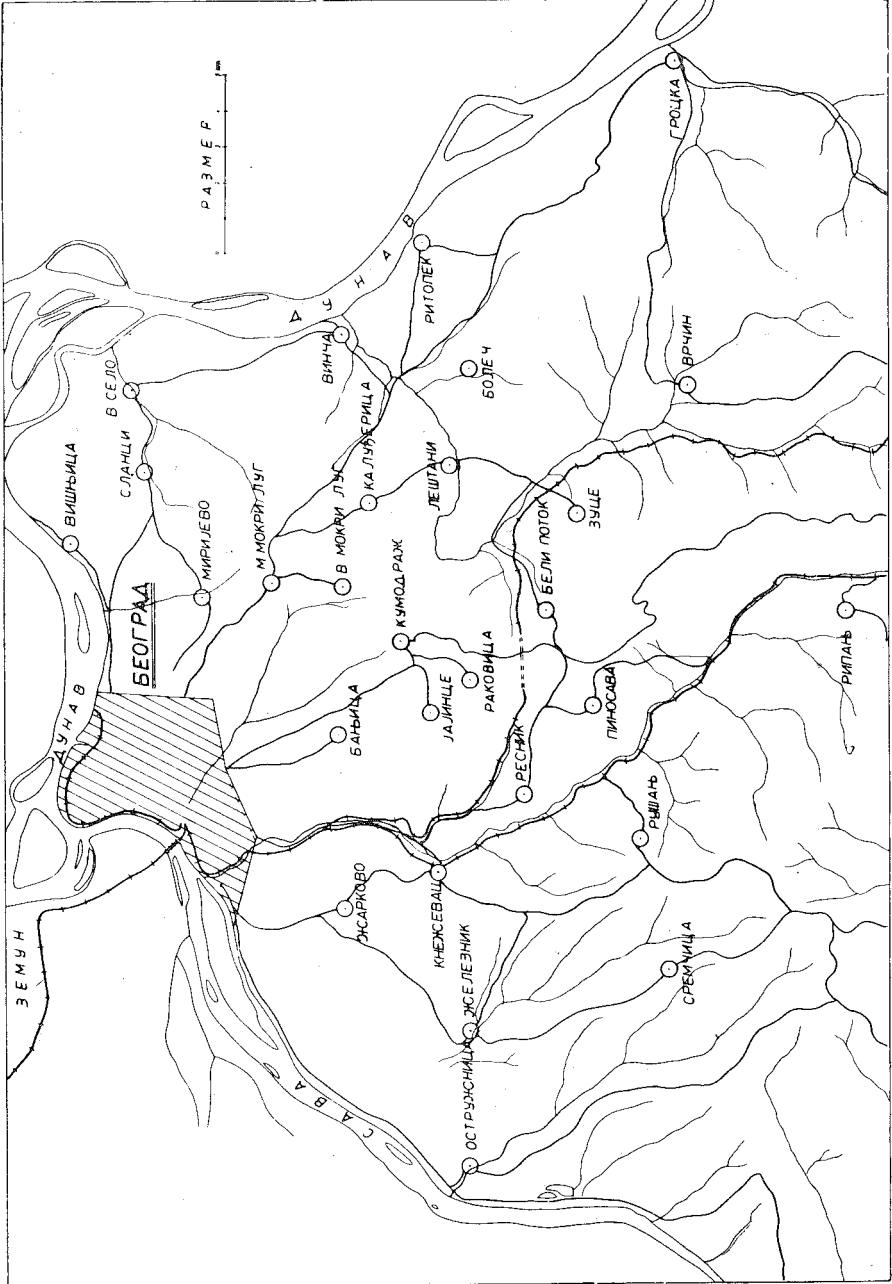
Док је, изгледа, врло брзо по досељењу новог становништва дошло до нивелисања у погледу народних игара, друкчији је случај био са народном ношњом, која је у овом крају, код жена и девојака, била особито лепа и богата, а својим кројем и везом још почетком нашега века говорила речито о пореклу становништва. „Истичемо — каже М. С. Влаховић — да нигде у Србији није било толико шаренила народних ношњи као на вратима Београда, а сем тога — ту су се очувале дуже него ма у ком другом крају Србије“⁷. И данас је, углавном, тако. На саборима у Подунављу виђају се у великом броју хаљине од куповног материјала одређених боја (ружичаста, зелена, плава и жута), са јаким утицајем војвођанског кроја, док само старије жене носе понеки хаљетак домаће производње. У посавским селима, међутим, ношња се далеко боље очувала. На саборима се виде на девојкама и женама везене кошуље, „прекачене“ сукње и ткане прегаче „на лозе“ и „на гране“. Занимљиво је да се карактеристична сукња „на прекачивање“ почела носити тек у другој половини 19. века и да је то дотада чак било и срамота. „Неки Богосав и Јана (из Моштанице) били су кажњени („бивени“) од власти

⁴ А. В. Божић, *Топографски рјечник Врачарског среза* — Гласник Србског ученог друштва, II, Београд 1866, стр. 227—228.

⁵ Риста Николић, *op. cit.* стр. 1021.

⁶ М. Ђ. Милићевић, *op. cit.* стр. 124.

⁷ М. С. Влаховић, *op. cit.*, ГЕМ, XVI, стр. 51.

Сл. 1. Околина Београда

Илр. М. Чавућ

зато што је Јана закачила сукњу, а Богосав кошуљу, кад су играли у колу⁴⁸. Данас је ова ношња потпуно усвојена и могу се видети ванредно лепи примерци, нарочито у Кумодражу, затим у Пиносави, Рушњу, Железнику и Сремчици. Истина, на сабору о Духовима 1958. у Кумодражу биле смо веома изненађене када смо, уместо ношње коју смо виђале годинама о празницима, наишле на мноштво хаљина од најлонских материја из излога београдских трговина.

Прилике и места за играње. — Мада на домаку Београда и у свакодневној вези с њим, села ове области живе и данас у многоме посебним животом, са пуно старих навика, како у погледу домаћег, тако исто у погледу друштвеног живота. Новине се уопште тешко примају.

Као у прошлости, и данас се по свима селима у околини Београда игра редовно недељом по подне на одређеном месту (ако тога дана не буде прошевине или свадбе, па свирачи и играчи оду тамо). Осим тога, много се игра приликом народних празника, као и на заветинама, саборима и вапарима, макар то био радни дан. Свако село и данас има бар једну литију. Крстоноше не обилазе сеоски атар, него се обред врши око цркве или записа, а главна свечаност је по подне, када је игранка. Прва преслава у овом крају је о Св. Сави (27. јан.) у Калуђерици, али тек од Младенаца (22. марта), када славе Сланци, Кумодраж и Жарково, нижу се скоро о сваком празнику литије и преславе, све до Св. Спиридона (25. дец.), када је преслава у Миријеву. Све ове прилике за игру нису од подједнаке важности. Већина има локални карактер, док сабори у Миријеву (Спасовдан), у Кумодражу, Железнику и Сремчици (Духови), као и у Врчину (Петровдан) имају много шири значај, јер се на овим саборима окупља свет из више места, чак и из удаљених. У Миријево о Спасовдану долазе суседи из Малог и Великог Мокрог Луга, Винче, Сланаца, Калуђерице, Јајинаца, као и многобројни Београђани; у Кумодражу се срећу гости из Ресника, Зуца, Пиносаве, Јајинаца, Белог Потока, Калуђерице; у Рипањ на Духове долазе становници Врчина, Зуца, Барајева, Мале Иванче, Поповића, Белог Потока; у Сремчици се другог дана Духова окупљају Рушањ, Моштаница, Вранић, Мељак, Остружница итд. Ипак, све саборе је до пре десетак година надмашивао посетом сабор код манастира Раковице о Великој Госпођи (28. августа), на који се слегала шира околина Београда, стотине Београђана, као и гости из Срема и Баната.

Карактеристично је за ове саборе да свако село образује своје посебно коло, у коме обично имају своје домаће свираче. Идући од кола до кола могу се уочити извесне разлике у игрању као и, упадљивија, разлика у ношњи. Грађани се нерадо примају у коло, те су понекад приморани да образују своја кола, као и Цигани. После сабора се дуго препричава какво је коло које село имало, да ли је било велико, јесу ли свирачи били добри, ко је колико пута водио коло и која је девојка најчешће играла до коловође.

⁴⁸ М. С. Влаховић, *Женска ношња у Београдској Посавини* — ГЕМ, V, 1930, стр. 52.

Иако је слика на саборима живописна када се посматра из даљине, она губи од своје лепоте када човек зажели да из близине посматра игру. Без обзира на простор, око свакога кола је затворен круг посматрача који просто стеже коло; понекад се, због близине, мешају мелодије, те се дешава да коловођа нестрпљиво сели читаво коло на погодније место. Игранка почиње некако тешко, тек када се искупи доста света. Девојке у ношњи или варошким хаљинама (обично по две-три имају хаљине од истог материјала и истог кроја) хватају се под руке и у пратњи удате

Сл. 2. Породица из Зуца.

Фото: Танјуг

жене или неке мајке шетају, док младићи, сви под шеширом, стоје у густој гомили око својих свирача и чекају ко ће први да поведе коло. Саборско расположење споро расте и достиже кулминацију тек у сумрак, па се нагло прекида, јер већини предстоји дуго пешачење (уколико се не ноћи код рођака у истом селу), а мањи број одлази дубоко у ноћ својим кућама на колима са коњском запрегом, која су, особито у Подунављу, лепо обојена и нашарана.

У овим селима има погодних и лепих места за играње. У Кумодражу се игра на пространом пропланку крај цркве и школе, где је некада био запис; са тог места изванредан је поглед на Београд и Дунав с једне стране и према Авали с друге стране. У Вишњици се игра у дворишту Народног одбора, у којем се види и данас пањ некадашњег записа. Слично је у већини села: свуда смо лако могле да утврдимо да је

на садашњим игралиштима некад стварно постојао запис, а да га је навика да се на том месту игра надживела. У црквеној порти игра се у Винчи, Ришњу, Врчину и Белом Потоку. Занимљиво је да се у Белом Потоку код цркве игра недељом и на Огњену Марију (4. авг.), а на Св. Николу летњег (22. маја) и Малу Госпођу (21. септ.) игра се само на Авалском путу, на месту где се у прошлости одржавала „воловска богомоља“⁹. У Великом Селу игранка је у „порти“, као и у суседном селу Сланци (где је сада Задружни дом), а под тим се називом подразумева „сеоско место“, „сеоски плац“¹⁰. Колико је чврста навика да се игра на старом „одређеном месту“, може се видети из овог примера. У Железнику се игра у дворишту новог Задружног дома, који је подигнут

Сл. 3. Сватови су дошли у црквену порту на игранку — Бели Поток Фото: Танјуг

на некадашњем игралишту званом Баре. Двориште је тесно, а преко пута је слободан простор, те би логично било да се игранка тамо пресели, али то као да никоме ни на ум не пада. У Сремчици се о сабору на Духове 1954. коло просто гушило у улици поред старог игралишта, на коме је сада Задружни дом. У истом селу само једампут годишње (на дан Св.

⁹ Упор. Н. Пантелић, *Један сџочарски обичај у околини Београда* — Годишњак Музеја града Београда, IV, 1957, стр. 477—482.

¹⁰ О. Младеновић, *Прилике и места за играње у Србији* — Трећи конгрес фолклориста Југославије, Цетиње 1958, стр. 271.

Стевана јесењег, 17. окт.) играло се све до краја другог светског рата у школском дворишту, где је некада био запис. И у Реснику се памти да је крај данашње зграде Народног одбора био запис (дуд), а ту се и данас игра.

Игранке о прошевинама и свадбама одржавају се искључиво по приватним кућама, али на њих има приступ свако. Оне уствари замењују уобичајене игранке недељом и празником на „одређеном месту“. У Белом Потоку је обичај да, без обзира да ли је склопљен црквени брак поред грађанског или не, млада и младожења са свим гостима оду пре ручка (око два часа по подне) у црквену порту и ту неко време играју, па се врате младожењиној кући.

Не може се закључити да се играчи при избору места за играње руководе практичним разлозима или да су склони промени места. Само смо у Великом Селу чуле да „за игру треба комоције“ и одиста виделе лепо развијено коло. Остали се држе традиционалних места, без обзира на њихову садашњу удобност.

Остаци обреда и обредних игара. — Ни најстарији људи у овом крају не знају за *Коледа*, бар не под тим називом. У Миријеву причају да су *Краљице*, с барјаком и сабљама, ишле о Духовима све до првог светског рата, а *Лазарице* и касније. Играле су сеоске девојчице, пазило се да лазарка буде „мезимче“, најмлађе или једино дете у мајке. Митра Вељковић (рођена 1885) из истог села запамтила је, поред већ познатих стихова, и ова два стиха из неке старе лазаричке песме:

Обуци се црвено,
Ојашу се зелено.

Данас у *Лазарице* иду само Циганке. Од њих смо 1956. у Реснику забележиле игру. Као и *Додолке*, то су три девојчице, од којих једна игра а две певају (в. стр. 40—41).

Мада крстоноше не обилазе више сеоски атар приликом заветине, него се скупљају око цркве, а понегде око записа, обичај није сасвим ишчезао и праћен је обилним играњем у свечаном руху.

У читавој околини Београда нарочито су се добро одржали обичаји око Поклада. На Белу недељу палила се ватра пред сваком кућом, а многи то и данас чине. Укућани се гараве (начине крст на челу), па прескачу ватру да би се сачували од вештица. Покладне маске (у Пиносави их зову „плашенице“) свуда се тих дана виђају, мада их све чешће носе само деца. Младићи се маскирају и као свадбена поворка, уз опште одушевљење, пролазе кроз село.

Љуљашке, витла и кукаче нису реткост ни данас о Покладама. Праве их младићи на улици или на раскршћу, па се младеж ту скупља на игранку. У Миријеву причају да се у последње време ретко ко љуља; момци начине љуљашке да би примамили девојке да дођу на игранку, а „заљуља се само понеки чича да га вештице не поједу“.

Паљење и прескакање ватре у циљу профилактичне мађије помиње се у свима селима. У Миријеву, на пример, палили су ватру у воћњаку (на 2—3 места) на Благовести, на дрвљанику на Младенце, а око

куће на Лазареву суботу. Тада су лупали у канте да би отерали змије уз вику: „Беж’те, гујарице, плаше вас лазарице!“ Старији људи причају да се у девети понедељак по Божићу палиле по брдима ватре ради стоке.

Као у већини наших крајева, и овде се свадбе одржавају обично ујесен и трају 2—3 дана. А некада су трајале и дуже. Веселје је велико, а игра се и дању и ноћу. Ако се венчање обавља и у цркви, том се приликом редовно игра и крај цркве и то за време самог црквеног обреда, јер у цркву улазе обично само часници и најближа родбина (Винча, Железник). У Белом Потоку, како је већ речено, свака свадба, и кад нема црквеног обреда, по подне око 2 сата стиже у поворци (пешке или колима) у црквену порту и ту се игра сат два, а једно коло обавезно поведе млада. Затим се оде младожењиној кући, млада баци сито на кров, прими накоњче итд. Свадбено веселје завршава се *Шареним колом*, које у дворишту младожењине куће поведе кум, па се до њега ухвате млада, младожења, стари сват, девер и остали. Коло је већином затворено, држање за руке или позади укрштено. Игра се мирно, а свирачи певају „Скидај, млада, венац...“ (опис игре на стр. 41—44). Кад се коло заврши, сви осим младе, стојећи, пљескају. Затим кум скине млади „пантљику“ („паћелу“), коју је носила преко груди, и баци је на родно дрво (шљиву, крушку) „ради порода“¹¹. У селу Бањици, док учесници у колу пљескају, младожења граби младу и води је у собу, где јој скине венац, па се пољубе кроз њега. У Миријеву је био обичај да младожења ошине пешкиром младу док остали пљескају¹². Ако је Шарено коло отворено (као у Белом Потоку), оно не сме да се сече, нити да се кида, него се играчи нижу редом, коло се „наставља“ (да би се брак одржао). Шарено коло се играло некада пред само растурање свадбе, односно пред кумов одлазак, а то је било другог или трећег дана свадбе дубоко у ноћ. Данас се на то много не пази, али се ипак Шарено коло игра другог дана, кад „поћани“ стигну (Бањица, Железник), а кум може и даље да седи и да учествује у веселју. Задржао се само обичај да се куму кад дефинитивно полази кући на капији понуди чаша вина, коју он испије а чашу разбије о довратак.

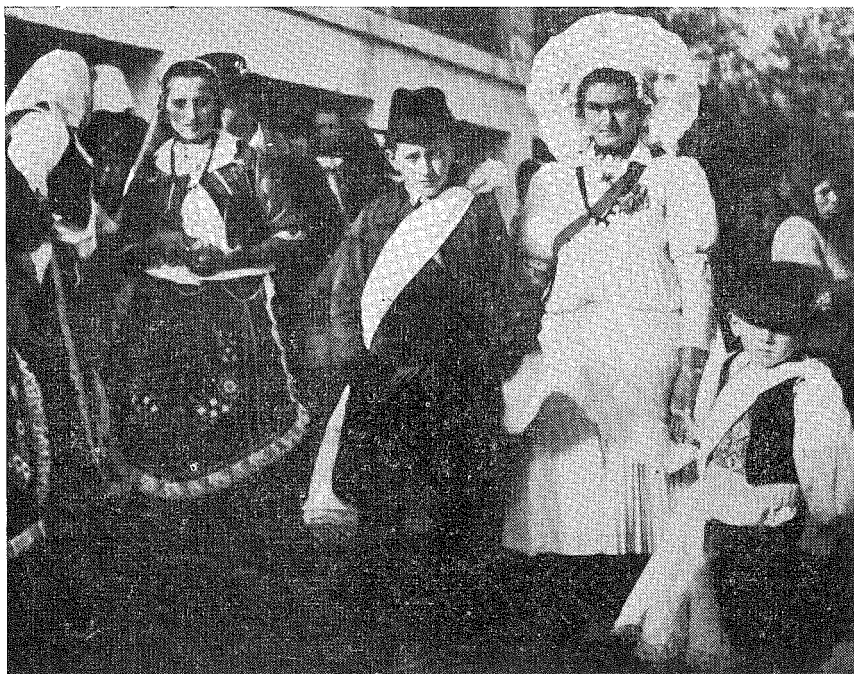
Араји. — За *Араје* смо први пут чуле у Миријеву 29. маја 1952. године од Митре Вељковић, која нам је узгред споменула како *Араји* иду сваке године о Покладама и како су раније жене стрепиле ако им *Араји* не сврате у кућу, верујући да ће се те године неко разболети од арапских богиња. У току даљег испитивања народних игара у околини Београда, сазнале смо и друге појединости о овом обичају и утврдиле да је распрострањен искључиво у једном делу Београдског подунавља (Вишњица, Велико Село, Сланци, Миријево, Винча, Ритопек), а да се понешто о томе зна у Малом и Великом Мокром Лугу, Лештанима, Болечу и Гроцкој док у Кумодражу, Бањици и селима према Сави уопште се не зна за *Араје*. Овај обичај одржава се на Бели четвртак (пред Беле покладе).

¹¹ М. С. Влаховић је забележио да сутрадан по свадби „свекрва узме паћеле и дадне их млади да се с њима забрађује испод мараме“ — оп. cit., ГЕМ, стр. 72.

¹² Упор. Љ. и Д. С. Јанковић: *Народне игре*, V, Београд 1949, стр. 273; *Народне игре*, VII, Београд 1952, стр. 66; *Прилог проучавању оштајтака орских обредних игара у Југославији*, пос. изд. САН 271, Београд 1957, стр. 22; и др.

1958. године имале смо прилике да видимо *Араје* у Миријеву и Вишњици, те ћемо их према овом посматрању и према исказима разних личности из других села описати.

У *Араје* иду само мушкарци, и то обично ожењени људи (у Великом Мокром Лугу ишли су људи четрдесетих година). Број учесника није строго утврђен и креће се од 7—8 (Миријево), 10—14 (Винча), 12—14 (Вишњица). Маскирани су као млада и младожења, кум, стари сват, девер, свекар и свекрва (или баба и деда), домаћин (који тобоже бележи шта се добије на дар), поп или калуђер (у последње време врло

Сл. 4. Млада са деверима — Бели Поток.

Фото Танјуг

ретко). Остали учесници су обичне маске („слике“), од којих један носи корпу за јаја и сланину, други балон за вино, трећи цак за остале намирнице, а понегде воде и магаре, на које натоваре све дарове. У Вишњици иде и мечкар са „мечком“. У свакој групи је обавезно и један свирач (фрула, виолина или хармоника). Сви учесници носе на лицу „слику“ (куповну маску људског лика), док су се раније, како памте старији људи, само гаравили¹³. Мушкарац који представља младу обуче преко

¹³ „Дервиши“ се такође гараве (М. Филиповић, *Дебарски Дримкол*, Скопље, 1939, стр. 118). Упор. „Није без обредна разлога да се чађом оцрњују чаројнице...“ (М. Stojkovic, *Komoštre — Zbornik za narodni zivot i obiçaje Južnih Slavena*“, XXVII, Zagreb 1930, стр. 242).

свога одела белу женску кошуљу са чипком, главу повеже марамом, преко које се стави венац. У Миријеву је младожења имао на глави цилиндар, а сви остали шубаре. Неки учесници преко свакидашњег одела навуку летње беле гаће и кошуље, а у неким селима облаче и стара преврнута одела. Они који представљају бабу и деду окрену кожухе наопако и начине грбу. У Вишњици је „мечка“ имала изврнуту бунду и гасмаску на лицу¹⁴. Сви, осим младе, носе тојаге, на којима су причвршћене клеветуше. У Вишњици клеветушу везују за појас. У Великом Мокром Лугу сећају се да је један од учесника носио „умету“ (мотку дугу 2—3 м., на врху омотану блатњавим крпама) и њоме махао („да се брани од паса и застрашује децу“).

На неколико дана пре Белог четвртка договоре се мушкарци ко ће ићи у *Араије* и утврде одакле ће кренути. На Бели четвртак састају се и облаче још пре сванућа и то или ван села, у пољу (Миријево), или у некој кући на самом крају села (Вишњица), па у саму зору почињу свој поход, улазећи у свако двориште с виком, уз свирку (у Миријеву се свира Сватовац) и звуке клеветуше. Раније је, кажу, све то било далеко бучније него данас. Карактеристично је да за све време пута, при уласку и изласку из куће учесници пуштају неартикулисане гласове.

Араји свраћају у сваку кућу. И данас ретко их ко одбије, а жене им се особито радују. Група се заустави у дворишту пред улазом у кућу, где већ чекају укућани, па се један од учесника обрати домаћину: „Јесте ли задовољни? Како вам се допадају *Араји*? Је ли слободно заиграти?“ У Вишњици, чим уђу у двориште, отпевају:

Широко је лишће борово, борово,
Још је шире лишће орово, ој, орово.

„Баба“ улази у кућу и прима дарове (јаја су обавезна, затим сланина, суво месо, друге намирнице, пиће и новац). „Млада“ прилази домаћину и домаћици, љуби их у руку, а ако има девојке у кући, покушава да се с њом пољуби. Сви се шале и задиркују. За то време „младожења“ поведе коло пред вратима (у Вишњици су свирали Моравац, а у Миријеву Јасеничко коло). Не постоје одређене игре за ову прилику; уз произвољно изабрану мелодију игра се одомаћени тип (в. описе на крају рада).

¹⁴ Гасмаска на лицу особе која представља мечку свакако је појава новијег датума. Интересантно је упоредити ову појаву са сличном у Румунији. М. Поп каже: „У последње време (маске од дрвета) замењене су женским свиленим чарапама или гасмаскама, које су увели младићи после последњег рата“ (М. Поп, *Măstile de lemn din Birșești — Toprești, Vrancea — Revista de Folklor*, III, 1, Bukurești 1958, стр. 25.)

У игри се често намерно криве и „измотавају“, „играју неуредно, цигански“ (Миријево). Полазећи из куће *Араји* се труде да неприметно украду јаје из гнезда, парче сланине из оставе или венац паприка, који виси у трему сваке куће. Кад на овај начин обреде цело село, врате се у кућу из које су пошли или изаберу неку другу кућу усред села, у којој ће се састати још истог дана на *гозбу* или, како понегде кажу, *свадбу*. Жене из те куће спреме ручак или вечеру од добијених намирница, а „араји“ поделе међу собом новац или за њега докупе вина и ракије.

Некада је у једном селу могла да буде само једна група *Араја*. Због тога су Цигани (који су у овом обичају видели могућност зараде) ишли сутрадан, у петак. Данас се не држе више тог ограничења, те смо у Миријеву виделе истог дана три групе (поред главне — циганску и

Сл. 5. *Араји* у Вишњици 1958.

Сн. О. Младеновић

дечју), док је у Вишњици била само једна група. Не постоје никакви подаци о сусрету и евентуалном сукобу група *Араја*, што је и разумљиво, јер групе нису излазиле из својих села.

С обзиром на састав, *Араји* спадају у типична мушка друштва, позната у разним крајевима наше земље под различитим називима (*Русалије*, *Коледари*, *Цамалари* итд.). *Араји* имају изразиту заштитно-исцелитељску обредну функцију. Верује се да штите од арапских богиња, а у Миријеву причају како је некада један из породице Дакића лежао у

живим ранама па су му *Араји* помогли да оздрави. Становници села у којима се срећемо са овим остатком обреда не иду у далеку прошлост када тумаче његов постанак. Митра Вељковић прича да је од своје све-крве слушала да су у Миријеву владале арапске богиње и да отада иду *Араји* да би истерали болест из села. И други искази су слични. Наравно, *Араји* су данас много изгубили од своје важности и потпуности, али је право чудо како су се уопште одржали у овако свежем облику у непосредној близини Београда све до наших дана. Петар Петровић из Винче мисли да су *Араји* у Винчу дошли из других села, а баба Мара из истог села каже да *Араји* данас иду више шале ради, што раније није био случај, а да им се у Миријеву придаје особита важност (у шт а смо се и ми увериле).

Сл. 6. „Баба„ и „деда“ из групе *Араја* — Вишњица 1958.

Сн. О. Младеновић

Да ли се може претпоставити да су неке конкретне чињенице у прошлости изазвале оваква веровања? Познато је да је околина Београда у више махова тешко страдала, као и сам град, од разних епидемија, нарочито крајем 18. и почетком 19. века. Против куге која је 1794. године захватила велико пространство аустријске власти су предузимале озбиљне мере у Срему, као што су то чиниле и у Србији за време своје владе (1717—1739). Према подацима којима располаже Архив града Београда, види се да је болест 1794. године пренета из Београда у околна села: Велико Село, Сланце, Миријево, Ритопек,

Вишњицу¹⁵ и да су тешки дани за Београд и околину трајали све до 1797. године, када је у фебруару месецу болест почела да попушта. Ни касније, особито 1813. и 1814. године, није било много лакше. У то време изгледа да је Железник узео за сеоску славу Мироносну недељу — прву по Ускрсу: „да би их минула та болест, они почну да празнују онај дан када се болест појавила“¹⁶. И за Рушањ се причало да је село било у прошлости толико „да се по седамдесет млада под вијенцима скупљало на извору у селу долазећи по воду, па људи од куге помрли, и кад је тако порушено, онда се овако прозвало“¹⁷.

Али, куга није била једина невоља. У прогласу земунског Магистрата од 19. јула 1814. године, изданог ради упозорења становништва да се чува од куге која влада у Београду, каже се: „Поврх тога, *онде владају још и ојаке богиње, од којих многи људи умиру, и дизентерија*“¹⁸ (наш курсив). Т. Р. Ђорђевић је закључио да се велике богиње сматрају свуда као врло опасне и са страхом се помињу¹⁹, а С. Тројановић је утврдио да против богиња у нашем народу има мало предохране, и то мађијског карактера (наводи само један пример из Чекмина у врањском округу)²⁰.

Подаци из прошлости навели су нас на претпоставку да се под именом *Араја* крије неки стари обред, који је у наведеним селима (а у њима и данас има *Араја*) добио (колико је већ није имао) заштитно — исцелитељску функцију у време ових епидемија, како куге тако исто и богиња, а да је сам назив дошао, пре свега, због тога што су се учесници гаравили по лицу и личили на Аране из народних песама²¹.

Као највероватнија претпоставка, чини нам се да се овде ради о обновљеним и нешто измењеним *Коледама*, која су, изгледа, у северној Србији нестала врло рано. У Банату су се, међутим, према Доситеју и другим изворима, с муком одржавала још средином 18. века, када је „блажене памети господин Георгије Поповић, епископ темишварски, имао посла док је ове игре истребио“²². Повлачећи се, *Коледа* су могла прећи и на десну страну Дунава, у прибрежна и ближа села, где су за време епидемија куге и великих богиња могла добити нову, заштитно — исцелитељску функцију и постепено губити елементе карактеристичне за обред за плодност. Сличности између *Араја* и *Коледа* су знатне, мада има и извесних разлика. Временски се поклапају, ако се узме у обзир Доситејево тврђење да су у Банату коледаари ишли после

¹⁵ Т. Незајамљени удеси, Политика, 7. окт. 1956.

¹⁶ Р. Николић, *op. cit.*, стр. 993.

¹⁷ А. В. Богић, *op. cit.*, стр. 227.

¹⁸ Т. Ж. Илић, *Одбрана Земуна од куге у Београду и Србији 1814 године* — „Годишњак Музеја града Београда“, III, 1956, стр. 176.

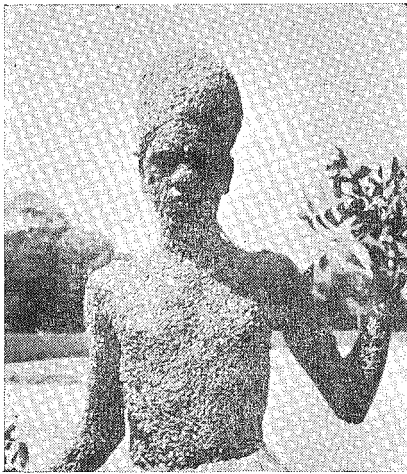
¹⁹ Т. Р. Ђорђевић, *Неколике болести и народни њојмови о њима* — *Miscellanea*, 5, „Библиотека Цент. хиг. завода у Београду“, 1942, стр. 189—190.

²⁰ С. Тројановић, *Главни жртвени обичаји* — „Срп. етн. зборник“, XVII, Београд 1911, стр. 45.

²¹ Игром *Кукера* у бугарском селу Вресову руководио је „први кукер или „арап“ (Рајна Кацарова-Кукудова — Кирилл Дженев, *Болгарские народние танцы*, Софија 1958, стр. 56)

²² Д. Обрадовић, *Совјетски здраваго разума* — „Дела“, Београд 1911, стр. 107.

Божића „чрез све месојеђе“ (а не од Св. Игњатија до Божића, као у Србији); даље, заједничко им је: број учесника, прерушавање и нагрђивање (грба), елементи акустичке мађије (клететуше, неартикулисани гласови, вика); коледари имају сабље и топузе, а „арапи“ тојаге и умете; и једни и други полазе на поход у саму зору; заједничко им је и то што у ожалошћеној кући не играју, али примају дарове; затим љубљење домаћих, разне шале, тежња да се нешто украде из куће, игра и, најзад, дарови који се деле или заједнички употребе. — Главне разлике састоје се у следећем: „арапи“ имају маске људског а коледари животињског лика; око земаљских плодова „арапи“ не изводе обредну циркуммбулацију, нити је познато да се такав обред изводио око болесника, мада није искључено да га је било²³. Треба још напоменути да је данас код *Арапи* јако истакнут сватовски карактер целе групе, што се не слаже са врло живим страховањем жена да их *Арапи* не мимоиђу, мада су и оне данас склоне да понекад о *Арапима* говоре као о младалачкој шали.

Сл. 7. Играч са југа Индије, облепљен пиринчем у љусци, изводи обредно — мађијску игру која штити од великих богиња.

Сн. Мохан Кокар, проф. универз. у Бароди

пажљиви посматрачи, који се труде да упамте држање појединих истакнутих играча, како би им могли подражавати, бар у прво време, док се сами не изграде као играчи.

О *Арапима* нисмо досада нашле спомена у нашој литератури. Није нам познато ни да је нађен под тим именом и са том функцијом обред у неком другом крају наше земље. Територијално најближи би им био обред забележен у околини Обреновца под именом *Губе*²⁴. Тамо се прича да су *Губе* ишле и у друга села, па и у Железник, али ми нисмо ни у том селу, као ни у читавој београдској Посавини, наишле ни на какав траг таквог обреда. *Арапи* су познати искључиво у неколико села Београдског подунавља.

Проигравање. — *Ограничен век играња*. — У свима селима ове области обичај је да деца не играју на играчкама, осим на свадби и то негде у заклону, мало подаље од одраслих играча. „Зна се ко је за игру“, каже Митра Вељковић из Миријева. Деца обично уче да играју у пољу код стоке, а на играчкама су само

²³ Поређење на основу личних запажања и следећих дела: Љ. и Д. С. Јанковић, *Прилог ирочавану осјајана орских обредних игара у Југославији*; Д. Ђорђевић, *Народни обичаји у Лесковачкој Морави*, Срп. етн. зборник, LXX, Београд 1958; М. Васиљевић, *Народне мелодије Лесковачког краја*, пос. изд. САН, 330, Београд 1960.

²⁴ Рукописна грађа Милице Илијин.

Док пре двадесет пет година ни дечаџи од 16 година нису ишли на вашаре у коло²⁵, данас одраслији дечаџи („шипарџи“), од 14—15 година, хватају се у коло, а од 16 година играју већ слободно.

Када ће мушкараџ први пут ступити у коло на јавном месту, није тачно одређено, нити се у овим селима памти ма какав обичај у вези с тим. Ипак, сам улазак у коло означава границу, прелаз у момачко доба („иде он већ у коло“). У почетку младић игра искључиво у другој половини кола, ближе кеџу, и то у мушкој групи играџа, па се постепено помиче према коловођи, међу девојке, док, најзад, најбољи не заузме место коловође. Тада је већ стигло и време да се мисли на женидбу, годину две пре одласка у Армију.

Друкчији је случај с девојкама. Оне у 10—12. години све већ знају да играју, али нипошто не улазе у коло на јавном месту. Све до 15—16. године оне су „шипарице“, „девојџурџи“. Тек кад узму шеснаесту годину, а некад и касније, свечано се опреме за прво ступање у коло, после чега момџи имају права да их просе, а оне се озбиљно припремају за удају. Народни термин за овај чин је „проигравање“ односно „проиграти“ („Јелиџа је проиграла на Васкрс“).

Али године нису једини услов за проигравање. У Железнику, ако девојка има старију сестру неудару, не може да проигра, без обзира на године, све док се старија сестра не уда. Понекад и сами родитељи оклевају да пусте шипариџу у коло, пошто се ту долази и „на гледање“. У Винџи кажу да шипарџини родитељи морају да буду спремни одмах на издатке, јер „чим је пустиш да игра, она се уда“, а на свадбена весеља, као што је познато, и данас се може десити да оду читава имања.

Сам чин проигравања представља и данас важан догађај за девојку и њену најближу околину. У Железнику се девојка припрема, учи да игра и да се понаша у колу, а за то прилика има доста, не само у пољу него и код куће, када се девојџице окупе да везу и плету.

Проигравање се врши на неки већи празник, махом у пролетњем периоду (Џвети, Ускрс, Тројиџе, Петровдан) или када је сеоска литија (у Сланџима и Великом Селу на Св. Стевана ујесен), мада се у последње време у неким селима не држе строго овог обичаја. У Великом Селу може да се проигра и у било коју недељу. У Железнику се проиграва на Ускрс; причају да би ранијих година проиграло и по 30—40 шипариџа на тај празник.

Обавезно је да шипариџа на дан проигравања има потпуно нову ношњу на себи и тада први пут закачи крајеџе сукње (у Посавини). Косу данас чешља у две кике са раздељком на средини, док се раније плела „крива кика“ на десну страну.

На Ускрс 1954. биле смо присутне у Железнику када је проиграла група од 13 шипариџа (број се обично унапред зна). Пошто се у овом селу игра у дворишту Задружног дома, шипариџе су стајале у мањим групама, а у свакој је била и понека млађа удата жена. Тихо су разгова-

²⁵ М. С. Влаховић, *Мушка ношња у Београдској Посавини* — ГЕМ, III, 1928, стр. 93.

рале погледајући често у мушку групу око свирача. Све су биле гологлаве, заденутих сукања. Ступиле смо у разговор са двама лепим девојкама, Надеждом Поповић и Лепосавом Лукић; обе су ушле у седамнаесту годину и завршиле осмогодишњу школу. Родитељи су им, по обичају, за овај дан набавили нову ношњу, коју имају на себи, а за други дан Ускрса такође све ново, само са сукњом чији се крајеви не подижу („паргар“). Тада ће се и убрадити. На ногама имају ципеле. Кецеље су им ткане, светле боје, са везеним ружама на средини. Кошуља и срмени јелек исто тако су нови. Обе девојке су нам рекле да ће сва три дана Ускрса излазити у коло. Било је већ утврђено да се ухвате први пут у коло када отпочне друга игра по реду. Обичај је да девојка

Сл. 8. Надежда Поповић и Радмила Лукић (у средини) чекају да почне коло Железник 1954.

Сн. Ж. Младеновић

проигра у колу које поведе њен брат или рођак, па се она ухвати до њега са својом другарицом. Према податку од Макрене Савковић из Жаркова, раније је девојку у коло уводила мајка, а сада то чини другарица. Нема одређених игара за ову прилику, већ се игра оно што и обично. Ипак, запазиле смо, коловођа је увек врло пажљив према девојци која проиграва и труди се да усклади корак са њеним.

Када се заврши игра, девојкама прилазе другарице и рођаци, честитају им и вуку их за уши: „Са срећом, да частиш!“ Девојке честе бомбонама. Даље се хватају у коло по вољи и месним обичајима, али

увек у групама. Када се заврши игранка, полазе кући. Родитељи девојку сачекају на прагу, вуку је за уши и честитају јој, а госте из суседства служе ракијом.

Анализа овога обичаја и околности у којима се врши потврђују мишљење сестара Јанковић да се, уопште, проигравање „може узети као далеки одјек иницијације, као прелаз из нубертета у девојаштво“²⁶. На овом месту треба само подвући да се обичај у околини Београда сачувао у релативној потпуности, бар у поређењу са другим крајевима Србије.

Сл. 9. Први пут у колу.

Сн. Ж. Младеновић

Иако улазе у коло врло млади, момци и девојке обично играју само неколико година. Пошто у брак ступају рано, пре одласка у Армију, за мушкарце је време играња раније било стварно ограничено на 4—5 година. Данас није то нека велика препрека, те се дешава да и ожењени људи играју на игранкама недељом, али у другом делу кола, до кеца (Железник), а у Миријеву играју ако им жене то дозвољавају. У Великом Мокром Лугу ожењен човек може да игра само до своје рођаке или међу друговима. Раније — причају у Миријеву — старији људи су играли само на Божић, а млађи највише 5—6 година по женидби, и то већином о свадбама.

²⁶ Љ. и Д. С. Јанковић, *Прилог ироучавању осјатака орских обредних игара у Југославији*, стр. 32.

За удате жене обичаји су још строжи. Девојке — кажу у Винчи — играју „од петак до суботу“, то јест чим проиграју — удају се, а то је крај играња у колу. Занимљиво је да је, према подацима из више села, у том погледу данас чак и горе за жене него у прошлости. Томанија Шкодрић из Сланаца каже: „Младе су раније играле по 2—3 године у колу, а сад чим се венча не игра“. И Живана Настасијевић из Вишњице играла је три године по удаји. Данас у Белом Потоку после удаје игра се једва 7—8 месеци, колико млада носи „наниз“ (накит за главу, који млада добија од свекрве), док је у Железнику нешто повољније, јер младе носе „наниз“ и по неколико година. Уопште узевши, правило

Сл. 10. Млада са „нанизом“
Бели Поток

Фото Танјуг

је да удата жена игра само на свадбама, а изузетно на јавним игранкама, и то док не роди прво дете. Некад ни то није препрека. Стојка Спасојевић из Железника играла је после свадбе пуних пет година: „Играло ми срце — каже она — нисам никога жалила, па што да не!“

Чак и за то кратко време док удата жена има права да игра у колу постоје извесна ограничења. Млада може да се ухвати само до свога „момка“ (мужа). У Великом Мокром Југу жена само са мужевљевом дозволом може да игра до кога хоће. Иначе, зна се да се девојке хватају ближе коловођи, а жене у левом крилу кола (Миријево). Удата жена нема права да се ухвати до коловође, сем ако је коловођа њен брат, муж или рођак. Њено место је између удатих жена, где их мушкарци не раздвајају (Железник).

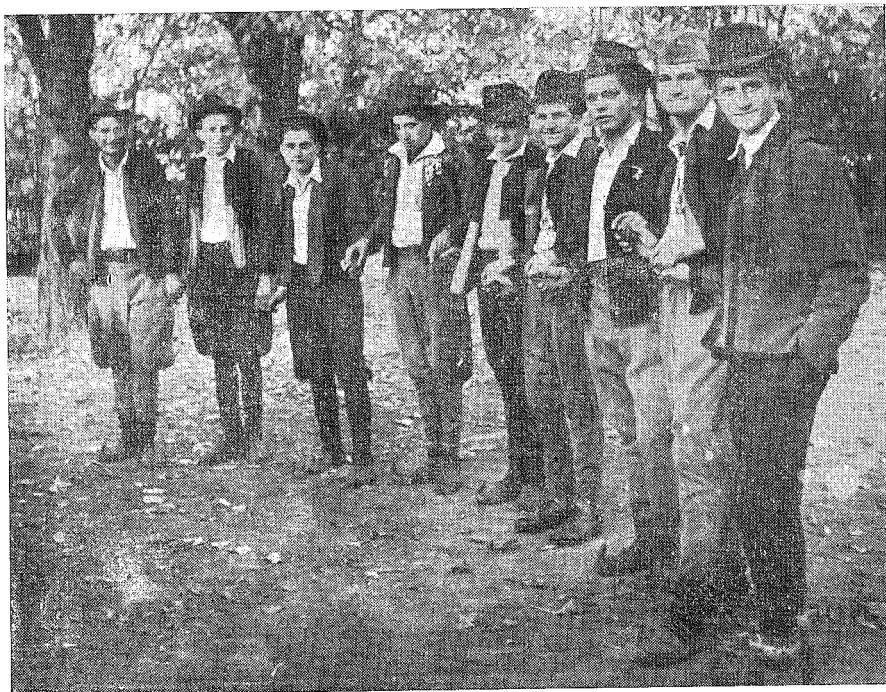
У изузетним, радосним тренуцима, особито на свадби унука, у коло улазе и сасвим стари људи. Они поручују старе игре, играју „мераклијски“ кратко време, па се уморно враћају на своје место за трпезом.

Хвањање у коло и држање играча. — Коловођа. — По причању старих људи, и раније се у читавој београдској околини играло мешовито, као данас; само се у Железнику сећају да је „женскиње играло засебно, није се мешало са мушкима“. М. С. Влаховић каже да је тако било у читавој београдској Посавини, као и то да „се ухвати једно веће коло, па у једном крају мушки а у другом женске“²⁷. Мешовито коло би повели мушкарци, а одмах за њима би се хватале девојке и то до кога би која хтела. Или би два момка повела коло са једном девојком

²⁷ М. С. Влаховић, *op. cit.*, ГЕМ, V, стр. 71.

и њих нико до краја игре није растављао, него се коло повећавало додавањем играча (Миријево, Велики Мокри Луг).

Данас је обичај да коловођа поведе са својим друговима коло у које се девојке извесно време не хватају. То мушко коло, *Шейња*, *Мангуйско* или које друго „на једну страну“, игра се одмерено. Коловођа стави десну руку на леђа или затакне палац за појас, док се остали момци хватају под руку или за рамена. Ово коло траје доста дуго, онолико колико коловођа хоће. Он може да га прекине једампут или двапут и да тражи од свирача промену мелодије, или да већ на почетку поручи: „Дупло!“

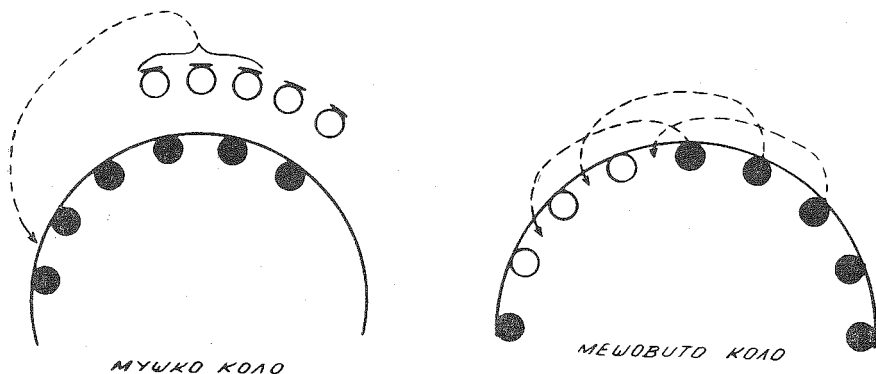
Мушко коло — Бели Поток

Фото Танјуг

Како се у ово коло не хвата велики број играча, оно може неколико пута да обиђе круг. За то време коловођа држи високо главу и осматра околу. Девојке се збију у групице уз само коло. Све девојачке очи упрте су у коловођу, јер се очекује његов знак некој девојци да се ухвати до њега; то је у исто време дозвола и другима да уђу у коло. Коловођа даје знак девојци готово неприметно очима или климањем главом. Девојка са две-три другарице прилази и раставља коловођу и играча са леве стране (који се понегде зове *шрећак*). Овај и још један или двојица пуштају се из кола и заузимају места између девојака које су ушле у коло. Сада се сви држе обично, за руке, и то овлаш, док су руке у лактовима мало савијене. Само прва девојка хвата коловођу под руку

(Зуце) или коловођа држи у левој руци њену мало савијену десну руку (Миријево). Игра се наставља и коло расте. Момци без девојака гледају да се ухвате један до другог, ближе кецу, како би могли несметано да уједначе корак.

Међутим, једна девојка ретко кад игра „цело време“ до коловође. Он после извесног времена даје знак другој девојци крај кола, која заједно са својим друштвом заузима место између коловође и прве девојке, а мушкарци се опет распоређују између девојака, и тако до краја игре (сл. 12). Само у Сланцима постоји ограничење: коловођа може само једанпут да промени девојку.

Сл. 12. А. — Девојка коју је коловођа позвао улази са својим другарицама у коло и хвата се између коловође и „трећака“. — Б. „Трећак“ са друговима распоређује се између девојака

Илр. ing. Милан Илијин

Разуме се да се овде, као и у другим крајевима, коловођа не сме растављати од девојке која игра до њега. Једино је у Кумодражу забележено да девојка може да се ухвати до коловође иако до њега игра друга девојка. Али, ако коловођа стегне играчицу за руку, знак је да не пушта да се ухвати нова; ако допусти, прва девојка дужна је да се помери и уступи место.

„Капарисаној“, вереној девојци место је до вереника коловође за све време док он води коло. У свима другим случајевима, према томе колико неку девојку коловођа задржи крај себе, оцењује се степен његових симпатија према њој. „Своју“ девојку коловођа обично позива на почетку игре или при крају. 1954. године у Рипњу један коловођа је преко обичаја дуго водио мушко коло, те су около почели да негодују. Он је коло провлачио кроз свет у црквеној порти упорно тражећи своју девојку. Како је није нашао, а није хтео да позове неку другу, дао је знак својој удатој сестри да се ухвати до њега. Коловођа може да позове до себе и неку девојку која већ игра у истом колу. У том случају врши се проста замена: девојка која је до тога часа играла до коловође прелази на њено место (Винча). Колика је пажња усредсређена на сваки миг коловође може показати и ово: дешава се да нека девојка погрешно

разуме знак и приђе, а коловођа је врати. Било је, чак, случајева да коловођа намерно „лажно“ позове девојку, тј. да јој знак, а после не прими под изговором да је она погрешила!

Засада је тешко рећи када се овај начин позивања у коло одомаћио у околини Београда, и одакле је дошао, али се на прве трагове налази између два светска рата. У Винчи чак тврде да је код њих од 1924. године. У сваком случају, упадљиво раније се јавио на дунавској страни, док је према Сави каснијег датума, вероватно после другог светског рата. У Пиносави 1953. један играч нам је рекао: „Коловођа виче која да игра до њега отпре године дана“. Овај обичај није, ипак, усвојен ни у свим селима у потпуности. У Кумодражу су девојке 1952. године саме улазиле у коло, а једино на коловођин миг девојка из кола прела-

Сл. 13. Мешовито коло — Бели Поток.

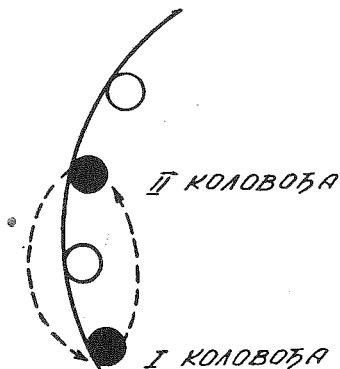
Фото Танјуг

зила је до њега. У Рупњу се девојке хватају до момака питајући само да ли је слободно. У Сремчици нема уопште позивања, те девојке саме улазе у коло и хватају се до кога хоће.

Једна игра (а то значи: мушко и мешовито коло са 2—3 промене мелодије) траје доста дуго, 15—20 минута, па и дуже. Понекад, кад почне нова игра, коловођа из прошле „држи кец“ („игра на кецу“ — Винча). Ако је коло са много играча а простора мало, коловођа га води по кружној линији увијајући га са спољне стране (Врчин).

Већ је речено да се у мушкој игри играчи држе под руку или за рамена, а у мешовитој обично, за руке. Има података да се у Пиносави, Реснику и Жаркову раније држало за појас. У Пиносави се раније, кажу, само *Палезанка* играла за руке. Брат и сестра хватали су се под руку (Ресник).

Чињеница је да се данас у околини Београда не игра лепо, и то не стога што нема добрих играча или што је играчка традиција слаба, или што близина великог града негативно делује, већ стога што читав церемонијал промене играчица до коловође и промене места мушких играча

Сл. 14. Коловођа и „трећак“ мењају места за време игре — Бегалица

Илр. илс. Милан Илијин

постаје доминантан елемент игранке, који привлачи пажњу играча у колу и посматрача око кола. Игра је постала нешто споредно, нужни пратилац компликоване процедуре у којој коловођа има прилике да покаже свој надмени став према девојкама. Старије жене из Железника кажу, не без разлога, да се данас слабо игра, јер „девојка само формира уз момка а не игра“. Једна стара играчица из Рипња, гледајући коло, узвикнула је презриво: „Каква им је то игра!“ Одиста, особито на саборима, где има много света, коло се вуче, тремо корача, кида, наставља. Још већа је гужва око њега, јер групице девојака које лове коловођин миг стално се крећу непосредно уз коло и сметају играчима, као, уосталом, и други радознали посматрачи.

1954. године, на Ускрс, посматрале смо с прозора Задружног дома у Железнику три кола у дворишту: циганско и дошљачко (радници из фабрике „Иво Лола Рибар“) играла су живо и са дубоким таласањем, док су домаћи у своме колу без живота тврдоглаво вршили смену играчица.

Што се тиче мушког кола, које у кореографском смислу знатно одскаче од мешовитог, пада у очи мало повијено држање коловође, особито у почетку (мада главу држи високо). Коловођа понекад ухвати десном руком десну руку играча до себе (спреда или иза леђа), док му је лева рука на десном рамену суседног играча. Обрнуто, кец левом руком држи леву руку свога суседа, обично иза леђа, а десну му ставља на лево раме. Други играч из мушког кола тзв. *трећак*, кад се девојке ухвате у коло, „пресеца коло“: хвата се тако да је и даље други по реду мушкарац у мешовитом колу. У Реснику су раније коло започињали коловођа и кец држећи се за руке, па се између њих хватале две девојке. Девојку до кеца нови играчи су раздвајали од њега, а ону до коловође не. У Бегалици коловођа и „трећак“ могу заједно да поруче и плате једну игру и да се смеђују у вођењу кола, с тим што први и завршава игру (сл. 14).

У Великом Селу о Духовима 1954. посматрале смо како популарни хармоникаш Мада пре почетка игранке у „порти“ даје бројеве коловођама да би знали којим ће редом водити коло. Занимљиво је да нико

није хтео да поведе прво коло — вероватно зато што је било мало посматрача — па је Мада решио да првом коловођи „на сефте“ свира бесплатно, само да игранка почне.

У Кумодражу се девојке искупе пре момака на месту које је уобичајено за игру. Долазе по две-три заједно, држећи се под руке. Тако се држе и док разговарају нешто даље од места где ће се играти. Момци долазе касније, са свирачем. Чим стигну, отпочне мушко коло, а девојке се примакну и опколе га гледајући нетремице у коловођу.

У Миријеву смо забележиле податак да девојка може платити младићу да поведе коло у којем ће она играти до њега стално. Још 1931. године П. Ж. Петровић је саопштио следеће: „Данас, од 1918. године, девојке преко поверљивих жена дају новац момцима да плате коло свирачима, па се грабе да се ухвате до њих да играју. Понеке ово чине да задобију више угледа у народу што играју до виђенијих момака, неке хоће тиме да посведоче велику љубав према завољеном момку, а неке на овај начин придобијају момке за себе, јер их је после прошлих ратова било прилично мање од девојака“²⁸. Из истог чланка се види да је непосредно пре 1931. године хватање у коло и у београдском Подунављу било слободно или, бар, слободније, без коловођиног позивања девојака.

Ова појава да коловођа позива девојку и мења је за време игре, а особито чињеница да се овакав обичај и даље шири, изгледа сасвим чудна, јер, супротно тенденцији развоја друштвених односа код нас, показује конзервативан став према женама, доводећи их у пуну и свесну зависност од мушкараца. Самим тим је искључена могућност да девојка буде коловођа. Нешто друкчији је однос на свадбама, када се осећа већа слобода. Тада се дешава да и удата жена поведе коло, чак са флашом у руци (сл. 15).

Треба напоменути да и старији људи по селима сматрају да је правичније било када су се девојке саме хватале у коло и то до кога су хтеле. Сада из учтивости, а понекад и из страха, девојка мора да уђе у коло када је коловођа позове, без обзира на личне симпатије (Рипањ).

Сл. 15. Удата жена сме да заигра овако само у сватовима — Бели Поток.

Фото Ташјуг

²⁸ Р. Ж. Petrović, *Svadbeni običaji (Beogradsko Podunavlje)* — „Zbornik za nar. život J. S.“, XXVIII, 2, Zagreb 1932, стр. 93.

Играчи. — Разуме се да се и у овој области, у којој је традиција играња још врло жива, разликују добри играчи од слабих, а појединци се у игри нечим истичу и засењују друге.

Када буде речи о игрању и стилевима који се овде сусрећу, видеће се шта се захтева од доброг играча. Ипак, на овом месту се могу навести речи Миљивоја Ђурића (64 г.) из Ресника, који је дао овакву карактеристику доброг играча: „Добар играч је онај који уме да игра по такту. Држање да му је усправно, а ноге да раде“. Као што се види, старији играчи цене ритмичку уједначеност, лепо држање и меко колена. То би у неку руку био и наш закључак, ако се изузме оно што се односи на држање, које данас не само што није лепо, усправно и мирно, него је упадљиво погурено, често са вратом увученим међу рамена, — особито у селима Подунавља. Исти Ђурић причао нам је да се у игри најлепше слагао са неким Николом Кожуваром: „Кад пребацимо руку преко руке, као да једна рука игра“. Уопште, добри играчи, када им је стало до саме игре, више воле да се групно хватају у коло и „сложе“ корак, него да воде коло и мењају крај себе девојке. Отуда у овом крају једна необична појава: често се лепше и темпераментније игра у другој половини кола, ближе кецу, него у првој половини, као што је случај у другим нашим крајевима.

Опште је мишљење да је играчка способност наследна особина, „то иде по крви“, — каже Ђурић, чија је мајка била, као и он, добра играчица. Породица Савковић из Жаркова чувена је по добром игрању. Отац, мајка, синови, а данас већ и унуци, истичу се као најбољи играчи у селу. Макрена Савковић (79 г.) била је чувена играчица и лепотица (њена фотографија из младости, у народној ношњи, продавала се као дописница). Она је за Савковића одбегла зато што је био добар играч, иако су је родитељи давали другом момку. „Да није био добар играч, зар бих ја оставила момка и пошла за њега!“, каже она. О породицама Павловић, старином из околине Ужица, и Димић, пореклом из околине Битоља, које су се у Миријево доселиле за време кнеза Милоша, прича се да најлепше играју. Познати играч из Винче Павле Симоновић (74 г.) хвалио нам се да га у младости нико није могао надиграти. Десило се, ипак, да се за ошкладу надигравао са једном девојком, па су га после дужег играња другови наговорили да допусти да га девојка надигра. Њеног имена, као ни имена других добрих играча из младости, није се више сећао. За себе каже да се у игри „никог није плашио“, али је изгубио из куће „много народа“, па је доста рано напустио игру.

Добри играчи су обично свесни своје надмоћности и врло поносни, било да су сами у питању било неко из њихове породице. Никола Богдановић (54 г.) из Великог Мокрог Луга каже за себе да је „добар играч — још колико!“, а његов отац Светозар „играо је к’о нико на свету“. У Вишњици су још 1954. причали о Милу Миљковићу, свирачу и играчу, који је погинуо у првом светском рату, да „таквог играча мајка још није родила“. Он је, причају, водио коло и у исто време свирао у фрулу, а сестра му се држала за гајтан који је он везивао за појас. У истом селу од старијих играча спомињу Цветка Миљковића

и Панту Кнежевића. 1954. године тражиле смо, по општем мишљењу тада најбољег играча, Дују Марковића, али га нисмо затекле код куће, правило је цигле у пољу, јер се те јесени женио.

У Миријеву важи као најбољи играч — међу старијима — Божа Несторовић (70 г.), али се много прича и о неком Ђури, који је најбоље играо и певао, као и о Бори Николићу — Таранцији. У Сланцима, према Анкети из 1948²⁹, истичу се Никола Живановић (49 г.), Бора Павловић (29), Милорад Николић (24). У Великом Селу још 1948. (према Анкети) истицао се Чедомир Гобелић. Када смо га 1954. пронашле имао је 44 године. Рекао нам је да је све до тридесет осме године играо. Врло скроман, причао нам је о играма које је волео, а сасвим мало о себи као играчу. Његови укућани су нам рекли да му је и отац био „приличан играч“, а он сам — каквог у читавом срезу није било. Од њега смо сазнале да је најбоље играо „под виолином, а *Банайско коло* под тамбуром“. Из млађе генерације 1954. важио је као један од најспособнијих

Сл. 16. Прошевина у Кумодражу.

Сн. Ж. Младенсвић

играча у истом селу Радивоје Милошевић (18 г.). — У Великом Мокром Лугу навели су нам имена Богдана Станојевића и Петра Ивковића од старијих, а од млађих Димитрија Митровића-Мицоша (31) и Ђурђа Пешића (25).

1952. у Кумодражу сазнале смо за ове добре играче: Живојина Живојиновића (50), Николу Ристића (55), Рају Јовановића (55), Леку Матића (32), Божицу Стојковића (27). Исте године посматрале смо више пута коло недељом и упознале „првог коловођу“ Жарка Живковића (20) и његовог друга Петра Николића (23). По нашем мишљењу, њихова игра ничим се није издвајала од игре осталих учесника у колу, осим што су са великом самоувереношћу водили коло. — Према Анкети из 1948. године, у Белом Потоку старији добри играчи били су

²⁹ Анкету о стању народних игара на територији НР Србије спровело је Министарство просвете у јесен 1948. год. преко управитеља основних школа. Из уже Србије стигло је 1886 одговора. Од постављених 13 питања О. Младеновић је обрадила три: *Списак народних игара* (назив) — у рук.; *О њеношењу народних игара* — у рук.; *Прилике и месеца за играње у Србији* (в. нап. 10).

Живан Миловановић, Милан Стевановић, Бранислав Димитријевић и Никола Гроздановић (76), а у Железнику Дража Митровић (50), Пера Праизовић, Илија Миљковић и Миливоје Лукић. Од млађих видели смо многе коловође, али се ни за једног не може рећи да се истиче као играч. У Сремчици, на сабору о Духовима 1954, највише се причало као о играчу и свирачу (виолинисти) о Циганину Илији Маринковићу (52) и Воји Стојановићу, који је у игрању „носио рекорд“, затим о Радивоју Стојановићу, Павлу Рајићу и Јови Радојковићу, који је такође „огромно играо“ и био добар гуслар. Од најмлађих играча споменут је само хармоникаш Бранко Пантелић (21). У Жаркову се 1951. године истицао Милош Бјелогрлић, ученик VIII разреда гимназије на Бановом Брду (вероватно утицај школске фолклорне групе).

Много се мање спомињу добре играчице. Анкета из 1948. помиње их само у Железнику: Милу Лукић, Златију Лукић, Драгу Петровић (све врло младе) и, од старијих, Милосаву Урошевић; у Сланцима

Сл. 17. Коло у Великом Селу и Рипњу.

Сн. Ж. Младеновић

Милицу Игњатовић (48) и Драгу Петровић (26). У Жаркову, поред чувене Макрене Савковић, спомиње се као добра играчица Милева Јоксимовић.

Спутане локалним друштвеним правилима, девојке и жене, као што смо већ видели, имају мало прилике да играју, а још мање да се афирмишу као добре играчице. Ако се сачувала на неку жену успомена као на добру играчицу, то редовно значи да је она располагала изузетном отреситошћу и бујним темпераментом и да се усуђивала, упркос јавном мњењу, да прекрши извесне друштвене форме.

Приликом ових испитивања наша тежња је била да добре играче наводе сами мештани, дакле, да оцена буде строго локална. То је било потребно из два разлога: прво, што нисмо могле да видимо све играче у колу, особито не старије, који играју само о свадбама, па и тада ретко, а када заиграју — виделе смо —, чак и они за које се прича да су изванредни, једва да могу оправдати глас добрих играча, пошто су се обично одвикли од игре, при пићу су и без друштва својих вршњака.

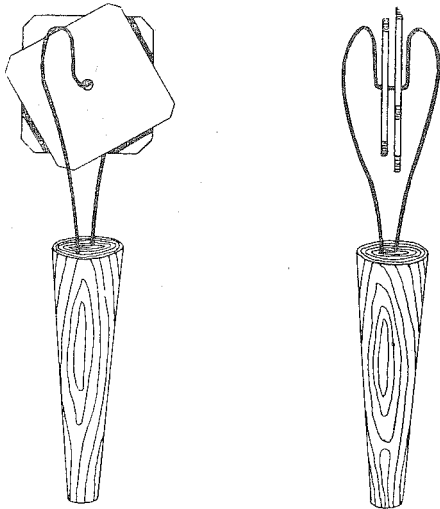
Друго, и важније, што способности за играње млађих играча, од којих смо велики број добро упознале, нисмо могле да меримо само својим мерилом, јер оно, утврдило смо брзо, није довољно блиско локалном мерилу. Колико смо могле да запазимо, добар играч треба да има, пре свега, сигуран наступ, вештину у мењању девојака када води коло, а као играч меко колена. „Шарање“, лако играње и усправно држање, тако карактеристично за србијанског доброг играча, скоро се не може ни видети у овом крају.

Свирачи. — Ни најстарији људи у околини Београда не памте да се икад играло без музичке пратње, немо. Заборавили су и игре уз песму, мада их је било; у Миријеву, на пример, остао је само спомен да су некада играчи певали у колу, поред инструменталне пратње. Наведени Николићев податак о Исајловићима из Рипња могао би се узети као пример игре уз вокалну пратњу (поскочица ?), али не треба заборавити да се односи на време када су Исајловиће у селу сматрали Хрватима, дакле, пре него што су се асимилovali.

Када је, међутим, реч о најстаријим музичким инструментима који су пратили игру, мора се споменути, пре свега, доста мутно сећање на гајде, како у Подунављу (у Винчи, на пример), тако исто у Посавини (Железник), што се слаже са Милићевићевим категоричким тврђењем да су се наведене игре „у старије време“ играле уз гајде³⁰. Више података наше смо о старијим свирачима на дудуку, двојницама и фрули. Њих, старих и младих, и данас има скоро у сваком селу по неколико, мада старији ретко кад пристају да свирају. То и нису професионални свирачи, јер свирају обично из личног задовољства, поред стоке или у слободним часовима код куће, а само понекад, недељом или на свадби, за награду. У Великом Селу наше смо 1954. фрулаше Спасоја Морића-Даку (60 г.), Мишу Стојковића (око 70 г.) и Божидара Ђокића, који је средњих година (научио је да свира за стоком и слушајући радио). У Пиносави живе фрулаши слепи Милован Радосављевић и Светислав Јовичић. У Великом Мокром Лугу свирали су на фрули Жика Пешић-Ђора и Лаза Јовановић, и то „нарочито у коло“. У Рипњу је познат као фрулаш Божидар Калајдић. У Реснику смо 1956. чуле за фрулаше чича Перу Николића, Милисава Ранковића и Радована Пајића. Чича Перин син Воја такође је фрулаш. Причао нам је да му је отац био први фрулаш у околини. Пера је научио да свира на фрули од свога стрица Мојсила гајдаша, а Воја од оца. Фруле нису сами израђивали, већ су их набављали из Топчидера, где су их робијашки правили од дреновине. Воја се дуго снебивао док је пристао да свира, видело се да то ретко чини, те је био несигуран, нарочито у Колубарки, за коју каже да је „свирка много завезана“. Свирао нам је *Палезанку*, *Баба Мудрино коло*, *Четворку* (уствари *Грузанку*), *Широљанку*, *Српче* и *Сјаро кукуњешће*. Понешто је знао и да одигра. — Најмлађег фрулаша, петнаестогодишњег Радивоја Ацковића, среле смо у Вишњици 1958. Он је као свирач учествовао у *Арајима*.

³⁰ М. Ђ. Милићевић, *op. cit.*, стр. 124.

Вероватно одмах после првог светског рата фруле су биле потиснуте од виолина, бар као пратња игара³¹. Теманаши, „мајстори“ Цигани из Врчина, Ресника, Мале Иванче, Рипња, Сремчице и других села у којима има њихових махала, удружени у „бандице“, савладали су нејаку свирку фрула, особито на саборима и вапарима. У томе се подаци из свих села слажу, те их не треба ни наводити појединачно. Познати „мајстори“ образују своје дружине од неколико свирача, који преко седмице раде као занатлије или индустријски радници а у недељу свирају. То су, обично, једна или две виолине, „пикула“ (пиколо кларинет) и контрабас, каткад и хармоника, или друге комбинације: хармоника и контрабас; хармоника, виолина и кларинет итд. На саборима и свадбама сретале смо се са таквим оркестрима Миланчета зв. Мига из Врчина, Алексе из Зуца, Драгутина Илића — Јуце из Мале Иванче, Илије Маринковића из Сремчице и других. За некога Радојицу Петровића из Ресника причали су нам да је био надалеко чувен. Такмичио се

Сл. 18. „Звечка“.

Илр. С. Илић

на вапарима са свирачима из других села. Чак је и умро свирајући, 1934, на сабору код манастира Раковице. Како није имао времена да руча, донели су му комад меса да га поједе свирајући. Тим се комадом задавио. Сахранили су га у Реснику свечано, на сахрану је изишло и старо и младо. Био је изванредан свирач, јер „и отац му и мајка, и сестра и браћа, сви су музиканти; то је обдарење, не може друкчије бити“, објаснио нам је М. Ђурић из Ресника.

Да би се смањило број учесника у оркестру а звучни ефекат повећао, последњих година ове дружине употребљавају „звечку“, савијену гвоздену шипку са ручицом, на којој је низ поклопчића

од плеха (сл. 18). „Звечком“ басиста трза жице, при чему поклопчићи звече, те се добија утисак да у оркестру има и даира.

Осим неколико познатијих „мајстора“, који имају извесну технику и свој репертоар, па и своје композиције кола, остали су сасвим просечни или чак, слаби виолинисти, са оскудним репертоаром игара, које су научили од својих рођака, са радија или преко посредника — свирача из Поморавља (г. зв. Мијина школа), те углавном задовољавају потребе играча на свадбама и саборима. Неки од њих направили су и сами по које коло (в. стр. 30).

³¹ 1876. године Миљевић констатује: „Већ је готово свуд уобичајено да Цигани свирају... Ово не може да не ожалости Србина родољуба...“, *op. cit.*, стр. 124.

У циганској махали у Реснику наишле смо 1956. године на врло предуретљивог Илију Васића (35 г.), радника и виолинисту, који је научио да свира као дете и отада свира на саборима и свадбама. Од старијих игара свирао нам је Колубарку; од новијих највише тражена „моравска кола“ и Радојкино. У његовој кући жене и девојке из суседства певале су нам и играле *Додолже* и *Лазарке*.

У последње време може се рећи да су и „бандице“ потиснуте, јер у свима селима у околини Београда суверено влада хармоника. Поред месних хармоникаша, као што су у Великом Селу Милорад Марковић-Мада (који недељом свира у колу сам или са једним фрулашем), у Миријеву Бора Стојковић, у Белом Потоку Милисав Јовановић (иначе студент медицине), — долазе и хармоникаши из других места, из Београда, Марковца, Трстеника итд. За свадбе се каткад позивају хармоникаши са београдске Радио-станице по баснословној цени. Хармоникаш М. Јовановић из Белог Потока причао нам је да на дан преславе (4. августа) сваке године долази у његово село Јован Ђирковић — Тока из Драгова код Светозарева. То је, по његовом мишљењу, изванредан свирач. На питање зашто не свира на радију кажу да обично одговара: „Е, онда не бих био ово што сам!“

Сасвим је изузетна појава да се спомену тамбуре као инструмент који прати игру и то, што је разумљиво, искључиво на дунавској страни, на пример у Великом Селу и Винчи. То је несумњиво банатски утицај, незнатан уосталом, јер нигде није дубље продро.

Данас у колу певају само Цигани свирачи или Циганке певачице, чија је дужност и да ударају у даире. У одговорима на Анкету из 1948. године помиње се певање уз игре *Рузмарин* и *Чије је оно дете*. Знамо већ да свирачи певају за време *Шареног кола*. У Ришњу смо слушале свираче који су певали играчима А што си се наљутила, Зоро и Као што је ова чаша (македонска песма у 7/8 такту³² прилагођена типичној 2/4 ко-реографској фрази), а у Врчину Лептирићи мали, као и разне посковиче слободне садржине и речника (свирачи из Бегалице и Великог Поповића).

Од новијих игара играчи најчешће траже да им се свира *Радојкино*³³ *коло*, *Мијино (Крњевчево)*³⁴ *коло* и *Савино коло*³⁵. Ове мелодије

³² Ђорђе Караклајић, *Народне песме и игре народа Југославије*, Београд 1953, стр. 51.

³³ Радојка Живковић, родом из Глободера код Крушевца, спада међу најпопуларније хармоникаше Радио-телевизије Београд. Мада музички самоука, она је многе игре „формирала“ — како сама каже, мелодијским варијацијама и украсима. Композовала је и нове мелодије игара, од којих је најпознатије *Радојкино коло* (први пут изведено на радију 1947. год.). В. збирку: 12 popularnih kola iz Srbije Radojke Zivkovic, Beograd b. g.

³⁴ Миодраг Тодоровић — Крњевац рођен је 1923. године у Ратарима (срез јасенички). Научио је да свира од свога оца, познатог хармоникаша. Извесно време, док је живео у Смедеревској Паланци, имао је неку врсту приватне хармоникашке школе са десетак ђака. Сада руководи оркестром „Крњевац“ на Радио-Телевизији Београд, који свира народну и забавну музику. Крњевац је аутор читавог низа игара, врло популарних у околини Београда (Мијина, Крњевчева кола). В. збирке: 12 popularnih kola iz Srbije Miodraga Todorovica — Krnjevca, I—III, Beograd b. g.

³⁵ Сава Јеремић, рођен у Послоу код Крушевца 1904. године, као дугогодишњи фрулаш београдске Радио-Телевизије утиче снажно на млађе фрулаше у Србији и они, готово без изузетка, подражавају његов стил свирања.

стекле су популарност после другог светског рата захваљујући радију, а носе називе по познатим интерпретаторима народне музике Радио-станице Београд. Оне су популарне и изван наше кореографске области, готово по читавој Србији. У околини Београда свирачи их интерпретирају мање или више верно, подражавајући упорно стил свирања радиосвирача односно аутора ових мелодија. По угледу на радио-свираче неки истакнутији виолинисти и хармоникаши стварају своја кола. Она су мање позната и тражена, и припадају готово искључиво овој области. Тако смо у Рипњу наишли на *Чика-Љубино коло*, чији је аутор месни свирач Љуба Рипањал, затим на *Прчино коло*, које носи назив по свирачу Живораду-Прци, и на *Миличино коло*, познато и у другим селима, јер је његов аутор врло популарни хармоникаш Милица Спасојевић из Мелџака, па га понегде (на пример у Железнику) зову и *Мелџачко коло*; *Јуцино коло* се тако зове по Драгославу Илићу-Јуци, виолинисти из Мале Иванче; *Тирино коло*³⁶ по Радовану Митровићу-Тири, хармоникашу из Београда. У Великом Селу свирач Спасоје Марић назвао је једно коло *Миланчејово* по свом деди Милану Томићу-Миланчету, некада познатом виолинисти. Крушарац из Трстеника има своје коло, као и Тика Ђурчић-Мајмун. *Миланово коло* у Врчину, *Чедино коло* у Железнику такође носе називе по сеоским свирачима. Састав тих мелодија обично садржи мотив неке старије игре (*Коконеште* и слично), па му се додају нови мотиви, варијације, „штикови“. Карактеристично је за све данашње млађе свираче овога краја да теже комбинацији више мелодија које се сливају у једну целину, са много украса, које изводе по угледу на радио свираче. Отуда се данас ретко кад може чути чисто одсвирана мелодија једне игре. Затим, утакмица међу хармоникашима да сваки од њих набави што савршенији инструмент са већим бројем регистара довела је и до знатног обогаћења мелодија у боји тона подражавањем других инструмената. Тако нам је хармоникаш Тира објаснио да он за *Савино коло* редовно употребљава регистар фруле, за *Мијино коло* регистар виолине, а за остале игре „орган“.

Као у другим крајевима, и овде је обичај да коловођа приликом наручивања игре плати свирачима. Према једном податку из Ресника, свирачу се око 1910. године плаћало грош од једног кола на игранкама недељом, а 1/2 динара на вапшару; 1925—26. у Великом Селу цена је била 5—6 динара, а од 1950. надаље 50—100 динара за обичне игранке, док се на саборима, вапшарима и на игранкама о већим празницима у последње време плаћа 200, 300 па и 500 динара. Под једном игром подразумева се све време за које један коловођа води коло, односно мушко и мешовито коло, са променом мелодије 2—3 пута, што укупно траје 15—20 минута. Понекад се коло тако и поручује: „Свирај, мајсторе, за двеста!“

³⁶ Радован Митровић-Тира рођен је у Обреновцу 1921. Отац му је био чувени виолиниста; од њега је Тира научио да свира још као дете. Свирао је по кафанама у унутрашњости, од пре десетак година живи у Београду и редовно свира на сеоским свадбама и саборима у околини. У његовој кући априла 1960. снимале смо и проверавале већи број старијих и новијих игара овога краја.

О свадби се начини погодба са домаћином. Обично се свира два дана или и трећи дан до подне, и тада се цена креће од 6 до 15 хиљада (за целу групу свирача), поред хране и пића. Уствари, главна зарада свирача долази од коловођа, који плаћају независно од погодбе са домаћином. Једино домаћин не плаћа, уколико уопште стигне да поведе коло.

Орске игре. — Колико се може оценити према казивању старијих играча и према називима игара које саопштава М. Ђ. Милићевић,³⁷ у прошлости је свакако постојало знатно више кореографских типова и играчи су знали да разликују поједине игре, без обзира коме типу припадале, — што данас није случај. Уосталом, свођење игара на све мањи број типова није карактеристично само за овај крај, него је готово општа појава у Србији. С друге стране, број мелодија које прате игру није опао, јер играчи захтевају да им се за време једне игре свира више мелодија, понекад и различитог такта. Старији играчи сматрају, с правом, да је то недостатак данашњег играња и овако то представљају: „Данас свира деведесет и девет игре, а он игра све под један такт“ (Велики Мокри Луг). Један старац из Ресника каже: „Сада је лако: све једно па једно, пре си морао да имаш мозак па да запамтиш сваку игру“. И Макрена Савковић, чувена играчица из Жаркова, скоро тужно примећује: „Све једно па једно, а ми смо знали толике игре!“

Упоредо са тенденцијом да се игре своде на мањи број типова иде и губљење назива игара. Недељом, тешко ће се у колу сазнати од млађих људи, па и свирача, које се коло игра. Сада се више игара, према извесним особинама — кореографским, стилским или мелодијским — своде под један назив, те коловођа и не поручује одређену игру, већ каже: „Свирај брзо коло!“ или затражи „лагано“, „ситно“, „ретко“, „разводно“, „право“, „на једну страну“, „на две стране“, или „србијанско“. „моравско“ итд. Уствари, све се то, углавном, своди на два добро позната кореографска типа, мада их није тако лако познати у данашњем игрању: типу *Девојачко коло*³⁸ припадају сва „лагана“ кола односно „ретка“, „разводна“, „на једну страну“; типу *Коконеште*³⁹ припадају „брза“ кола, „ситна“, „на две стране“. „Шумадијска“, „србијанска“, „моравска“ спадају у „лагана“ кола, а „посавска“ у „брза“, као и врло популарна Крњевчева кола.

Тако је данас, а какво је стање народних игара било у прошлости, може се унеколико закључити према М. Ђ. Милићевићу, који је 1876, говорећи о читавом београдском округу (знатно веће територије него наша кореографска област) навео следеће: „Игре колске познате су ми ове: Четворка, Острољанка, Нишевљанка, Поломка, Шарено коло, Ситница, Дуда, Палежанка, Бурђевка, Зора, Србијанка, Бугарија. У старије време играле су се: Дуда, Дуњеранка, Врбица, Мађарица, Каријера, Крива, Пљескавац, Поцерка, Шакајдо, Варошанка“⁴⁰.

³⁷ М. Ђ. Милићевић, *op. cit.*, стр. 124.

³⁸ Љ. и Д. С. Јанковић, *Народне игре*, I, Београд 1934, стр. 32—33.

³⁹ *ibid.*, стр. 64.

⁴⁰ М. Ђ. Милићевић, *op. cit.*, стр. 124.

Ми смо у току испитивања забележиле у околини Београда ове називе игара: Ајд на лево; Арапско кокоњеште; А што си се наљутила, Зоро; Баба Мундрино коло; Бабино коло; Багранка; Банатска кетуша; Банатско коло; Барајевка; Београдско коло; Бећарац; Биновац; Бисерка; Бранково коло; Бре, Јело, бре, Јелице (в. Зупчанка); Буњевка; Ваљевка; Влаиња; Врањанка; Врчинско коло (Врчинка); Грозница; Гружанка; Дарино коло; Девојачко коло; Дивна, Дивна; Додолке; Докторско коло (старо и ново); Дрида (Дридавка); Дуњеранец; Дупликат (в. Радојкино коло); Бачко коло; Ђурђевка; Жабарка; Жикино коло; Жука; Заплет (в. Преплет); Зупчанка; Извор коло; Ја не жалим косе своје; Јасеничко коло; Јовино коло; Јуцино коло; Као што је ова чаша; Кафанско коло; Кетуша; Коло на четири стране; Козарачко коло; Кори-

Сл. 19. Играчице на свадби — Бели Поток.

Фото Танјуг

тарка; Кокоњеште (Кукуњешће); Колубарка; Краљице; Кривка; Крива кучка; Крњезачко коло; Крњевчво коло; Крушевачко коло; Лазарке (Лазарице); Лептирићу мали; Мађарско коло; Мајданка; Мајка Мару; Маро Ресавкињо; Мангупско коло; Мачванка; Мијино коло; Миланово коло; Миланчетово коло; Милијино коло; Милино коло; Моравац; Моравско коло; Морунте; На две стране; На једну страну; Оријент (в. Ситно коло); Осмица; Официрско коло; Палежанка; Пашона; Поломчица; Преплет (Преплетка); Проломка; Прџино коло; Радикалка; Радојкино коло; Рипањака; Рудничко коло; Рузмарин; Са-

вино коло; Сад се види, сад се зна; Сакајдо; Сарајевка; Свилен
 конач; Свињарац; Свирала, свирала краљева гарда; Сељанчица;
 Ситна колубарка; Ситна циганчица; Ситно коло; Сопоњанка; Срби-
 јанка (и: стара); Сремица; Сремчица; Српче; Стара бара; Стара влаиња;
 Стара полумчица; Стара четворка; Старо кокоњеште; Типографско
 коло; Трговачко коло; Тројанац (Тројка); Три улара; У три скока;
 У шест (корака); Хајдук Вељково коло; Циганчица; Цицварића коло;
 Чика-Љубино коло; Шарено коло; Шесторка; Шетња; Штрољанка;
 Шумадинка (Шумадијско коло).

Ако упоредимо ова два списка, видећемо да има доста подуда-
 рања међу њима, особито кад се узме у обзир да су у извесним случаје-
 вима у питању игре у чијим називима има колебања (Крива-Кривка,
 Острољанка-Штрољанка, Шакајдо-Сакајдо). Од Милићевићевих игара
 у нашем списку недостају само Нишевљанка, Дуда, Зора, Бугарија,
 Врбица, Каријера, Пљескавац, Поцерка, Варошанка. Разлика постаје
 још мања када се зна да су игре Дуда, Зора, Пљескавац, Поцерка и
 Нишевљанка познате у другим крајевима, од којих су неки непосредно
 везани за нашу кореографску област⁴¹. Никакав траг нисмо нашле је-
 дино играма Бугарија, Врбица, Каријера и Варошанка, ни у овој ни у
 другим областима, мада је само назив Каријера загонетан, док остали
 показују порекло игре и не морају се односити на одређене игре већ на
 игре одређеног порекла (на пример, градског).

У Милићевићевом списку и нашем налазе се ове игре: Дуњеранке,
 Ђурђевка, Палежанка, Острољанка (Штрољанка), Крива (Кривка),
 Поломка (Поломчица), Србијанка, Четворка, Шакајдо (Сакајдо) и
 Шарено коло. Од њих само Палежанку Милићевић нигде више не
 помиње када у својим делима *Кнежевина Србија* и *Краљевина Србија*
 набраја игре по окупацима, вероватно зато што је ова игра била везана
 само за београдску Посавину⁴². Њена популарност, мора бити, нагло
 је расла, јер данас, кадгод се поведе реч у овом крају о некадашњим
 играма, старији играчи на првом месту спомињу Палежанку. Нешто
 мање је позната Ђурђевка, затим Четворка, Србијанка, Дуњеранке,
 док се Шакајдо (као Сакајдо) помиње само у Кумодражу. Све ове старе
 игре надрживело је Шарено коло, које и данас редовно играју и стари
 и млади учесници свадбеног веселја.

Милићевићев списак игара од пре скоро деведесет година вероватно
 ни у његово време није био исцрпан, као што то није ни наш списак,
 мада је бележење вршено на самом терену а могућности за рад биле су
 далеко повољније. Ипак, овај најновији списак помоћи ће нам да ви-
 димо какво је стање народних игара данас у околини Београда.

Пре свега, издвојићемо игре које су заједничке свим селима у
 овом крају, а познате су скоро свуда у Србији, као и у многим другим
 крајевима наше земље. То су: Ајд на лево; Девојачко коло; Дивна,
 Дивна; Дуњеранке; Ђурђевка; Заплет; Сељанчица. Затим долазе игре

⁴¹ Милићевић помиње Нишевљанку и у другим окупацима. Свакако је у питању
 игра из *Нишаве*, а не градска игра позната под тим називом (в. Љ. и Д. С. Јанковић,
Народне игре, I, стр. 84—86).

⁴² Палежанка је добила име по Палежу (како се некада звао Обреновац).

које су познате у многим крајевима Србије: Влаиња; Гружанка; Зупчанка; Мајка Мару; Мачванка; Рузмарин; Кокоњеште; Тројанац; Четворка. Засебну групу чине игре које су из града прешле у село, као што су: Београдско коло; Докторско коло; Бачко коло; Трговачко коло; Хајдук Вељково коло итд. Најзад, после првог светског рата у околини Београда стекле су велику популарност: Врањанка, У шест, Чарлама и др., а после другог светског рата Моравац.

Исто тако, међу старијим играма налазимо у овом крају и оне које показују утицај других територијално блиских кореографских зона: Банатско коло, Банатска кетуша, Бећарац, Мађарско коло (Мађарица, Мађарац) у селима на дунавској страни (према Банату), а Кетуша, Сремчица и Сремица у селима на савској страни (према Срему).

У селима која чине средину наше етнокореолошке области (Кумодраж, Бели Поток, Зуце и др.) и у којима се игре са једне и друге стране укрштају превлађују игре које овој области дају јаче локално обележје, мада међу њима има и игара донесених из других крајева, пре свега из суседног посавског среза, са којим наша област има вишеструке везе. У ову групу спадају: Баба Мундрино коло; Биновац; Врчинско коло; Грозница; Гурбетско коло; Жуке; Звонце; Колубарка; Коритарка; Кривка; Криво куче; Мајданка; Мангупско коло; Морунте; Оријент; Палежанка; Пашона; Поломчица; Проломка; Рипањка; Рудничко коло; Свињарац; Сопоћанка; Српче; Цицварића коло; Уздањка; Шета; Штрољанка. Међу њима, као што смо већ рекле, најпознатија је Палежанка. У Рушњу причају да се доскора могла видети на свадбама и показују читав метар од земље да би објаснили колико се у овој игри високо скакало. У Жаркову су нам говорили: „Када се игра Палежанка, води се велико коло па све звецка (накит)“. У Реснику се Палежанка водила из собе у собу: „не мора ни да се свира, све по такту паре звецкају“. У Кумодражу кажу да за Палежанку треба имати срце јуначко; било је то давно, Живка Живковић надиграла је Љубисава Павловића: „она се није ни ознојила, а он је сав био мокар“. Скоро исто толико је била позната Грозница. Сестре Јанковић забележиле су: „Један стари Космајац ужива да замара млађе играче. Кад он поведе Грозницу, младићи тешко издржавају уз њега“⁴³. У Жаркову су нам за Грозницу рекли: „Ка’ да те увати грозница, па још како, боме, преплећеш“. Милићевић, међутим, ову игру не помиње ни у опису београдског ни космајског округа, већ шабачког, ваљевског и крагујевачког⁴⁴. — И Колубарка је била веома омиљена игра у околини Београда. Свирач Воја Николић из Ресника, узалуд покушавајући да одсвира на фрули мелодију, узвикнуо је: „Пусти ту Колубарку, то је много завезано. Ђемане иде брзо к’о шиваћа машина“. Затим је додао: „Права Колубарка је тешка свирка“. Играч Чеда Гобелић из Великог Села каже за њу: „Та ме оседи“. Као Колубарка играо се некада Свињарац, тврди Воја Николић. „То је фина игра, као прут од фидана само дркћеш“. — Штрољанка⁴⁵ је и данас популарна игра међу старијим играчима не

⁴³ Љ. и Д. С. Јанковић, *Народне игре*, II, Београд 1937, стр. 13.

⁴⁴ М. Ђ. Милићевић, *op. cit.*, стр. 514, 416, 302.

⁴⁵ *ibid.*, стр. 1084; Анкета из 1948. (в. напомену 29).

само у околини Београда, него и у суседним срезовима. Исто тако Пашона, Поломчица, Проломка, чија распрострањеност, према Анкети из 1948. године, обухвата више од двадесет срезова. — Жуке је, судећи по називу, влашка игра; Цицварића коло носи назив по познатој шабачкој дружини Цигана свирача; Гурбетско, Коритарка, Морунте и Оријент важе као циганске игре. Међу њима је најпознатија игра Оријент, нарочито међу омладином (и у Београду). Коритарку Милићевић наводи само у опису пожаревачког округа⁴⁶, док је Морунте локалног карактера и нигде је више нисмо нашле, као ни игре Биновац и Српче.

За неке од ових старијих игара тешко је данас утврдити којим типовима припадају и какве су њихове кореографске специфичности, јер их се старији људи не сећају тачно, те су приликом показивања често колебаљиви и недоследни, а понекад се поводе за млађим играчима (средовечним данас људима), који, на пример, Колубарку, Палежанку, Штрољанку играју као Жикино коло или У шест. Шта је од старијих игара, и како, прихватила најмлађа генерација играча, видеће се из даљег излагања.

Али, пре него што пређемо на играње данашње омладине, осврнућемо се на играње за време ослободилачког рата и непосредно после ослобођења.

Народна игра, која је међу борцима у свима јединицама имала важну улогу, није била занемарена ни код куће, упркос ратним невољама. Разуме се да се коло није водило сваке недеље на уобичајеном месту и да су понекад протицали месеци а да ником у селу није на ум пала игра. Али, она је увек била ту да у конкретним случајевима олакша ситуацију или да допринесе добром расположењу насталом услед неке повољне вести са фронта.

Напуштајући своја огњишта, борци из ових села понели су са собом и своје игре. И мада се од тих игара ниједна није развила у праву партизанску игру, као што је био случај са неким играма из других крајева, оне су биле верни пратиоци бригада београдске Посавине и београдског Подунавља, и то у првом реду оне старе и у Србији уопште добро познате игре: Ђурђевка, Поломчица, Колубарка и друге.

Када су пред крај рата и после коначног ослобођења кроз ова села пролазиле колоне са фронта и пристизали кућама борци из партизанских јединица, с њима су стигле и партизанске игре. И, тако рећи преко ноћи, завладао је и овде, као и у читавој Југославији у то време, нови, актуелни, општејугословенски кореографски израз. Са омладином на челу, сва су села за часак заборавила своје традиционалне игре и обичаје и муњевито прихватила Козару из Босне, Оро из Црне Горе, Титово коло и многе друге игре, за које се дотада никада није ни чуло у овом крају. То је трајало првих неколико година. Затим су их постепено потиснуле локалне игре, старе и нове, које се играју на свима игранкама без разлике. Партизанске игре су постале симбол борбе и као такве одржале се до данас о прославама и народним празницима.

⁴⁶ М. Ђ. Милићевић, *op. cit.*, стр. 1084.

Већ је речено да данас младеж игра у колу сваке недеље и празником, као што се играло и пре рата, и да играчка, односно свака игра, почиње мушким колом које поведе коловођа са својим друговима. То се коло зове *Шетња*, *Шета* или *Мангуйско коло* и оно је увек „повозно“, „на једну страну“ (често га називају и *Повоз*). Свирачи из Кумодража кажу да то и није право коло, већ песма, јер се тада могу свирати и мелодије које иначе не прате игру. Тако у Кумодражу и Миријеву понекад свирају *Бећарац*. Иначе се обично свира неко од „лаганих кола“. Шетња по свом кореографском склопу слична је Девојачком колу, само се последња два корака уместо улево изводе удесно, или се јављају друга одступања. Игра се увек одмерено и пажљиво, јер су играчи свесни да су очи играчица, које за време мушког кола стоје околу, упрте у њих. Коловођа се нарочито труди да што лепше игра, гази пажљиво као да пица ногом земљу, а при томе се погне мало унапред. Тек пошто коловођа окрене мушко коло (које је редовно мало) два или три пута и пошто позове девојку до себе, те се за њом ухвате и други у коло, почиње право мешовито коло, које је коловођа поручио.

Шта данас коловођа поручује? — „Брзо коло“, „Лагано коло“, „Ситно коло“, „Ретко коло“ итд., као што је већ речено (стр. 31). А шта свирачи свирају? — Најчешће једно од нових кола, оних „у моди“, која носе имена познатих радио свирача: Радојкино, Савино, Мијино коло.

Када је реч о „најновијим“ играма, мора бити јасно да су у питању мелодије игара а не њихова кореографска структура. У кореографском смислу оне и не представљају неку новину. Но, ма колико сродности имала „лагана кола“ („повозна“) са типом Девојачког кола, а „брза кола“ са типом Кокоњешта. Жижиног кола и У шест, тешко је данас рећи да она припадају ма коме од ових типова. У ствари, у сваком селу постоји по један тип игре који је доста сродан са једном од поменутих игара, и који се са малим варијацијама игра уз све мелодије, само са осетнијим разликама у темпу. Човек заиста мора да да за право оном старцу из Великог Мокрог Луга који је рекао гледајући младеж у колу: „Свира дведесет и девет игре, а он (коловођа) води све под један такт“.

За овом врстом игара (односно мелодија) далеко заостају по популарности Жижино коло, Кокоњеште, Врањанка, које су иначе веома познате широм Србије, Њих омладина ретко кад тражи, као и старије локалне игре, јер не уме да их игра.

Занимљиво је да у ова села нису могле да продру окретне игре, мада су омладинске организације последњих година настојале у том правцу.

Мирно и једнолико играње карактеристично је за сва села око Београда, мада се у том истичу села на дунавској страни. Међутим, тако није увек било. Старији играчи причају да се пре 40—50 година играло много живље и темпераментније. Митра Вељковић из Миријева каже: „Раније је било да се скаче, а не да се дрема као ово данас“. Идући од Дунава према селима која чине, у неку руку, прелазну зону (Мали и Велики Мокри Луг, Кумодраж, Бели Поток, Зуце, Пиносава) играње

постаје нешто живље и лепше. Али и тамо старији људи сматрају да је данас игра изгубила од своје лепоте. У Пиносави, док смо посматрале коло, један старац нам се обратио: „Није ово ништа, раније је било да умреш гледајући: кад се игра Четворка, дукати звецкају а земља тугњи!“

У подунавској групи села Миријево је главни представник кореографских особина. У колу играчи се држе нехатно, а играчице падају у очи по свом крутом држању. Њихова пажња није усредсређена на игру, већ на то како се врши смењивање девојака крај коловође, ко се до кога ухватио. Сама игра је нешто споредно, те се кораци изводе неједначено и непрецизно у односу на такт мелодије; рекло би се чак да су кораци сасвим произвољни, како је већ коме згодно на доста неравном терену крај цркве и у густо збијеном колу, које посматрачи непрестано потискују. Чак и за време мушког кола, када играчи обраћају мало више пажње на своје држање и кораке, коло је ипак беживотно. Нешто је пријатнија слика у Винчи, где мушкарци додају понекад украсне корачиће, изводећи их претежно на прстима састављањем и растављањем пета. Вештији коловођа окреће се лицем својој играчици те коло води „полеђушке“.

У селима која чине прелазну зону играчи се у колу држе природније и читаво коло је приметно живахније. У томе се нарочито истичу играчице из Великог Мокрог Луга, које су изузетно темпераментније од момака. У овим селима превлађује ситно играње у месту, а коло је збијено. Један одушевљени играч из Великог Мокрог Луга вели: „Ја сам у стању да играм три сата све у месту“. Кораци се изводе доста меко, са благим савијањем у колену. У Јајинцима смо запазиле да играчице у свим играма изводе само кораке по, грубо узевши, обрасцу Жикиног кола, док мушкарци истовремено чине знатна отступања. Ипак коло, посматрано издалека, даје утисак уједначеног играња.

У посавским селима посвећује се много више пажње самој игри, мада је понегде, на пример у Железнику, компликована промена играчица коју врши коловођа у знатној мери отромилла игру. Играчи су живљи а игре разноврсније. У неким селима (Жарково, Рушањ) игра се ситно, са треперењем тела, што треба приписати знатном утицају шумадијског стила, док се у Сремчици и Железнику осећа војвођански утицај — играчи имају стопала паралелна, ослањају се целим стопалом о земљу, а међу собом се често држе за руке укрштено на леђима. У читавој овој зони техника играња базира на покретима из колена тако да горњи део тела остаје скоро миран.

Коло у Ришњу пружа изузетну слику. Играчи се држе обично, за руке, али широко; играју меко, са благим поклецањем и великим померањем у простору. Огромно коло таласа се уједначено и полетно. У ношњи, игри и обичајима у колу осећа се непосредна близина Космаја.

Према стилским одликама играча, орске народне игре у селима око Београда не чине, дакле, једну апсолутну целину, јер стил варира готово од села до села. То је свакако у вези са различитим пореклом становништва и са различитим утицајима из суседних етнокоролошких

области. Међутим, многе заједничке црте — однос према традицији, прилике за игру, обичаји у вези са играњем, па и сам репертоар игара, нарочито новији — дају нам права да ову етнокорееолошку област посматрамо као целину.

Ојиси народних игара. — На крају овога рада дајемо описе десет народних игара из околине Београда. Поред обредних игара (Додолке, Лазарке, Шарено коло) и уводног мушког кола (Шета), одабрале смо игре које у појединим селима служе као типови игара уз разне мелодије, затим Моравско коло (забележено од Цигана у Реснику) и Оријент, игру коју омладина често игра у већини села. Остале игре из наведеног списка (стр. 32—33), чак и оне опште познате, или се више не играју или су претрпеле знатне промене прилагођавајући се данас најпопуларнијим типовима игара (на пр. Палежанка, Штрољанка, Грозница играју се искључиво као Жикино коло или У шест).

Описи игара рађени су по систему Љубице и Данице С. Јанковић. Мелодије је забележила Радмила Петровић, асистент Музиколошког института Српске академије наука и уметности у Београду, према нашим магнетофонским снимцима са терена. Бележење, снимање и сва остала испитивања на терену вршена су обично недељом на сеоским игранкама и празником на саборима, или о свадбама, а појединачна проверавања података омогућила су нам следећа лица, којих ћемо се увек са захвалношћу сећати:

Бањица, 3. X 1954 — Жика Ристић.

Бели Пошток, 27. IX 1953 — Роса Гавриловић и Милан Живојиновић; 28. X 1957 — Драга Петровић (65 г.) и Миливоје Илић (54); 16. VI 1958 — Милисав Јовановић; 26. II 1959 — Даринка Гајић.

Велики Мокри Луг, 1. VI 1952 — Никола Богдановић (54), Димитрије Митровић-Мицош (31) и Ђурђе Пешић (25).

Велико Село, 3. VI 1954 — Дана Крстић (55); 13. VII — Чедомир Гобељић (44); 27. VIII 1960 — Милорад Марковић — Мада.

Винча, 4. X 1953 — Петар Петровић (50); 2. IX 1954 — Павле Симоновић (74).

Вишњица, 2. IX 1954 — Љубица Миљковић и Живана Настасијевић (67).

Жарково, 27. IX 1953 — Макрена Савковић (79); 6. V 1956 — Милева Јоксимовић (63).

Железник, 20. IX 1953 — Стојка Спасојевић (67); 25 IV 1954 — Милисав Митровић и Лепосава Лукић; 8. XII 1959 — Светолик Лукић (88).

Зуце, 19. X 1952 — Станојка Петровић и Богољуб Стевановић.

Јајинци, 25. X 1953 — Игњат Крстић; 15. V 1960 — Александар Митровић.

Кумодраж, 18. и 26. X 1952 — Жарко Живковић (20), Петар Николић (23), Лека Матић (32); 7. X. 1956 — Никола Ристић (55), Смиљан Милановић (70), Даринка Живановић (52), Живојин Живановић (50) и Раја Јовановић (50).

Лешњани, 16. II 1958 — Милка Јовановић.

Мали Мокри Луг, 14. VI 1953 — Радојица Поповић.

Миријево, 3. VI 1954 — Митра Вељковић (67); 20. II и 29. V 1958 — Рада Милић (61) и Ђура Матић (65).

Пиносава, 18. X 1953 — Костанка Петровић, Велимир Петровић, Десанка Цветић (52).

Ресник, 25. и 30. X 1956 — Миливоје Ђурић (64), Воја Николић (64), Илија Васић (35), Љубинка Марковић (17).

Ришањ, 28. IX 1954 — Даринка Илић (55) и Милан Радојковић (53).

Рушањ, 28. X 1954 — Рада Дробњак.

Сланци, 28. V 1954 — Радомир Ђорђевић и Томанија Шкодрић (68).

Сремчица, 14. V 1953 — Јелица Станковић (60); 14. VI 1955 — Павле Рајић (40), Војислав Стојановић (42), Радивоје Стојановић (38).

У Београду живе хармоникаш Радован Митровић — Тира и виолиниста Драгутин Илић — Јуца, који недељом свирају у околним селима. Од њих смо добиле доста података о свирачима и мелодијама игара.

1. ДОДОЛКЕ

Ресник

Наша дода Бога моли, ој, дој, додоле,
 Да удари росна киша, ој, дој, додоле,
 Росна киша берићетна, ој, дој, додоле,
 Да пороси наше њиве, ој, дој, додоле.

Наша дода Бога моли, ој, дој, додоле,
 Да удари росна киша, ој, дој, додоле,
 Преко њиве и долине, ој, дој, додоле,
 Да пороси жито мало, ој, дој, додоле.

ОБРАЗАЦ

2 ситна корака десно } са привлачењем.
 2 ситна корака лево }

Најомена. — У време суше додолке иду од куће до куће и играју и певају у дворишту у присуству укућана. Три девојчице (данас искључиво Циганке) стану једна поред друге лицем окренуте према кући (в. дијаграм). Две (1. и 3.) певају, а само средња (2.) игра. Играчица

је подбочена, кораке изводи веома ситно, скоро у месту, повремено са малим померањем напред и одмах затим назад. У току игре се понекад окрене око себе и при томе два пута плесне рукама.

АНАЛИЗА

Такт
мелодије:

I	(→)	{ На-
ша	[1 — Десном ногом веома ситан корак удесно.
2 — Лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.
II	(→)	{ до-
да	[1 — Десном ногом веома ситан корак удесно.
2 — Лева нога се привуче мало одигнута изнад земље.
III	(←)	{ Бо-
га	[1 — Левом ногом веома ситан корак улево.
2 — Десна нога се привуче и тежина тела пређе на њу.
IV	(←)	{ мо-
ли,	[1 — Левом ногом веома ситан корак улево.
2 — Десна нога се привуче мало одигнута изнад земље.

Мелодија тече даље, кораци се понављају. Однос између игре и мелодије је привидно аритмичан.

Напомена. Повремено окретање играчица изводи у два такта (било која) описаним корацима удесно око себе и при томе плесне рукама на сваки први удар у такту.

Забележено од Љубинке Марковић и виолинисте Илије Васића у Реснику 30. X 1956.

2. ЛАЗАРКЕ

$\text{♩} = 180$

О-ВА КУ-ГА БО-ГА - ТА, БОГ ЈОЈ ДА - О ДУ - КА - ТА, И
ША - РЕ - НИ ЈА - ГАЊ - ЦИ, ПО - ЗЛА - БЕ - НИ РО - ГО - ВИ, И -
МА - ЛА МАЈ - КА МА - ЛЕ - НО О - БУ - КЛА ГА СВИ - ЛЕ - НО, ТЕР
ГА ПРА - ТИ У ВОЈ - СКУ ДА ДО - БИ - ЈЕ ДЕ - ВОЈ - КУ.

Ова кућа богата,
Бог јој дао дуката
И шарени јагањци
Позлаћени рогови.

Имала мајка малено,
Обукла га свилено,
Тер га прати у војску
Да добије девојку,

Која је танка, висока;
Висок чардак правила,
Према њега седнула,
Мушко чедо добила.

Капицу му низала,
Беле паре трупкала,
Трупкај, трупкај, лазарко,
У газдино у здравље!

ОБРАЗАЦ

Види: ДОДОЛКЕ

Напомена. — Изводи се на Лазареву суботу. Остало као у напомени за Додолке.

АНАЛИЗА

Такт
мелодије:

I	(→)	<table border="0"> <tr> <td rowspan="3"> <table border="0"> <tr><td>О-</td></tr> <tr><td>ва</td></tr> </table> </td> <td rowspan="3"> <table border="0"> <tr><td>1 — Десном ногом веома ситан корак удесно.</td></tr> <tr><td>2 — Лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.</td></tr> <tr><td>3 — Десном ногом веома ситан корак удесно, лева нога се мало одигне.</td></tr> </table> </td> </tr> <tr> <td>(→)</td> <td></td> </tr> </table>	<table border="0"> <tr><td>О-</td></tr> <tr><td>ва</td></tr> </table>	О-	ва	<table border="0"> <tr><td>1 — Десном ногом веома ситан корак удесно.</td></tr> <tr><td>2 — Лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.</td></tr> <tr><td>3 — Десном ногом веома ситан корак удесно, лева нога се мало одигне.</td></tr> </table>	1 — Десном ногом веома ситан корак удесно.	2 — Лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.	3 — Десном ногом веома ситан корак удесно, лева нога се мало одигне.	(→)	
	<table border="0"> <tr><td>О-</td></tr> <tr><td>ва</td></tr> </table>			О-	ва		<table border="0"> <tr><td>1 — Десном ногом веома ситан корак удесно.</td></tr> <tr><td>2 — Лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.</td></tr> <tr><td>3 — Десном ногом веома ситан корак удесно, лева нога се мало одигне.</td></tr> </table>	1 — Десном ногом веома ситан корак удесно.	2 — Лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.	3 — Десном ногом веома ситан корак удесно, лева нога се мало одигне.	
О-											
ва											
1 — Десном ногом веома ситан корак удесно.											
2 — Лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.											
3 — Десном ногом веома ситан корак удесно, лева нога се мало одигне.											
(→)											
II	(←)	<table border="0"> <tr> <td rowspan="3"> <table border="0"> <tr><td>ку-</td></tr> <tr><td>ћа</td></tr> </table> </td> <td rowspan="3"> <table border="0"> <tr><td>1 — Левом ногом веома ситан корак улево..</td></tr> <tr><td>2 — Десна нога се привуче и тежина тела пређе на њу.</td></tr> <tr><td>3 — Левом ногом веома ситан корак улево, десна нога се мало одигне.</td></tr> </table> </td> </tr> <tr> <td>(←)</td> <td></td> </tr> </table>	<table border="0"> <tr><td>ку-</td></tr> <tr><td>ћа</td></tr> </table>	ку-	ћа	<table border="0"> <tr><td>1 — Левом ногом веома ситан корак улево..</td></tr> <tr><td>2 — Десна нога се привуче и тежина тела пређе на њу.</td></tr> <tr><td>3 — Левом ногом веома ситан корак улево, десна нога се мало одигне.</td></tr> </table>	1 — Левом ногом веома ситан корак улево..	2 — Десна нога се привуче и тежина тела пређе на њу.	3 — Левом ногом веома ситан корак улево, десна нога се мало одигне.	(←)	
	<table border="0"> <tr><td>ку-</td></tr> <tr><td>ћа</td></tr> </table>			ку-	ћа		<table border="0"> <tr><td>1 — Левом ногом веома ситан корак улево..</td></tr> <tr><td>2 — Десна нога се привуче и тежина тела пређе на њу.</td></tr> <tr><td>3 — Левом ногом веома ситан корак улево, десна нога се мало одигне.</td></tr> </table>	1 — Левом ногом веома ситан корак улево..	2 — Десна нога се привуче и тежина тела пређе на њу.	3 — Левом ногом веома ситан корак улево, десна нога се мало одигне.	
ку-											
ћа											
1 — Левом ногом веома ситан корак улево..											
2 — Десна нога се привуче и тежина тела пређе на њу.											
3 — Левом ногом веома ситан корак улево, десна нога се мало одигне.											
(←)											

Мелодија тече даље, кораци се понављају.

Напомена. — Повремено окретање са плескањем лазарка изводи удесно око себе у два такта, и то обично у почетку или на крају сваке музичке фразе.

Забележено од Љубинке Марковић и виолинисте Илије Васића у Реснику 30. X 1956.

3. ШАРЕНО КОЛО (I)

$\text{♩} = 180$

СКИ-ДАЈ МЛА-ДА ВЕ-НАЦ, ДЕ-ВОЈ-КА СИ СА-ДА,
ДЕ-ВОЈ-КА СИ СА-ДА И ВИ-ШЕ НИ-КА-ДА.

Скидај, млада, венац,
 Девојка си сада,
 Девојка си сада
 И више никада.

Или:

Скидај, млада, венац,
 Женица си сада;
 Девојка си била,
 Па више никада.

Узми оклагију,
 Удри ђувегију;
 Узми обрамицу,
 Удри свекрвицу.

Или:

Узми обрамицу,
 Иди по водицу,
 Кад доћеш с водицу,
 Удри свекрвицу.

ОБРАЗАЦ

3 корака десно, и то: 2 укрштена, 1 са привлачењем.

1 корак лево са привлачењем.

Напомена. — Затворено, мешовито коло. Играчи се међу собом држе за руке. Распоред играча у колу описан је детаљније на стр. 8. Игра се мирно, без подскока. Овом игром завршава се свадбено весеље.

АНАЛИЗА

Такт

мелодије:

I	→	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Скидај,} \\ \text{мла-} \\ \text{да,} \end{array} \right.$	$\left[\begin{array}{l} 1 \text{ — Десном ногом корак удесно.} \\ 2 \text{ — Лева нога се мало одигне.} \\ 3 \text{ — Лева нога је одигнута и полако се припрема за} \\ \text{корак удесно.} \end{array} \right.$
I	→	$\left\{ \begin{array}{l} \text{ве-} \\ \text{нац,} \end{array} \right.$	$\left[\begin{array}{l} 1 \text{ — Лева нога завршава корак удесно укрштено} \\ \text{преко десне ноге.} \\ 2 \text{ — Десна нога се мало одигне.} \\ 3 \text{ — Десна нога је одигнута и полако се припрема за} \\ \text{корак удесно.} \end{array} \right.$
III	→	$\left\{ \begin{array}{l} \text{девој-} \\ \text{ка} \\ \text{си} \end{array} \right.$	$\left[\begin{array}{l} 1 \text{ — Десна нога завршава корак удесно.} \\ 2 \text{ — Лева нога се мало одигне.} \\ 3 \text{ — Лева нога се привуче мало одигнута изнад} \\ \text{земље.} \end{array} \right.$
IV	←	$\left\{ \begin{array}{l} \text{са-} \\ \text{да} \end{array} \right.$	$\left[\begin{array}{l} 1 \text{ — Левом ногом корак улево.} \\ 2 \text{ — Десна нога се мало одигне.} \\ 3 \text{ — Десна нога се привуче мало изнад земље.} \end{array} \right.$

Мелодија тече даље, кораци се понављају.

Забележено од Живојина Живановића и хармоникаша Милицева Јовановића у Кумодражу 7. X 1956.

4. ШАРЕНО КОЛО (II)

$\text{♩} = 180$

СКИ-ДАЈ МЛА-ДА ВЕ-НАЦ, ДЕ-ВОЈ-КА СИ САД, ДЕ-ВОЈ-КА СИ
 БИ-ЛА И ВИ-ШЕ НИ - КАД.

Скидај, млада, венац,
 Женица си сад;
 Девојка си била,
 И више никад.

Узми оклагију,
 Удри ђувегију.
 Узми обрамицу,
 Удри свекрвицу.

ОБРАЗАЦ

2 корака десно	}	са привлачењем.
1 корак лево		
1 корак десно		
2 корака лево		
1 корак десно		
1 корак лево		

Напомена. — Затворено, мешовито коло. Играчи се међу собом држе за руке укрштено на леђима или под руку. Игра се ситно, са малим подскоцима. Остало као у напомени за *Шарено коло* (I).

АНАЛИЗА

Такт
 мелодије:

I	→	{ Скидај,
мла-
да,	1 — Десном ногом корак удесно.
			2 — Лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.
			3 — Ноге задржавају исти положај.
II	→	{ ве-
нац,	1 — Десном ногом корак удесно.
			2 — Лева нога се привуче, али тежина тела не пре-
лази на њу.
			3 — Ноге задржавају исти положај.
III	←	{ жени-
ца
си	1 — Левом ногом корак улево.
			2 — Десна нога се привуче, али тежина тела не
прелази на њу.
			3 — Ноге задржавају исти положај.

- IV → сад.

1	— Десном ногом корак удесно.
2	— Лева нога се привуче, али тежина тела не пре- лази на њу.
3	— Ноге задржавају исти положај.

Тактови V—VIII као тактови I—IV, само у обратном правцу (по-
чиње се левом ногом улево).

Забележено од Светолика Лукића и хармоникаша Радована Ми-
тровића — Тире у Железнику 8. XII 1959.

5. ШЕТА (ШЕТЊА или ПОВОЗ)

I

♩ = 128

II

♩ = 112

ОБРАЗАЦ

Први начин играња:

- 3 корака десно, и то: 2 укрштена, 1 без привлачења.
1 корак назад без привлачења.

Други начин:

- 3 корака десно, и то: 2 укрштена, 1 без привлачења.
1 корак левом ногом са привлачењем.
2 укрштена корака десно.
1 корак левом ногом назад са привлачењем.
1 ситан корак левом ногом преко десне.

Трећи начин:

- 4 корака десно, и то: 2 укрштена, 2 са привлачењем.
2 ситна корака назад (левом, десном).
3 ситна укрштена корака десно.

Напомена. Отворено мушко коло, које служи као увод у заједничку игру (в. стр. 36). Коловођа савије десну руку на леђа или закачи палац десне руке за појас спреда. Остали играчи ухвате се за рамена, или под руку, или тако да се сваки од њих подбочи левом руком а десном руком ухвати се за леву подбочену руку суседног играча (десно од себе). Игра се врло одмерено, било уз прву било уз другу мелодију.

АНАЛИЗА

Први начин:

Такт
мелодије:

- I → { 1 — Десном ногом крупан корак удесно.
→ { 2 — Левом ногом крупан корак удесно, укрштено преко десне.
→ { 3 — Десном ногом корак удесно.
↓ { 4 — Левом ногом корак уназад.

Мелодија тече даље, кораци се понављају.

Други начин:

Такт
мелодије:

- I → { 1 — Десном ногом корак удесно.
→ { 2 — Левом ногом корак удесно, укрштено преко десне.
→ { 3 — Десном ногом корак удесно.
↓ { 4 — Левом ногом корак уназад, десна нога се привуче и тежина тела пређе на њу.
→ { 1 — Левом ногом корак удесно, укрштено преко десне.
→ { 2 — Десном ногом корак удесно.
II ↓ { 3 — Левом ногом корак уназад, десна нога се привуче и тежина тела пређе на њу.
(→) { 4 — Левом ногом ситан корак удесно, укрштено преко десне.

Мелодија тече даље, кораци се понављају.

Трећи начин:

Такт
мелодије:

- 1 — Десном ногом крупан корак удесно.
 → 2 — Левом ногом крупан корак удесно, укрштено преко десне.
 I → 3 — Десном ногом корак удесно, лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.
 → 4 — Десном ногом корак удесно, лева нога се привуче, али тежина тела не прелази на њу.
 (↓) 1 — Левом ногом ситан корак уназад.
 (↓) 2 — Десном ногом ситан корак уназад.
 II → 3 — Левом ногом корак удесно, укрштено преко десне; десном ногом корак удесно.
 → 4 — Левом ногом корак удесно, укрштено преко десне.

Мелодија тече даље, кораци се понављају.

Забележено од играча из разних села на сабору у Миријеву 29.

V 1958.

6. ТИП ИГРЕ КОЈИ СЕ ИГРА УЗ РАЗНЕ МЕЛОДИЈЕ
У ВЕЛИКОМ СЕЛУ
КРЊЕВЧЕВО КОЛО

ОБРАЗАЦ

4 корака десно, и то: 2 укрштена, 2 са привлачењем.

5 корачића (левом, десном, левом, итд), скоро у месту.

Напомена. — Отворено, мешовито коло. Играчи се држе за руке које су пуштене низ тело. Игра се мирно, развучено. Кораци удесно су као при лаганом ходу, а корачићи су веома неодређени: неки играчи само преносе ослонац с ноге на ногу, други се при томе померају мало лево-десно или мало напред-назад.

АНАЛИЗА

Такт
мелодије:

- I → [1 — Десном ногом корак удесно.
→ [2 — Левом ногом корак удесно, укрштено преко десне ноге.
- II → [1 — Десном ногом корак удесно.
→ [2 — Лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.
- III → [1 — Десном ногом корак удесно.
→ [2 — Лева нога се привуче, али тежина тела не прелази на њу.
- IV ○ [1 — Тежина тела се пренесе на леву ногу у месту, или се
нога помери мало у страну, напред или назад.
→ [2 — Десна нога се неприметно одигне од земље.
- V ○ [1 — Тежина тела се пренесе на десну ногу у месту, или се
помери мало у страну, напред или назад.
→ [2 — Лева нога се неприметно одигне од земље.

Такт VI као такт IV.

Такт VII као такт V.

Такт VIII као такт IV.

Забележено од играча у колу на сабору у Великом Селу и хармоникаша Милорада Марковића-Маде 13. VII 1954.

7. ТИП ИГРЕ КОЈИ СЕ ИГРА УЗ РАЗНЕ МЕЛОДИЈЕ
У КУМОДРАЖУ И ЈАЈИНЦИМА
ШУМАДИЈСКО КОЛО

$\text{♩} = 156$

ОБРАЗАЦ

4 корака десно	}	са привлачењем.
2 корака назад		
2 ситна корака лево		

Наведени образац важи за играче, док играчице истовремено изводе следеће:

2 корака десно	}	са привлачењем.
1 корак лево		
1 корак десно		
2 корака лево		
1 корак десно		
1 корак лево		

Напомена. — Отворено-мешовито коло. Играчи се држе за руке, које су пуштене низ тело. Извесне разлике између мушког и женског начина играња у истом колу јављају се понекад и у другим селима у околини Београда, али су у Јајинцима и Кумодражу најизразитије, те их овде посебно описујемо. Међутим, и поред те неуједначености корака, коло у целини делује сливено, пошто играчи вешто усклађују дужину корака и лако трепереће тела које прати игру. У мушкој игри, поред описаних корака, могу се јавити и друга незнатна одступања или, код најбољих играча, повремени импровизације, као што су растављање и састављање пета, померање унапред и уназад у мало повијеном ставу итд.

АНАЛИЗА

Мушки начин:

Такт
мелодије:

I → { 1 — Десном ногом корак удесно.
2 — Лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.

Тактови II—IV као такт I.

V (↓) { 1 — Десном ногом ситан корак уназад.
2 — Лева нога се привуче, али тежина не прелази на њу.

VI (↓) { 1 — Левом ногом ситан корак уназад.
2 — Десна нога се привуче и тежина тела пређе на њу.

VII (←) { 1 — Левом ногом сасвим ситан корак улево.
2 — Десна нога се привуче и тежина тела пређе на њу.

VIII (←) { 1 — Левом ногом сасвим ситан корак лево.
2 — Десна нога се привуче, али тежина тела не прелази на њу.

Мелодија тече даље, кораци се⁵понављају.

Женски начин:

Такт
мелодије:

- I → { 1 — Десном ногом корак удесно.
2 — Лева нога се привуче, и тежина тела пређе на њу.
- II → { 1 — Десном ногом корак удесно.
2 — Лева нога се привуче, али тежина тела не прелази на њу.
- III ← { 1 — Левом ногом корак улево.
2 — Десна нога се привуче, али тежина тела не прелази на њу.
- IV → { 1 — Десном ногом корак удесно.
2 — Лева нога се привуче, али тежина не прелази на њу.

Тактови V—VIII као тактови I—IV, само у обратном правцу (почиње се левом ногом улево).

Забележено од играча у колу на сабору у Јајинцима 15. V 1960.

8. ТИП ИГРЕ КОЈИ СЕ ИГРА УЗ РАЗНЕ МЕЛОДИЈЕ У РИПЊУ КРЊЕВАЧКО КОЛО

Allegro moderato

ОБРАЗАЦ

- 3 корака десно, и то: 2 укрштена, 1 са привлачењем.
2 ситна корака назад (левом, десном) са привлачењем.
2 корака лево са привлачењем.
2 укрштена кораке десно.

Напомена. — Отворено, мешовито коло. Игра се мирно, меко, са благим савијањем колена.

АНАЛИЗА

Такт
мелодије:

- I → { 1 — Десном ногом корак удесно.
2 — Левом ногом корак удесно, укрштено испред десне ноге.
- II (→) { 1 — Десном ногом ситан корак удесно.
2 — Лева нога се привуче, али тежина тела не прелази на њу.

- III (↓) {1 — Левом ногом ситан корак уназад.
2 — Десна нога се привуче, али тежина тела не прелази на њу.
- IV (↓) {1 — Десном ногом ситан корак уназад.
2 — Лева нога се привуче, али тежина тела не прелази на њу.
- V ← {1 — Левом ногом корак улево.
2 — Десна нога се привуче и тежина тела пређе на њу.
- VI ← {1 — Левом ногом корак улево.
2 — Десна нога се привуче, али тежина тела не прелази на њу.
- VII → {1 — Десном ногом корак удесно.
2 — Лева нога се привуче испред десне и прстима овлаш додирне земља.
- VIII → {1 — Тежина тела пређе на леву ногу која је укрштена испред десне ноге.
2 — Десна нога се привуче и овлаш прстима додирне земља.

Забележено од играча у колу на сабору и виолинисте Драгослава Илића у Рипњу 28. IX 1954.

9. МОРАВСКО КОЛО

ОБРАЗАЦ

2 укрштена корака десно.

1 ситан корак десном ногом удесно са јачим савијањем колена.
Ослонац се пренесе на леву ногу и одмах на десну.

1 ситан корак левом ногом улево са јачим савијањем колена.
Ослонац се пренесе на десну ногу и одмах на леву.

1 ситан корак десном ногом удесно са јачим савијањем колена.
Ослонац се пренесе на леву ногу и одмах на десну.

Све се понови у супротном правцу (почиње се левом ногом улево).

АНАЛИЗА

Такт

мелодије:

- I → { 1 — Десном ногом корак удесно.
→ 2 — Левом ногом корак удесно укрштено преко десне ноге.
- II (→) { 1 — Ситан корак десном ногом удесно, са јачим савијањем колена.
○ 2 — Тежина тела се пренесе на леву ногу и одмах затим на десну.
- III (←) { 1 — Ситан корак левом ногом улево са јачим савијањем колена.
○ 2 — Тежина тела се пренесе на десну ногу и одмах затим на леву.
- IV (→) { 1 — Ситан корак десном ногом удесно, са јачим савијањем колена.
○ 2 — Тежина тела се пренесе на леву ногу и одмах затим на десну.

Тактови V—VIII као тактови I—IV, само у обратном правцу (почиње се левом ногом улево).

Забележено од Стевке Васиљковић, Кадивке Петровић, Љубинке Марковић и виолинисте Илије Васића у Реснику 30. X 1956.

10. ОРИЈЕНТ

ОБРАЗАЦ

Први начин играња:

Лева нога се укрсти испред десне и најпре само овлаш додирне земљу, а затим прими ослонац.

1 корак десном ногом удесно са привлачењем и преношењем тежине тела на леву ногу.

Ослонац се пренесе на десну ногу у месту.

Други начин:

1 корак левом ногом удесно укрштено преко десне.

Ослонац се два пута пренесе с ноге на ногу (десну, леву).

1 корак десном ногом удесно са привлачењем и преношењем тежине тела на леву ногу.

Ослонац се пренесе на десну ногу у месту.

Трећи начин:

Правац кретања је удесно по кружној линији.

1 корак левом ногом напред. Пете се окрену унутра, напоље, унутра.

1 корак десном ногом напред. Пете се окрену унутра, напоље, унутра.

Напомена. — Сва три начина изводе се у отвореном, мешовитом колу. Играчи се међу собом држе за руке, које су пуштене низ тело. Коловођа води коло по кружној линији или змијасто. Игра се лако и живо, пете су стално одигнуте од земље, а колена мека.

АНАЛИЗА

Први начин:

Такт
мелодије:

I	→	{	1 — Лева нога се укрсти испред десне и овлаш додирне земљу.
	○		2 — Тежина тела се пренесе на леву ногу.
II	→	{	1 — Десном ногом корак удесно, лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.
	○		2 — Тежина тела се пренесе на десну ногу у месту.

Други начин:

I	→	{	1 — Левом ногом корак удесно укрштено испред десне, десна нога се мало одигне и одмах затим спусти на земљу и тежина тела пређе на њу.
	○		2 — Тежина тела се пренесе на леву ногу, која је остала испред десне.
II	→	{	1 — Десном ногом корак удесно, лева нога се привуче и тежина тела пређе на њу.
	○		2 — Тежина тела се пренесе на десну ногу у месту.

Трећи начин:

Играчи се окрену удесно:

I	↑	{	1 — Левом ногом корак напред, земља се додирује само прстима, тежина тела пада равномерно на обе ноге. Обе пете се окрену унутра (покретом као када се пете састављају), а одмах затим напоље (као када се пете растављају).
	○		2 — Пете се окрену унутра.

- II ↑ { 1 — Десном ногом корак напред, земља се додирује само
 прстима, тежина тела пада равномерно на обе ноге.
 Пете се (као I, 1) окрену унутра, а одмах затим напоље.
 ○ { 2 — Пете се окрену унутра.

Мелодија тече даље, кораци се понављају.

Забележено од играча из разних села у околини Београда 1956.

LES DANSES POPULAIRES DANS LES ENVIRONS DE BEOGRAD

Se fondant sur les investigations effectuées (de 1952 à 1960) dans une vingtaine de villages situés le long du Danube — Podunavlje et de la Save — Posavina —, dans les environs de Beograd, et sur le nombre restreint de travaux antérieurs (une place à part étant réservée à l'oeuvre de M. Đ. Miličević, la *Principauté de Serbie*, de 1876), l'étude ci-dessus passe en revue les matériaux ethno-choréologiques recueillis dans le passé, enregistre et interprète les changements survenus après la Deuxième Guerre mondiale.

Dans les environs de Beograd on danse volontiers et souvent, aujourd'hui tout comme autrefois. Les nombreuses occasions de danser sont fournies par tout événement de quelque importance dans la vie quotidienne de la campagne et des individus, et elles se succèdent tout le long de l'année. Ce sont des réunions où l'on danse les après-midis du dimanche et des jours de fête, et en particulier aux noces. Aujourd'hui encore on danse dans les endroits où l'on dansait autrefois, ou bien dans leur voisinage le plus proche (si, par exemple, l'ancien emplacement est occupé par un nouveau bâtiment).

Parmi les danses rituelles on rencontre encore les *Dodolke* et les *Lazarke*, danses pour la pluie et la fertilité, mais seules les femmes tziganes les exécutent à présent. Dans quelques villages, le long du Danube on voit des groupes de danseurs masqués dits *Arapi*, dont la fonction serait d'obtenir protection et guérison, et cela par rapport à la variole. Les auteurs présumant qu'il s'agit là de la danse nommée *Koleda*, reconstituée et modifiée.

„Proigravanje“, écho lointain du rite de l'initiation, représente aujourd'hui encore une petite cérémonie, à l'époque des fêtes du printemps, lorsqu'une jeune fille (16—17 ans) fait son entrée dans le kolo pour la première fois en public. Autrement il est d'usage qu'une femme mariée cesse de danser aussitôt après son mariage, excepté aux noces.

L'entrée dans le kolo, la disposition des danseurs sont tributaires de règles fixes. Le coryphée et ses camarades commencent le kolo, et les jeunes filles, postées à côté, attendent que le coryphée fasse signe à l'une d'elle de venir se mettre à côté de lui. Cependant elle ne reste pas longtemps à cette place, car après un moment le coryphée invite une autre jeune fille à côté de lui. L'attention que l'on attache à la succession des danseuses à côté du coryphée et la disposition des autres dans le kolo rejette la danse elle-même au second plan. Cette coutume est récente et elle se répand du Podunavlje vers la Posavina.

Dans cette région les bons danseurs jouissent d'un grand prestige. On considère que l'aptitude à la danse est héréditaire („on a ça dans le sang“). Les bons danseurs sont généralement conscients de leur supériorité et ils en sont fiers. On mentionne beaucoup plus rarement les bonnes danseuses. Entravées par les coutumes sociales locales, les femmes ont peu d'occasion de danser et de s'affirmer comme danseuses.

Les musiciens du village accompagnant le kolo jouaient autrefois uniquement pour leur propre plaisir. Parmi les instruments les plus anciens on cite les gajde, duduk et frula, dvojnica (flûtes à bec et à double bec); plus tard on voit apparaître les joueurs de violons (tziganes), et finalement les accordéonistes, amateurs et professionnels qui, en semaine travaillent en ville et le dimanche viennent jouer dans les villages. Dans l'opposition entre l'ancien et le nouveau leur rôle est décisif, car ce sont eux qui introduisent les nouvelles mélodies de danse, auxquelles se rattachent les vieilles danses traditionnelles. Ils sont souvent aussi les auteurs de mélodies nouvelles ou bien leurs propagateurs directs (dans ce sens un rôle de première importance revient aux musiciens de la Radio-Télévision de Beograd dont les compositions ont le plus de succès, par ex. Radojkino kolo, Savino, Mijino, etc.). Prenant modèle sur les accordéonistes de renom, les accordéonistes de village créent eux aussi des mélodies nouvelles (Tirino kolo, Jucino), mais celles-ci gardent le plus souvent leur caractère purement local.

A juger d'après les documents écrits et les relations orales des danseurs âgés, les types chorégraphiques étaient autrefois bien plus nombreux. Aujourd'hui le nombre en est extrêmement réduit et l'on pourrait même dire que dans chaque village il n'y a qu'un seul type qu'on danse accompagné de mélodies diverses. Parallèlement à ce fait on voit disparaître les noms des danses. A présent il se trouve que plusieurs danses portent une seule appellation d'après certaines caractéristiques chorégraphiques, stylistiques et mélodiques, de sorte que le coryphée ne commande plus aux musiciens telle ou telle danse à nom déterminé, mais il leur dit: „Jouez le kolo rapide“, ou bien „lent“, ou bien „à petits pas“, etc. D'ailleurs tout ceci se résume en général à deux anciens types chorégraphiques, difficilement reconnaissables aujourd'hui, ce sont le type du „Devojačko kolo“, auquel appartiennent tous les kolos „lents“, vers le même côté, et le type dit *Kokonješte*, auquel appartiennent tous les kolos „rapides“.

A l'occasion des recherches faites sur place, environ 140 noms de danses ont été notés, mais la plupart d'entre elles s'exécutent rarement ou pas du tout. Quelques unes sont connues dans toute la Serbie et d'autres sont uniquement de caractère local (Ripanjka, Paležanka, etc.); parmi ces 140 danses se trouvent également les danses accompagnées par les mélodies qu'ont créées les musiciens locaux.

L'étude est suivie de renseignements intéressant les matériaux recueillis, les musiciens et les danseurs, puis les descriptions (mélodies, chémas, analyses) de 10 danses populaires typiques des environs de Beograd.

